

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
AHMET CEVDET PAŞA'DA DİN VE
MODERNLEŞME

ZEHRA AKTÜRK
2501161135

DANIŞMAN
PROF. DR. MUSTAFA TEKİN

İSTANBUL 2018

ÖZ

AHMET CEVDET PAŞA'DA DİN VE MODERNLEŞME

ZEHRA AKTÜRK

Ahmet Cevdet Paşa'nın din ve modernleşme anlayışı üzerine yapılan bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve kurumsal yapısı, geçirdiği modernleşme süreci Cevdet Paşa'nın değerlendirmeleri ışığında ele alınmıştır. Modernleşme katmanlı, kompleks ve çok boyutlu bir olgudur. Modernleşmeyi oluşturan unsurlar sosyal dokuyu doğrudan etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme doğrultusunda izlenen politikaların devlet sistemi ve toplumsal yaşayış üzerindeki etkisi tartışılmazdır.

Din kurumu Osmanlı Devleti'nin sistemsel varlığını devam ettirmesinde önemli bir unsur olmuştur. Ancak modernleşme sürecinin bir parçası olan sekülerleşme din kurumunun zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum sistemsel bazı zafiyetlere yol açmıştır. 19.yy'da başlayan yenileşme hareketleriyle Osmanlı Devleti'nin özgün kurum ve yapıları modern dünyanın bir parçası haline gelmeye başlamıştır.

Cevdet Paşa'nın yenileşme çalışmaları din ve modernleşme anlayışına yeni bir soluk getirecek niteliktedir. Cevdet Paşa geleneksel yanını korumakla birlikte yeniliğe açık bir şahsiyettir. Devletin üst düzey kademelerinde çeşitli görevlerde bulunması ona yaşadığı toplumun değerlerini, geleneklerini ve inançlarını yakından gözlemleme fırsatı sunmuştur. Osmanlı Devleti'nin temel dayanak noktalarını tespit etmiş ve bu bağlamda makul çözümler geliştirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Cevdet Paşa, Modernleşme, Din, Mecelle, Osmanlı Modernleşmesi, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

RELİGİON AND MODERNİZATION İN AHMET CEVDET PASHA'S THOUGHT

ZEHRA AKTÜRK

In this study on Ahmet Cevdet Pasha's understanding of religion and modernization, the social and institutional structure of the Ottoman State was taken up in the light of the evaluations of the modernization process Cevdet Pasha. Modernization is a layered, complex and multidimensional phenomenon. The elements that make up the modernization directly affected the social fabric. The politics of the Ottoman State in the direction of modernization are indisputable on the state system and on social life.

Religious institutions have been an important factor in maintaining the systemic existence of the Ottoman State. However, secularization, which is part of the modernization process, caused the religious institution to weaken. This has led to some systematic weaknesses. With the modernization movements that started in the 19th century, the original institutions and structures of the Ottoman State began to become a part of the modern world.

His renovation efforts will bring a new breath to the understanding of religion and modernization. He is a person who is open to innovation with preserving the traditional side. The various functions of the upper levels of the state have offered him the opportunity to closely observe the values, traditions and beliefs of the society in which he lived. He identified the basic pillars of the Ottoman State and developed reasonable solutions in this context.

Keywords: Ahmet Cevdet Pasha, Modernization, Religion, Mecelle, Ottoman Modernization, Ottoman Empire.

ÖNSÖZ

Modernite birçok bileşene sahip dünya ölçeğinde etki yaratmış bir olgudur. Avrupa’da ortaya çıkmış ve dünya üzerinde birçok yaşam biçimini etkisi altına almıştır. Modernleşme, Batı toplumlarında büyük vaatlerle ortaya çıkmıştır. Ancak 20.yy itibariyle sonuçları gözlemlenebilen modernite insanlığın büyük bir bölümünü tatmin etmemiştir. Modernleşmeye yönelik tenkitler ve sorgulamalar ortaya çıkmıştır. Modernitenin beraberinde gelen kapitalist sistemin doğal kaynakları tüketmeye başlaması ve ekolojik kaygılara yol açmıştır. Modernitenin sunduğu evrimsel paradigmaya olan inanç zayıflamıştır. İlerleme düşüncesi teknik araçlar ve bilim üzerinden tek boyutlu olarak ele alınmıştır. Dünya üzerinde meydana gelen savaşlar, kıtlık, küresel felâketler, doğanın yok edilmesi ve adaletsiz gelir paylaşımı, yeni silahların üretimi ilkel benliklerin yok olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Batı dışında gelişen modernleşmenin analiz edilmesinde alandaki çalışmaların ve kaynakların eksikliği, birtakım kalıp düşüncelerin aşılammaması güçlükler meydana getirmiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmaların tarihe dayanması bahsedilen güçlüklerin aşılmasını bir nebze kolaylaştırmaktadır. Ahmet Cevdet Paşa’nın din ve modernleşme anlayışı üzerine yapılan bu çalışma böyle bir kaygıyla ortaya çıkmıştır. Bütünüyle Batı’da ortaya atılan modernleşme teorileriyle hareket etmenin belli sayılıları beraberinde getireceğinden şüphe yoktur. Araştırma, Osmanlı Tarihi’nin incelenmesi açısından değerlendirildiğinde tarihi bir bütün olarak ele alma gayreti içindedir. Genel tarih yazımları incelendiğinde tarihin dönemlere ayrıldığı gözlemlenebilir. Bu dönemler, tarihi olayların kıyas edilerek bir zirve noktası tespit edilmesi ve bunun bir dönüm noktası kabul edilmesiyle oluşturulmuştur. Ancak bu durumun toplumsal olay ve olguların tarafsız bir biçimde incelemesini zorlaştırdığı söylenilebilir.

Bu tezin yazılmasında ilgisini ve desteğini benden esirgemeyen, yoğun çalışma temposunda bana zaman ayıran, fikir dünyamın olgunlaşmasında bana katkıda bulunan, görüşlerime kıymet veren danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Tekin' e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Tezin yazım sürecinde her çıkmazda soluğu yanında aldığım Kübra Meryem Erbaş'a katkılarında dolayı teşekkür ederim. Son olarak her durumda sevgilerini, ilgilerini ve güvenlerini eksik etmeyen aileme büyük bir içtenlikle teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. AHMET CEVDET PAŞA'NIN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Ailesi ve Eğitim Hayatı	6
1.2. Siyasi Yaşamı ve Resmi Görevleri	8
1.3. İlmî Kişiliği	13
1.3.1. Hukukçuluğu	13
1.3.2. Tarihçiliği	15
1.3.3. Eğitimciliği	16
1.3.4. İktisatçılığı	17
1.4. Eserleri	18

II. BÖLÜM

2. DİN VE MODERNLEŞME

2.1. Din	21
2.1.1 Osmanlı'da Kurumsal Olarak Din	21
2.1.2. Sekülerleşme ve Batılılaşmayla Meydana Gelen Değişimlerin Toplumsal ve Siyasal Yaşama Etkisi	23
2.2. Modernleşme	28
2.2.1. Osmanlı Toplum Yapısı	28
2.2.2. Osmanlı Devletinin Kurumsal Yapısı	31
2.2.2.1. İdari Yapı	31
2.2.2.2. Askeri Yapı	33
2.2.2.3. Hukuki Yapı	35
2.2.2.4. İlmî Yapı	38
2.3. 19.yy. Osmanlı'nın Modernleşme Süreci	42
2.3.1. III. Selim Dönemi ve Yenilikleri	42
2.3.2. II. Mahmut Dönemi ve Yenilikleri	47
2.3.3. Tanzimat Dönemi	52
2.3.4. II. Abdülhamit Dönemi ve Yenilikleri	61

III. BÖLÜM

3. AHMET CEVDET PAŞA'DA DİN VE MODERNLEŞME

3.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet ve Toplum Devlet Anlayışı	65
3.1.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yaşadığı Dönemin Özellikleri	65
3.1.1.1. Azınlık İsyanları ve Sebepleri	70
3.1.1.2. Gayrimüslim Tebaanın Konumu, Mülk Edinimi ve Konut Sorunu	71

3.1.2 Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Anlayışı ve İbn Haldun	72
3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Din ve Modernleşme Perspektifi ve Yöntemi	76
3.2.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Din Anlayışı	76
3.2.1.1. Din- Modernite İlişkileri ve Din Adamlarının Toplumsal Yapı İçerisindeki Rolü	76
3.2.1.2. Toplumsal Değişim ve Din	78
3.3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernleşme Anlayışı ve Yöntemi	81
3.2.2.1. Eğitim, Kültür ve Dil	81
3.2.2.2. Moda, Tüketim ve Kadın	84
3.2.2.3. Yeni Anayasa Fikri: Mecelle	87
3.2.2.4. Ekonomi ve Şehirleşme	90
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	99

GİRİŞ

1.Araştırmanın Konusu

Osmanlı Devleti güçlü kurumlarını ve teşkilat yapısını inşâ edebilen bir devlet olarak uzun yıllar varlığını ve egemenliğini devam ettirmiştir. Kuruluş itibariyle incelendiğinde Türk devlet geleneğinden izler taşır. Bununla birlikte uzun yıllar hüküm sürmüş, özgün bir fikir ve medeniyet anlayışı ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti insanlığın ortak mirasına katkıda bulunmayı ve tarihte iz bırakabilmeyi başaramış gelişmiş bir uygarlıktır.

Osmanlı Devleti birçok uygarlığın beşiği olan bir coğrafyada kurulmuştur. Bu sebeple çok sayıda etnik kimliği, dinsel birtakım anlayışları, türlü inançların özünü muhafaza ederek onlara ev sahipliği yapmıştır. Çok unsurlu yapısını uzun yıllar devam ettirmesinde din önemli bir yere sahiptir. Din devlet olabilmenin şartı olduğu gibi toplum olabilmenin, Osmanlı kalabilmenin de vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Din kavramıyla kasıt bütünüyle İslamiyet değildir. Toplumun her ferdinin sahip olduğu her türlü inançtır. Bireylerin devlete ve topluma karşı sorumlulukları, devlet tekelindeki normlarla belirlenmekten daha çok benimsediği inancın değerleri ve kurallarıyla alakalı olmuştur. Toplumsal mekanizmaların işlevsel hale getirilmesinde din önemli bir görev görmüştür. Osmanlı toplum yapısı organizmacı devlet modelleriyle büyük ölçüde benzerlikler taşır. Osmanlı Devleti kendi içerisinde birbiriyle uyum halinde çalışan işlevsel ve çok unsurlu bir yapıya sahiptir. Zaman içerisinde devlet sisteminde meydana gelen bozulmaların ve toplum içerisindeki çözülmenin nedeni sistem içerisindeki mekanizmaların işlevini kaybetmesiyle ilgilidir. Cevdet Paşa, devlet işlerini saatin çarklarına benzetir. Bu çarkların doğru işlemesi hepsinin nizam ve bağlılık içinde bulunmasına muhtaçtır. Osmanlı Devleti'nin geleneksel sistem içerisindeki bozulmaları, modern sisteme ait parçalarla gidermeye çalıştığı söylenilebilir.

İnsanlık tarihi boyunca varolagelen süreçlerde değişimler ve kırılmalar meydana gelmiştir. Bu perspektiften baktığımızda 19.yy, doğu ve batı dünyası için önemli dönüşümlerin yaşandığı bir asırdır. Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform

hareketleri, Sanayi Devriminin yansımaları, Fransız İhtilâli ile yayılan fikir akımları Batı dünyasında meydana gelecek olan zihniyet dönüşümünün habercisi olmuştur. Doğuda ise yüzyıllar boyunca hüküm süren ve kendisini Batı dünyasının karşısında konumlandıran Osmanlı Devleti'ne bu dönüşümün sonuçları tesir etmiştir. Batılı devletlerin baskısı, Osmanlı Devleti'nin üst üste aldığı yenilgiler, iç ayaklanmalar; Osmanlı Devleti'ni idari, siyasi, eğitim ve askeri alanda yenileşme hareketlerine yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'nde 19.yy öncesinde de yapılan yenileşme çalışmaları vardır. Ancak bu dönem tam anlamıyla Batı karşısındaki üstünlüğün kaybedildiği anlaşılmıştır. Bunun yanı sıra 19.yy Batı toplumlarında modernleşmeye ortam hazırlayan birçok kurumun ortaya çıkmaya başladığı bir asırdır. Bu dönemde merkezi otoritenin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. Geleneksel kurumların, toplumsal gelenek ve ritüellerin yerine yenileri konulmaya çalışılmıştır. Din, yapılan yenilikleri halka benimsetmede çoğu zaman ön plânda olmuştur. Yapılan yenilikler askeri alanla sınırlandırılmamıştır. Eğitim alanında, askeri, idari ve hukuki yapıda, haberleşme ve ulaşım ağlarında Avrupa devletleri örnek alınmıştır.

Tanzimat Devri'ne gelindiğinde Osmanlı Devleti tebaasıyla kurduğu gizli sözleşmeyi kanunlaştırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu sebeple kanunlaştırma faaliyetleri hızlanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa hukuki alanda yapılan birçok çalışmada önemli görevler üstlenmiştir. Tanzimat Dönemi'nin toplumsal manada da bir kırılma noktası olduğu söylenilebilir. Modern yaşam tarzı kendini hissettirmiştir. Tüketim kültürü yaygınlaşmıştır. Lüks yaşam biçiminin sergilendiği yeni kamusal alanlar oluşmuştur.

Tanzimat Dönemi sonrasında meydana gelen (1876) Meşrutiyet'in ilanının önemli değişiklikleri beraberinde getirdiği söylenilebilir. Padişahın yanında ilk defa bir parlamentonun varlığı da söz konusu olmuştur. Kabul edilen yeni yönetim şekli ile padişahın kutsal hüviyetinin zayıfladığı söylenilebilir. Meclisin gücü oldukça sınırlı da olsa da kuruluşundan beri tek hakim olan padişah yetkesinin bölünmesi hususunda Meşrutiyet'in ilanı büyük önem taşır.

Araştırmanın temel konusu Osmanlı Devleti'nde meydana gelen modernleşme sürecinin Ahmet Cevdet Paşa'nın gözlemleri ışığında incelenmesidir. Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı modernleşme sürecine şahitlik etmiş aynı zamanda birçok yeniliğin öncüsü olmuş bir şahsiyettir. Devletin birçok üst düzey kademesinde görev yapmakla birlikte çeşitli alanlarda eser vermiştir. Cevdet Paşa'nın dini nitelikli meseleleri tahlil etmesi ve sosyal olaylar hakkındaki gözlemleri bugüne kaynaklık edecek düzeydedir.

2.Araştırmanın Amacı

Araştırma genel anlamda tarihi disiplinin içerisinden elde edilen verilerin sosyolojik zeminde tahlil edilmesini amaçlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde çalışma, orijinal bir tarihi kaynak niteliği taşımaz. Çalışmada incelenen Osmanlı tarihi yaygın tarih yazımının aksine siyasi başarı veya başarısızlıklar doğrultusunda dönemlere ayrılmamıştır. Toplumsal olay ve olgular zemininde bütüncül bir yaklaşımla incelenmeye gayret edilmiştir.

Cevdet Paşa'nın gözlemleri, sosyolojik ve tarihi kaynaklar doğrultusunda Osmanlı modernleşme sürecinin analiz edildiği söylenilebilir. Çalışma kapsamında Cevdet Paşa'nın şahsiyeti, fikirleri ve eserleri bugüne taşınmaya çalışılmıştır. Cevdet Paşa'nın eserlerinde kullandığı kavram ve dil günümüze yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bazı noktalarda kullanılan dilin özünü korumak ve dönemsel değişimleri şimdiye yansıtmak amacıyla sadeleştirme yapılmamıştır.

3.Araştırmanın Önemi

Genel manada düşünüldüğünde modernleşme çalışmaları Batı toplumları üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Modernleşme kökensel olarak incelendiğinde bu durumun ortaya çıkması tabii bir durumdur. Ancak modernleşmenin Batı toplumlarında ortaya çıkıp tüm dünyaya yayılmış olması yadsınamaz bir gerçektir. Bu doğrultuda Osmanlı modernleşmesinin Ahmet Cevdet Paşa bağlamında tahlil edilmesi büyük önem taşır.

Tanzimat Devri'nin önemli devlet adamlarından olan Cevdet Paşa birçok değişime tanıklık etmekle birlikte farklı alanlarla yapılan çoğu yeniliğin de öncüsü olmuştur. Cevdet Paşa'nın dini ve modernleşmeyi kavrayışı ve bunların pratikteki yansıması

gelecek nesillere yol göstermesi anlamında önemlidir. Cevdet Paşa, öz değerlerini yadsımamış ve yaşadığı toplumu benimsemiştir. Bu yönüyle birlikte fikirlerini yeniliğe kapatmamıştır. Cevdet Paşa'nın başarısı zıt iki tavrı bir bünyede toplaması ve zenginleştirmesinden kaynaklıdır. Yapılan araştırmanın. Osmanlı medeniyetinin anlaşılması ve günümüz meselelerin kökensel olarak tespiti için yapılması açısından bakıldığında önem arz ettiği söylenilebilir.

4.Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu araştırmada betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Betimsel analiz yaklaşımına göre öncesinde belirlenmiş olan temalar doğrultusunda elde bulgular özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu konular çerçevesinde elde edileceği gibi gözlem ve görüşme sürecinde de ortaya çıkabilir. Betimsel analiz yönteminde sık sık doğrudan alıntılar kullanılır. Elde edilen veriler anlaşılır ve mantıklı bir biçimde betimlendikten sonra bu betimlemeler yorumlanır ve neden-sonuç ilişkileri kurulur. (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 158-159)

Araştırmada, önceden belirlenmiş olan temalar çerçevesinde Cevdet Paşa'nın eserleri ve ilgili kaynaklar incelenmiştir. Elde edilen veriler din ve modernleşme olguları doğrultusunda yorumlanmıştır. Osmanlı modernleşme sürecinin III. Selim'den II. Meşrutiyet'e kadar olan kısmı ele alınmıştır. Araştırmada II. Meşrutiyet ve sonrasındaki gelişmelere yer verilmemesinin nedeni çalışmanın Cevdet Paşa'nın (1822-1895) hayatı ve eserleriyle sınırlandırılmış olmasıdır. Araştırma sürecinde Cevdet Paşa'nın eserlerinin önemli bir bölümünün yeni basımı olmadığından dolayı eserlerin aynı tarihli basımlarına ulaşmada güçlük yaşanmıştır. Cevdet Paşa'nın çeşitli alanlarda eserlerinin olması konunun kapsamının sınırlandırılmasını zorlaştırmıştır. Eserlerin dil ve üslubu bugünkü konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Araştırmada tarihi veriler sosyolojik zeminde yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu durum, araştırmaya özgünlük kattığı kadar yazım sürecinde tarih ve sosyoloji alanındaki eserlerin aynı anda yorumlanması zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir.

Araştırma giriş bölümü haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümde araştırmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi hakkında bilgiler mevcuttur. Birinci

bölüm, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, ailesi, eserleri ve vukufiyeti olana bazı alanlara dair yazılmıştır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti'nin kurumları, devlet ve toplum yapısı, modernleşme süreci ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Ahmet Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemin siyasi ve toplumsal olayları, din ve modernleşme perspektifi, yaptığı ıslahatlar incelenmiştir.

I.BÖLÜM

1.AHMET CEVDET PAŞA’NIN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1.Ailesi ve Eğitim Hayatı

Ahmet Cevdet Paşa XIX. asrın önemli devlet ve ilim adamlarındandır. Cevdet Paşa, 27 Mart 1822 (1234 H) yılında Lofça kasabasında doğmuştur. Babası Hacı İsmail Ağa Lofça’nın ileri gelenlerindendir. Dedesi Hacı Ali Efendi’dir. Onun babası Ahmed Ağa ise Lofça müftüsü İsmail Efendi’nin oğludur. Hacı Ali Efendi, Cevdet Paşa’yı ilme teşvik ve terğib eden kişidir. Cevdet Paşa, Ahmed Ağa’nın Prut Savaşı’na katılıp sonrasında Lofça’ya yerleştiğini belirtir. Cevdet Paşa’nın ailesi Lofça’da Yulakıranogulları olarak tanınmıştır. (Cevdet Paşa, 1967:VI/3)

Cevdet Paşa’nın ilmi kişiliğini anlamak için yaşadığı yeri de şartları itibariyle tahlil etmek önem arz eder. Ahmet Cevdet Paşa’nın yaşamının bir bölümünü sürdürdüğü bugün Bulgaristan sınırları içinde yer alan Lofça, ilmi bir görünüm arz etmekteydi. Fatma Aliye Hanım Lofça’nın o günün şartlarında memleketin sahip olduğu ilim ve fenden fazlasıyla faydalanan aydın bir kasaba olduğunu belirtir. Ayrıca Cevdet Paşa, Derviş Paşa ve Mithat Paşa gibi önemli devlet adamları ilk tahsillerini burada tamamlamışlardır. (Fatma Aliye, 1995: 22)

Cevdet Paşa’nın ilk öğrenimindeki fevkalade hırslı ve arzusunu gören ailesi tahsilinin devamı maksadıyla onu İstanbul’a göndermişlerdir. Cevdet Paşa’nın ilim adamı olarak yetişmesinde dedesi Hacı Ali Efendi’nin büyük bir payı vardır. 1255 yılında İstanbul’a gelen Cevdet Paşa Çarşamba Pazarı’ndaki Papazoglu Medresesi’nde bir hücre bulup Fatih Cami-i Şerifi’nde ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. (Cevdet Paşa, 1967: IV/5) Cevdet Paşa’nın dedesi ve babası, kendisine lazım olan parayı düzenli olarak gönderdiklerinden, Cevdet Paşa medresedeki arkadaşları içerisinde son derece bolluk içerisinde geçinen bir kimse olmuştur. Hatta kendisinin hizmetlerini görüp yemeğini pişiren bir yardımcısı bile vardır. (Fatma Aliye, 1995: 24)

Ahmet Cevdet Paşa burada gayreti ve çalışkanlığıyla adını kısa sürede duyurmuş ilmi çevrelerce tanınır hale gelmiştir.

İstanbul'a geldikten sonra çok geçmeden Hamidiye Medresesi imtihanı açılmıştı. Bu medresenin her odası için iki kişilik kontenjan olduğundan birisi 'dahil' itibariyle orda bulunur, diğeri ise 'haric' itibariyle her sabah I.Abdülhamit Han Türbesi'ne gidip cüz okumak şartıyla yerini alırdı. Fakat bu medreseye imtihansız talebe kabul edilmezdi. Ahmet Cevdet Paşa buranın imtihanına girerek dahil itibariyle bir odanın tahsisatına nail olmuştur. O tarihlerde kadılık mesleğine (tarik-i kaza) imtihansız kimsenin kabul edilmemesi kuralı geçerli olduğundan Ahmet Cevdet Paşa Rumeli Kadıaskerliği Dairesi'nde düzenlenen imtihana girip bu mesleğe dahil olmuştur. (İzgöer, 2016: 21)

Cevdet Paşa, Osmanlı eğitim geleneğinin temsili, birçok alanda söz sahibi olan dönemin entelektüel ve aydın devlet adamıydı. Osmanlı eğitim geleneği her ne kadar bir dönem itibariyle bozulmaya uğrasa da tarihi süreç içerisinde incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar yaşayan bir devlet oluşunda önemli katkıya sahip olduğu vurgusu yapmak isteriz. Tarih boyunca önemli fikir ve devlet adamlarını toplum bünyesinde kazandırmıştır. Cevdet Paşa'nın başarısı kendi çabasının ve yeteneğinin yanı sıra böyle bir disiplinlerarası eğitimden geçmesiyle de kemale ulaşmıştır. Medrese hayatı boyunca dönemin önemli isimlerinden dersler almıştır.

Ahmet Cevdet Paşa ilim ve devlet adamlığının yanı sıra kadirşinaslığı, vefası ve mağrur tabiatıyla da bilinen biriydi. Fatma Aliye Hanım'ın bize ifade ettiği şekliyle Ahmet Cevdet Paşa medrese hayatı boyunca parasızlık görmemişti. Ancak bir gün yanında yardımcılığını yapan talebe yemek tedarikini için olan parayı vermeden gitmişti. Cevdet Paşa muallimlerden ve arkadaşlarından ödünç para istemeyecek kadar mağrur birisi olduğundan, açlıktan ölmeye ancak kimseden para istememeye karar vermiştir. Bu sırada Lofçalı birisi kendisine gelip pederinden para geleceğini belirtir. Ancak istemek onun yapamayacağı bir şey olduğundan ondan da para isteyememiş ancak o kişinin teklifi üzerine ondan bir miktar para almayı kabul etmiş. Daha sonra babasından gelen parayla bütün medrese halkına yemek ikram etmiştir. O hâl ona o kadar tesir etmiştir ki İstanbul'da bulunduğu zamanlar Ramazân-ı şerifte bir gün Fatih Câmî-i şerifine gidip ne kadar talebe görürse onlara para dağıtmıştır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Aliye, 1995)

Ahmet Cevdet Paşa'ya birçok meselede vukufiyet kazandıran ve Cevdet Paşa'nın dünya görüşüne, fikri ve siyasi şahsiyetine tesir eden “Öğrenim hayatından sonra devlet hizmetine, Ocak 1844'te Rumeli kazaskerliğine bağlı Premedi Kazası Kadılığı ile başladı. 29 Haziran 1845 tarihinde İstanbul müderrisliği ruûsunu aldı.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444)

1.2.Siyasi Yaşamı ve Resmi Görevleri

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin önemli kademelerinde görev yapmış, dönemin güzide devlet adamlarındandır. Cevdet Paşa'nın Sultan Abdülmecid ile dostluk derecesinde muhabbeti vardır. Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından Reşit Paşa ise Cevdet Paşa'nın yaşamında önemli bir yere sahiptir.

Reşid Paşa'nın yandaşı olan Cevdet Paşa'nın hayat çizgisi ilginçtir. Zamanından yüzyıl önce kadar yaşasa, ilmiye sınıfının önemli isimlerinden olacakken kazaskerlikten mülkiye sınıfına geçmiş ve vezir olmuştur. Osmanlı tarihinde ilmiyeden mülkiye sınıfına geçiş olsa da Cevdet Paşa'ninki gibi yüksek bir rütbeye geçiş istisnai bir olaydır. Tanzimat dönemi yeniliklerinin ilmiye sınıfının gücü ve dünya görüşü aleyhine geliştiğinin bir örneğidir. Cevdet Paşa ise Tanzimat devrinin yenilikçi heyecanını değil tutuculuğunu ve ılımlığını temsil eder. (Ortaylı, 2018: 264)

Ahmet Cevdet Paşa'nın asıl arzusu medreseye çekilip ilimle uğraşarak kendi âleminde olmaktır. (Cevdet Paşa, 1967: IV) Ancak Mustafa Reşid Paşa ile tanışması onun yaşamında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Cevdet Paşa ile Reşid Paşa'nın münasebeti 1262 (M. 1846) senesinde Sadrazam Rauf Paşa'nın azl olunarak yerine Hariciye Nazırı olan Reşid Paşa'nın sadrazam olmasıyla başlamıştır. (Fatma Aliye, 1995: 39)

Mustafa Reşid Paşa'nın Cevdet Paşa'ya iltifatını Fatma Aliye Hanım şöyle anlatır:

Cevdet Paşa'yı o ilk görüşüm hiç hatırımdan çıkmaz! Öyle mühim mesele için gönderilmiş olan bir efendinin pek genç olduğunu görünce hayret etmiş idik. Amma hala gözümün önünden gitmeyen parlak mavi gözlerinden saçılan zeka kıvılcımları bize meseleyi anlatmış idi.' buyurmuş. Ondan sonra Cevdet Efendi Reşid Paşa merhumun huzurunda geçirirmiş. Reşid Paşa, kendisini pek ziyade takdirle hüsn-i muamele gösterdiği gibi mahdumlarına ders vermesini de tenbih eylemiş. Cevdet Efendi'nin medresedeki odası küşâd

bulunmamakta ve bazı geceler yine oraya gitmekte idi. Reşid Paşa merhumun dairesinde bütün bütün yerleşmesi, Cevdet Efendi kendi hanesini pek iyi idare edecek kadar bol maaşa nail olduktan sonradır. (Fatma Aliye, 1995: 40)

Cevdet Paşa, Reşid Paşa'nın kendisi için yeni bir mektep olduğunu belirtir. Burada siyasete dair haylice malumat edindiğini ve aynı zamanda Fransızca'yı öğrenmekle meşgul olduğunu söyler. Ancak dönemin şartları gereği, Avrupa dillerini öğrenmek şî'ar-ı ulemâya zıt görüldüğünde bunu yakın çevresinden gizli tuttuğunu bu sebeple layıkıyla Fransızca'ya çalışmadığını da ekler. (Cevdet, 1967: IV/21)

Cevdet Paşa, yaşamı boyunca devletin birçok kademesinde yer almış ve birçok bölgede ıslahat yapmıştır. Toplumsal sorunlara kalıcı ve yerli çözümler üretmiş, olaylara geniş bir perspektiften bakabilmeyi başarmıştır. Akılcı düzlemde saptamalarda bulunmuştur. “O zaman Avusturya Devleti'nde zuhur eden ihtilal üzerine Macarlar ayaklanıp Avusturya'ya isyan ederek galebe geldiler. Efkar-ı İhtilaliyye Eflak ve Boğdan'a dahi sirayet etmekle bir taraftan Asakir-i Osmaniyye, diğer taraftan Rusya askeri memleketine girdi.” (Fatma Aliye, 1993: 50) Bunun üzerine Ahmet Cevdet Paşa, “1848'de Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın bir tâlimatını bildirmek üzere Bükreş'te bulunan Keçecizâde Fuad Efendi'nin (Paşa) yanına gönderildi. 10 Nisan 1849'da “hareket-i hâriç” rütbesini aldı.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444)

Meydana gelen karışıklığın sonucunda Rusya Macarlar'a galip geldi ve birçok Macar Osmanlı topraklarına sığındı. Avusturya ve Rusya iltica edenlerin geri verilmesini istedi. Fuad ve Âli Paşalar bu talebe sıcak bakıyorlardı. Ancak Reşid Paşa, Cevdet Paşa ile istişaresinden sonra mültecileri himayesine almış ve büyük bir diplomatik başarı kazanmıştır.

Ardından Cevdet Paşa, Reşid Paşa'nın emriyle “14 Ağustos 1850 tarihinde Meclis-i Maârif-i Umûmiyye âzalığı ve Dârülmuallimîn Müdürlüğü'ne tayin edildi.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444) Cevdet Paşa burada önemli çalışmalar yapmış, rüşdiyelerde okutulmak üzere *Mâ'lûmât'ı Nâfi'a'yı* yazmıştır.

O zamana kadar Reşid Paşa, Cevdet Efendi'yi birçok mühim umurda istihdama eyliyorsa da Cevdet Efendi kendisinin devlet memuriyeti kabul etmemek ve medreseye çekilip dersamlık ve telifat ile neşr-i ulum ederek devlet ve millete hizmet etmek hususundaki

azm-i katisini söylemiş olduğundan Reşid Paşa, onu ancak bir ahbablık ve kendisine muavenet suretiyle hizmette bulunduruyordu. Bazen katiblerine veremediği derecede mahrem olan şeylerini Cevdet Efendi'ye tebyiz ettirirdi. (Fatma Aliye, 1995: 58)

Cevdet Paşa umumiyetle ilim işleriyle uğraşma ve ders verme isteğinde olmuştur. Ancak bürokratik yeteneği sebebiyle kendisine daima devlet hizmetinde ihtiyaç duyulmuştur.

Cevdet Paşa, Fuat Paşa'nın hastalığı sebebiyle Bursa'ya gitmiştir. Burada önemli çalışmalar yapmışlardır. Osmanlı Türkçesi dilbigisi kitabı niteliğinde toplu bir eser olan “*Kavaid-i Osmaniye Risalesi*” ile kurulması öngörülen şirketlere bir örnek teşkil etmesi sebebiyle “*Şirket-i Hayriyye*” isimli iki eser kaleme almışlardır. (Fatma Aliye, 1995: 59-60)

Ahmet Cevdet Paşa, İstanbul'a döndükten sonra 1851'de Encümen-i Dâniş üyeliğine seçilmiştir. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444) Encümen-i Daniş, Meclis-i Umûmî-i Maârif'in yaptığı en önemli işlerden biridir. Paris'in Akademisi tarzında kurulan bir Cemiyet-i İlmiyye'dir. (Fatma Aliye, 1995: 58) Encümen-i Daniş'in mazbatası Cevdet Paşa tarafından yazılmıştır. Ahmet Cevdet Paşa burada da çalışmalarına devam etmiştir.

Ardından, Cevdet Paşa 1852 yılında Mısır'da çıkan bir sorun sebebiyle Fuad Paşa refakatinde Mısır'a gitmiş ve iki ay orda kalmıştır. (Ertan, 1964: 17-28) İstanbul'a dönmüş ve devlet kademelerindeki yükselişi devam etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, 1856 yılında fiilen Galata Mollası olmuştur. Aynı yıl Meclis-i Âli-i Tanzimat azâlığına ve ilave olarak Arazi Komisyonu Reisliği'ne tayin edilmiştir. Bu komisyonda Arazi Kanunnamesi ve Tapu Nizamnamesi'nin tanzimine büyük katkıları olmuştur. Bir yandan da İbn Haldun'un eserinin tetkikiyle uğraşmıştır. (Ertan, 1964: 19-20)

Cevdet Paşa genç yaşına rağmen hatırı sayılır devlet adamları arasına yer almıştır. Ahmet Cevdet Paşa âza ilan edildikten sonra, “Aynı tarihte de İşkodra olayı üzerine üstün bir yetkiyle İşkodra'nın Islahına memur olunmuştu.” (Ertan, 1964: 20) “Ahmet Cevdet Efendi İşkodra'da iki ay kadar hizmette bulunduktan sonra muvaffakiyetle İstanbul'a dönmüştü. Bu defa da Anadolu Kadı Askerliği payesiyle Bosna- Hersek Müftülüğüne tâyin olunmuş ve bu vazifede bir buçuk sene kaldıktan sonra İstanbul'a gelmişti. Çalışmasının semeresi olarak da ikinci rütbe Osmani

Nişanı verilmiş ve Arpalık olarak da Mihaliç kazası ihsan olunmuştu.” (Ertan, 1964: 21)

Devlet içindeki peşpeşe zuhûr eden karışıklıklar sebebiyle İşkodra’nın hadisesinin ardından Kozan’a gitmek mecburiyetinde kaldı.

Haziran 1864’te Kozan tarafına gönderildi. Derviş Paşa ile birlikte Fırka-i Islâhiyye’yi oluşturup Cebelibereket, Çukurova ve Kozan dağlarını dolaştı, altı ay içinde gerekli ıslahatı yaptı. Ancak onun bu başarıları kendisini çekemeyenlerin harekete geçmesine yol açtı; hatta şeyhülislâmlığa getirilecekken ilmiye sınıfından mülkiyeye nakline karar çıkarıldı ve 13 Ocak 1866’da kazaskerlik pâyesi vezârete çevrildi. “Efendi”likten alınıp “paşa”lığa geçirilmesi şeklindeki bu sınıf değişikliğinin onu gücendirdiği anlaşılmaktadır. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444)

Ahmet Cevdet Paşa bundan sonra Halep Vilayeti Valiliği’ne tayin edilmiştir. “Kendisi, yeni vilayetler nizamnâmesine göre, Halep ve Adana eyâletleri ile Kozan, Maraş, Urfa, Zor sancakları birleştirilerek teşkil edilen Halep vilâyetine tâyin edildi. Fakat 1284 (1868)’te Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliye teşkili kararlaştırıldığı zaman, Cevdet Paşa Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Reisliği ile İstanbul’a çağrıldı.” (Ölmezoğlu, 1977:116) “Bu teşkilâtın tamamlanması için çıkarılan bütün nizamnameler hep Cevdet Paşa’nın kaleminden çıkmıştır. Hâkimlerin bilgilerini artırmak gayesiyle usulü muhakemeyi tanzim için Hukuk mektebine bir mukaddime olarak Adliye Dairesi’nde hukuk derslerinin verilmesine vesile olmuştur.” (Ertan, 1964: 23)

Cevdet Paşa yenilikçi bir kişiliğe sahipti fakat daima yerlilik prensibiyle hareket etti. Bu minvalde yaptığı en önemli çalışma Mecelle’nin yazılmasıdır. Bu senelerin en önemli işi medeni kanunun düzenlenmesi konusu üzerine yapılan tartışmalar sonucunda, Mecelle’nin te’lifine başlanmasıdır. Bu tartışmada Şirvanizade Rüşdü Paşa, Fuad Paşa ve Âli Paşa gibi önemli devlet adamları Fransız Medeni Kanunu’nun (code civil) tercümesi konusunda ısrar göstermişlerdir. Ancak Cevdet Paşa bunlara rağmen Hanefî fihhına göre bir mecelle tanzimi fikrini savunmuş ve kabul ettirmiştir. (Ölmezoğlu, 1977:116)

Nitekim Cevdet Paşa’nın bu düşüncesi kabul edilip Cevdet Paşa Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Cemiyeti Reisliği’ne getirilmiştir. Dönemin önde gelen fıkıh alimlerinin de

içerisinde bulunduğu bu cemiyet Mecelle'nin ilk dört kitabını yayımlamada başarılı olmuştur. Beşinci kitabın hazırlığı biterken Cevdet Paşa reislikten azledilerek Bursa Valiliği'ne tayin edildiyse de bu görevinden de alınmıştır. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 444)

Mecelle Cemiyeti Cevdet Paşa'nın ayrılmasıyla Bâb-ı fetvaya nakledilmiştir. Hazır olan 5. Kitabın ardından, 6. Kitap neşredilmiştir. Ancak 6. Kitap ağır eleştirilere uğramıştır. Bu önemli teşebbüste Cevdet Paşa'nın rolünün ne denli önemli olduğu ortaya çıkmıştır. (Ölmezoğlu, 1977: 116) Cevdet Paşa görevine tayin edilmiş, 6. kitap yeniden yazılmıştır. Mecelle, Cevdet Paşa'nın himayesinde tamamlanmıştır. "Bu arada Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın teşkil ettiği ıslahat komisyonuna üye olması ve bir süre sonra İstanbul'dan uzaklaştırılmak gayesiyle Maraş Valiliği'ne tayin edilmesi Mecelle Cemiyeti'ndeki çalışmalarını aksatmamıştır." (İzgöer, 2016: 36)

Ahmet Cevdet Paşa 1873 tarihinde Maarif Nezareti'ne getirilmiştir. Bu nezarette de önemli işler yapmıştır. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi'nin uygulanması için muallimlerden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Sıbyan mektebinden Âli mektebe kadar ders cetvelleri gözden geçirilmiş ve yeni yöntemle Elifbâ cüz'ü bastırılmıştır. Nûr-u Osmaniye çevresinde usûl-ü cedid üzerine bir iptidaî açtırmıştır. *Kavaid-i Türkiyye, Mi'yâr-ı Sedad* risalelerinin telifiyle de maarif hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. (Ertan, 1993: 29)

1874 yılında Yanya valiliğine tayin edilmiştir. Cevdet Paşa'nın Yanya'ya tayini Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle ilgilidir. Dönemin sadrazamı Hüseyin Avni Paşa, Cevdet Paşa'ya güvenemediğinden dolayı onu İstanbul'da uzaklaştırmayı uygun bulmuştur. Ancak Hüseyin Paşa azledilip yerine Esat Paşa gelince Cevdet Paşa tekrar Maarif Nazırlığı'na tayin edilmiştir. Sonrasında bu görevi Adliye Nazırlığı'na çevrilmiştir. (İzgöer, 2016: 37) Abdülâziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü Cevdet Paşa'nın nâzırlığı dönemine rastlarsa da, onun bu hadiselerde rolü olmamıştır. (Ölmezoğlu, 1977: 117) "II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından sonra Adliye Nazırı olarak katıldığı anayasa görüşmelerinde Midhat Paşa ile aralarında şiddetli münakaşalar cereyan etmiştir. Ancak bu münakaşalar onu görevine tesir etmemiştir." (İzgöer, 2016: 37)

1882 yılında Ahmet Vefik Paşa'nın sadrazam olmasıyla, Cevdet Paşa Adliye Nazırlığı'ndan çekilmiş ve birkaç sene açıkta kalmıştır. Bu süre müddetince Tarih-i Cevdet ve Kısas-ı Enbiyâ üzerine çalışmıştır. Kızları Fâtıma Aliyye ve Emine Semiye'nin terbiyeleriyle ilgilenmiştir. *Kavaid-i Osmâniyye* adlı eserinin eksiklerini tamamlamıştır. (Ertan, 1964: 30)

Server Paşa'nın ölümü üzerine 1886 tarihinde Cevdet Paşa beşinci kez Adliye Nazırlığı'na getirilmiştir. Ancak Sadrazam Mehmed Kâmil Paşa ile aralarında anlaşmazlık çıkmış ve Cevdet Paşa ayrılmak zorunda kalmıştır. 10 Mayıs 1890'da II. Abdülhamid onu Meclis-i Âlî'ye tayin etmiştir. Cevdet Paşa bundan sonraki yaşamında hayatını ilmi çalışmalara ve çocuklarına ayırmıştır. Kısa bir hastalıktan sonra 1895'te Bebek'teki yalısında vefat etmiştir. Fatih Sultan Mehmed Türbesi Haziresi'ne defnedilmiştir. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 445)

1.3.İlmi Kişiliği

1.3.1. Hukukçuluğu

Ahmet Cevdet Paşa hukuk alanında yaşadığı devirde kırılmalar yaratan çalışmalar yapmıştır. Cevdet Paşa'nın yaptığı çalışmalar Batı medeniyetini taklitten öte özgün, yenilikçi bir karaktere sahiptir.

Ahmet Cevdet Paşa, hukuk ilmi adamı, bir fıkıh mütehassısı olmaktan ziyade yurttaki hukuk ilminin gelişmesine büyük ölçüde çalışan, yürürlükteki hükümleri kanun haline çeviren, bizde kanunlaştırma usulünü yayan, Düsturları vücuda getiren, tarihî incelemelere ilmi istikamet veren, dilimizi zapt ve rapt altına alarak sadeleştiren, memlekette Kuran'ın basımına ait gürültülü meseleyi çözen, maliyemizin kullandığı yanlış takvim usulüne karşı ilk ilmi mücadeleyi açan, devrinde cumhurun güç ve karışık işlerini idarede müstesna reviyeti görülen değerli bir Türk bilgini ve pek mümtaz bir devlet ve siyaset adamıdır. (Ebul'ula Mardin, 1996: 7)

Cevdet Paşa'nın hukukî sahada olan ilmi derinliği aldığı tahsille de yakından ilişkilidir. Cevdet Paşa döneminin meşhûr ilim adamlarından fıkıh ilminin önemli eserlerine dair dersler almıştır. Alandaki vukufiyeti resmi görevleri süresince yaptığı işlerle de pekiştirmiştir. Cevdet Paşa fikri duruşu itibariyle Tanzimat Dönemi'nin genel karakteristiğinin dışında ortada bir yol benimsemiştir. “Cevdet Paşa farklı fikirlerin hız kazandığı; bilhassa Tanzimat ile beraber dine karşı bir kayıtsızlık içine girildiği devirde, ananeci İslâm-Türk kültürü ile yenilikçi Batı

arasında sentez teşkil etmeye çalışan bir devlet adamıdır.” (Ekinci, 2015:135) Cevdet Paşa’nın yaptığı tüm çalışmalar bu bütünleştirici fikri yapısının bir yansıması olarak görülebilir.

“Cevdet Paşa, Fransız İhtilâli’nden sonra bulaşıcı bir hastalık gibi Avrupa’da yayılmaya başlayan kavmiyetçiliğin (o bunu milliyetçilik yerine kullanır), devlet için büyük bir tehlike getireceğinin farkındadır. Bu itibarla İslâm geleneğine uygun olarak Müslüman milletlerin birlik ve bütünlüğünü muhafaza edebilmenin yolu, Osmanlılık fikrine sarılmaktan geçmektedir.” (Ekinci, 2015:135)

Cevdet Paşa’nın yaptığı en önemli işlerden biri olan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin* tedvini de bu zihniyetin ürünüdür. Dönemin devlet adamları Fransız Medeni Kanunu (code civil)’in tercümesinden yana olsalar da Cevdet Paşa’nın Mecelle hususundaki gayretiyle ve teşvikiyle de Mecelle’nin hazırlanılmasına karar verilmiştir.

Mecelle, ilk Müslüman Türk Medenî Kanunudur; tahri bakımından eşi kolay kolay yazılamayacak kadar mükemmel olan bu hukuk abidesi, Ahmet Cevdet Paşa’nın mücadele, azmi ve gayretiyle Hanefî Mezhebinin muahhar fukahası tarafından tercih edilmiş içtihatlerden seçilerek tedvin edilmiştir. Hem şeri mahkemelerde hem de bugünkü Türk Adli Teşkilatının esası olan Divanı Ahkamı Adliyede tatbik edilmek üzere hazırlandığı için, ona Mecelle’yi Ahkamı Adliye denilmiştir; kısaca, Mecelle diye zikredilir. Hukuki ve ilmî olduğu kadar, dinî ve şeri bir eser olan Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa’nın riyasetinde kurulmuş ve çalışılmış olan Mecelle Cemiyeti marifetiyle meydana getirilmiştir. (Yavuz,1997:279)

Mecelle’nin tedvini toplumsal birçok gereksinimin de karşılanmasının bir parçası olmuştur. “Mecelle metni yayınlanıncaya kadar o zamanki hukuk mahkemelerimiz ne yapacaklarını şaşırılmış bir halde idiler. Aynı türel bir meselede karışık, hattâ birbirine karışık fetvalar veriliyor, oylar ileri sürülüyordu. Bu suretle mahkemeler büyük bir tezat içinde bulunuyordu. Bu bakımdan eski adliyemize yeni bir kitap veren, yeni bir hukuk dili vücade getiren Cevdet Paşa olmuştur.” (Ülkütaşır, 1945: 20)

Cevdet Paşa’nın hukuk alanının genişlemesinde Mecelle’nin yanısıra Mecelle’nin de oluşturulmasına katkı sağlayan önemli faaliyetleri olmuştur.

Cevdet Paşa’nın Tanzimat döneminde hukukla ilgili en önemli eserleri, hazırlamış olduğu kanun ve nizamnâmelerle tesis ettiği hukuk kurumlarıdır. Bu alandaki ilk hizmetleri,

1850’de dârümuallimîn müdürü ve Meclis-i Maârif âzası olmasıyla başlar. Bu görevlere geldikten sonra hem dârümuallimîn nizamnâmesini hem de bu dönemde Meclis-i Maârif’çe hazırlanan bütün nizamnâmeleri bizzat o kaleme almıştır. Bu alandaki ilk hizmetleri, 1850’de dârümuallimîn müdürü ve Meclis-i Maârif âzası olmasıyla başlar. Bu görevlere geldikten sonra hem dârümuallimîn nizamnâmesini hem de bu dönemde Meclis-i Maârif’çe hazırlanan bütün nizamnâmeleri bizzat o kaleme almıştır. (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 447)

Bu nizamname ve kanunnâmelerin bazıları şöyledir ki: “Cevdet Paşa, Tanzimat Meclisi âzalığı sırasında haftada iki gün devam ettiği Arazi Komisyonu reisliğinde ilk iş olarak memleketimizde araziye ait yürürlükte bulunan hükümleri kanun haline getirmiş ve meşhur H. 1274 tarihli (Arazi Kanunu) nu, (Tapu Nizamnamesi) ni, (Muvakkat Talimatname) yi hazırlamıştır. Bu eserler Cevdet Paşa’nın memlekete hukuk sahasında bıraktığı en kıymetli ve muhallet yadigârlarıdır.” (Ebul’ula Mardin, 1996: 49)

“...1855’te Osmanlı medenî kanununu hazırlaması düşüncesiyle kurulan Metn-i Metîn Komisyonu’na üye seçilmiştir. Bu dönemde gerek adı geçen komisyondaki görevinin icabı, gerekse bu sırada tayin edildiği Galata kadılığı dolayısıyla fıkıhla daha yakından ilgilenmeye başlamıştır.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 447)

“Cevdet Paşa kısa bir süre sonra henüz otuz beş yaşında iken Meclis-i Tanzîmat üyesi oldu (1857). Tanzimat devrinde hazırlanması düşünülen kanun ve nizamnâmeleri kaleme almakla görevli bu meclise Cevdet Paşa’nın üye olması, hem meclis hem de kendisi için çok verimli olmuştur. Bu dönemde Meclis-i Tanzîmat’ça hazırlanan bütün kanun ve nizamnâmeler Cevdet Paşa’nın kaleminden çıkmıştır.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 447)

Ahmet Cevdet Paşa hukuk alanında ayrıca kurumsallaşmanın ilerlemesinde katkı sağlamıştır. Bugünkü İstanbul Hukuk Fakültesi’nin ilk halini teşkil eden Hukuk Mektebi’ni açmıştır.

1.3.2. Tarihçiliği

Ahmet Cevdet Paşa sürdürülegelen tarih metodolojisinin ötesinde bir tarih anlayışının önünü açmıştır. Cevdet Paşa’nın tarihle alakalı en önemli çalışması *Tarih-i Cevdet* olmakla birlikte *Tezâkir* ve *Maruzat* bu alanda bizi dönemin şartlarıyla ilgili olarak aydınlatan önemli eserlerdir. Cevdet Paşa, “Osmanlı

tarihçiliğinin klasik geleneğine şeklen bağlı görünmek ve İslâm tarihçiliğinin ‘ilmî tarihçilik’ ekolünü takip etmekle birlikte bunun belâgata önem veren İran tarzı edebî tarihçilikle âhenkli bir terkbini gerçekleştirmiştir. Böylece bir bakıma Kâtib Çelebi ve Müneccimbaşı gibi aynı terkbini yapmış olan tarihçi neslin son temsilcisi olmuş, eski ile yeni tarihçilik anlayışı arasında bir köprü vazifesi görmüştür.” (Halaçoğlu ve Aydın, 1993: 446) Üslup bakımından geçmiş dönemdeki tarihçilerin ağıdalı dilinden uzaktır. Cevdet Paşa aynı zamanda çalışmalarında dönemin sorunlarını tarafsız bir biçimde ele almakla birlikte sorunlara yönelik gerekli çözüm yolları da üretmiştir. Cevdet Paşa’nın yaşadığı dönem Osmanlı Devleti’nin buhranlı dönemlerine denk gelmektedir. Bu durum onun tarih anlayışını kuru bir yazıcılıktan, devletin içinde bulunduğu bu kaotik süreçten kurtulma yollarını geçmişten geleceğe uzun bir süreç içinde arayan bir duruma taşımıştır. İbn Haldun’un önemli ölçüde tesirinde kalmıştır ancak tarihsel duruşu İbn Haldun’un determinist duruşundan uzaktır. Cevdet Paşa’nın geleceğe yönelik tutumu yenilikçi ve olumsaldır. Çalışmalarını incelendiğinde sadece Osmanlı toplumunu analiz etmekle kalmayıp Avrupa ve Asya toplumlarını da karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirmelerde bulunduğu söylenebilir.

1.3.3. Eğitimciliği

Ahmet Cevdet Paşa’nın parlak öğrenim hayatı süresince devrin önemli ilim adamlarının tedrisinde bulunmuştur. Devletin eğitim ile ilgili kademelerinde önemli görevler almış, çalışmalar yürütmüş, birçok esere imza atmıştır. Cevdet Paşa resmi görevi boyunca Darülmuallimin Müdürlüğü yapmış, Meclis-i Maarif çalışmalarında ve Encümen-i Daniş faaliyetlerinde bulunmuştur. Üç kere Maârif Nazırlığı’na getirilmiş burada çeşitli yenilikler yapmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa’nın eğitime bakış açısı incelendiğinde birçok meselede olduğu gibi burada da sentezci tavrına şahit olunabilir. Cevdet Paşa toplumla bütünleşmiş değerleri ve gelenekleri muhafaza ederek bunları yenilikçi bir tavrıyla yeniden değerlendirir ve tahlil eder. Baskıcı, tepeden inme, zorba bir şekilde çok onarımcı bir yöntemle ilerlemeyi tercih eder. Darülmuallimin Müdürlüğü yaptığı esnada

hazırladığı 1851 tarihli Nizamnâme onun eğitimci perspektifi hakkında bize önemli fikirler verir. (Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akyüz, 1990)

Cevdet Paşa'nın temel eğitim prensipleri, liyâkat sahibi kimselerin öğrenciliğe alınmasını sağlamak, rüşvet ve kayırmayı ortadan kaldırmaktır. Usûlle ilgili önemli kaideler koymuştur. Öğretmenlik mesleğiyle alakalı değerlendirmeler, öğretmen yetiştirmesi mevzu bilhassa değindiği hususlar arasındadır. Ele aldığı bu Nizamnâme bu alanda yapılan detaylı ilk düzenlemedir. Cevdet Paşa'nın eğitimle alakalı ele aldığı problemler ve bunların çözüm yollarının tespiti günümüze ışık tutması açısından ayrıca öneme sahiptir.

Cevdet Paşa'nın Türk diline yaptığı katkıları da dikkate şayandır. Türk dilinin gelişmesinde ve bilim dili haline gelmesinde ortaya koyduğu eserler mühimdir. Bu eserler en başta sayabileceğimiz *Kavâid-i Osmaniye* devamında *Belâgat-ı Osmaniye*, *Medhal'i Kavâid* bu sahada verdiği eserlerdendir.

1.3.4.İktisatçılığı

Ahmet Cevdet Paşa devlet adamı olmasının yanında dönemin aydını konumundaydı. Toplumsal meselelerle yakından ilgiliydi. Eserlerinde iktisadi konuların üzerinde de çok durmuş ve çeşitli saptamalarda bulunmuştur. Cevdet Paşa açısından ekonomik cihetten kalkınmak, mali bir düzene kavuşmak bir devletin istikrarı ve refahı için önde gelen meselelerden biridir. Paşa'nın iktisada dair görüşleri ve bu ilme gösterdiği hassasiyet bu alana yeni bir boyut kazandıracak düzeydedir.

... her şey devletin malî güç ve imkânına, özellikle böyle muntazam orduların teşkil ve idaresi büyük masraflara bağlıdır. Malî kudreti geliştirmek de memleketin güzel bir idare şekline bağlıdır. Bu mülk idaresi eskilerin dediğine göre gelir ve giderden söz eden başlıca bir teknik olmuştur. Milli geliri yüksek seviyede tutan en önemli ve faydalı ana kurallarla kalkınmak, devletin masraflarını tüccar sermayesi gibi tanımakla olur. Maddi manevi faydalı olacak yerde giderleri kısıp harcamaktan kaçınmak ve faydasız yere sarf etmekten çekinmek mes'elesidir. Bundan başka devletler muvazanesini gözetmek de devletin boynuna borçtur. (Cevdet Paşa, 1974: VI/28)

Bu ifadeler Cevdet Paşa'nın iktisat ilminde ne denli derin olduğunu özeti olarak düşünülebilir. Modern iktisat düşüncesinin temel prensipleriyle önemli ölçüde örtüşür düzeydedir. Devletin kurumlarındaki bozulmaları ve zafiyetleri ifade

ederken Cevdet Paşa, bunları ekseriyetle iktisadi alandaki boşlukla ve dengeyi kuramamakla ilintilendirir. İktisadi kalkınmanın yolu olarak da üretime ağırlık vermeyi makul görür, savaşta elde edilen ganimet anlayışıyla bayındır hale gelme düşüncesinin çağın gerekleriyle uyuşmadığının farkındadır.

1.4.Eserleri

Tarih-i Cevdet

Cevdet Paşa'nın otuz yılda tamamladığı eseri 12 cilttir. (1774) Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1825) yeniçeriliğinin kaldırılmasına kadar süren tarih dilimini kapsar. Sade bir üslupla ele aldığı eseri tarih ilmine ne denli ehemmiyet verdiğinin göstergesidir.

Tezâkir-i Cevdet

Vak'anüvisliği zamanında ele aldığı tarihi olayları konu edindiği eseridir. Tezkireler halinde Lütü Paşa'ya göndermiştir. Eser 40 tezkireden oluşur, 4 cilttir. Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Ma'rûzat

Sultan II. Abdülhamit'in isteğiyle yazılmıştır. Devrinin tarihi ve siyasi olaylarını konu edinir. Yusuf Halaçoğlu tarafından yeniden neşredilmiştir.

Kısâs-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ

Cevdet Paşa bu eserinde peygamberlerin kıssalarından, İslam devletleri ve halifelerinden, II. Murat'a kadar Osmanlı Devleti'nden bahseder. Önemli ölçüde ilgi gören eserlerinden biridir.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

1868-1876 yılları arasında Cevdet Paşa başkanlığındaki ilmi bir heyet tarafından ele alınmıştır. 16 kitaba bölünmüştür. Eser büyük bir şâheserdir. 1926'da yürürlükten kaldırılmıştır.

Kavâid-i Osmaniye

Cevdet Paşa'nın Fuad Paşa ile birlikte ele aldığı ilk Türkçe dilbilgisi kitabıdır. H. Kellgren Almanca'dan çevrilmiştir.

Medhal-i Kavaid

Bu eser sonrasında Kavaid-i Türkiye olarak basılmıştır. Cevdet Paşa tarafından ilkokul öğrencileri için ele alınmıştır.

Belâgat-ı Osmaniye

Mekteb-i Hukuk'ta yaptığı belâgat notlarını toplamıyla oluşturduğu kitabıdır. Bu alandaki ilk Türkçe eserdir.

Takvîmü'l Edvar

Takvimle alakalı düzenlemeleri içerir.

Malumât-ı Nâfia

Cevdet Paşa'nın rüştiyede okutulmak üzere ele aldığı kitabıdır.

Mi'yâr-ı Sedad

Cevdet Paşa'nın oğlu Ali Sedad Bey'e atfen idâdilerde okutulmak üzere yazdığı eseridir.

Âdâb-ı Sedad fi İlmi'l Âdâb

Cevdet Paşa'nın münazara usulünden bahseden kitabıdır.

II.BÖLÜM

2.Din ve Modernleşme

2.1.Din

2.1.1 Osmanlı'da Kurumsal Olarak Din

Osmanlı toplumu çeşitlilikleri ve fakhlıkları uzun yıllar boyunca bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı Devleti etnik kimlikleri, dinsel birtakım anlayışları, türlü inançların özünü muhafaza ederek onları senkronize edebilme yetisini sürekli hale getirebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş itibariyle dine verdiği önemin buna katkısı büyüktür. Tarih boyunca kurulan Türk-İslam devletleri hatta İslam öncesi kurulan Türk devletlerinde bile hükümdarın kutsal bir şahsiyete büründüğü, yönettiği topluluk tarafından ekseriyetle böyle algılandığı ve bunun farklı biçimleri gözlemlenebilir.

Osmanlı Devleti'nin de benzer dinsel bir eğride ilerlediği söylenilebilir. Hükümdar, devlet hiyerarşisinin en tepesindedir ve bizzat devletin kendisiyle özdeşleşmiştir. Bu nedenle taşıdığı dinsel nitelik, sistemsel olarak devletin tüm organlarına sirayet etmekle kalmayıp devlet ve toplum içerisindeki yapıların oluşmasına da zemin teşkil etmiştir.

Din, Osmanlı toplum yapısı için yükümlülükten çok yaşam tarzını ifade eder. Osmanlı her bileşeni dine göre tasarlanmış ve sürekliliğini bununla doğrudan ilişkilendirmiş bir devlettir.

Din devlet olabilmenin şartı olduğu gibi toplum olabilmenin, Osmanlı kalabilmenin de vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Din kavramıyla kasıt bütünüyle İslamiyet değildir. Toplumun her ferdinin sahip olduğu her türlü inançtır. Bireylerin devlete ve topluma karşı sorumlulukları da devlet tekelindeki normlarla belirlenmekten daha çok benimsediği inancın değerleri ve kurallarıyla alakalıdır. Dolayısıyla topluma karşı olan görevler de, toplumun diğer fertleriyle bir araya gelme dürtüsü, hayatta kalma, menfaat ve çıkar gütmeye arzularından öte, insani boyutta bireyin kendi değerlerine sadık kalma ve onu koruma isteğiyle alakalıdır.

Baskı ve zorlama olmadan değerler bağlamında meydana getirilen davranışlar bireye kendi olabilme imkanı sunar. Bireye, topluma katılma çöşkusu verir ve devletle organik bağlar kurmasını sağlar. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hüküm sürmesi bu bağın ne denli önem taşıdığının bir örneğidir. Bir topluluğun içerisinde kendi benliğini kaybetme kaygısı olmadan kalabilme özgür ve bağlı olabilmenin en önemli şartıdır. “Sadece, ister bir insan ister cansız bir nesne olsun, kendimizi yaratıcı etkinliğimizin yoluyla içtenlikle ilgili kıldığımız, bir parçası olduğumuz şey bizimdir. Sadece kendiliğinden etkinliğimizden kaynaklanan nitelikler öze güç kazandırır ve böylece özün bütünselliğinin temelini oluşturur.” (Fromm, 1988: 245)

Osmanlı devlet sistemi içerisinde din gücün meşrulaştırma aracı olmak yerine gücü dengeleyen, birey-devlet ilişkisini düzenleyen ve bireyin haklarını muhafaza eden önemli bir fonksiyona sahiptir. Mardin'in bu bağlamda Osmanlı toplumunda Durkheim'ın ikincil (secondaire) yapı olarak bahsettiği ferd ile devlet arasında tampon görevi gören kuruluşların bulunmadığı analizinde bulunur. Meseleyi İslamiyet ve onun meydana getirdiği toplum yapısıyla ilişkilendirir. İkincil yapıların İslam toplumlarındaki eksikliğinin sonucu olarak da halkın sığınak olarak ümmet anlayışını ve tarikat yapısını benimsediğini iddia eder. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Şerif Mardin, 2017a) Benzer tespitler ancak dinin toplum içindeki fonksiyonu yadsındığında veya ihmal edildiğinde ortaya çıkabilecek görüşlerdir. İkincil yapıların kendini en güçlü biçimde gösterdiği alan modern sistem içerisindeki boşluklar ve ihtiyaçtır.

Rasyonel dünyada birey kendini koruyamaz hale geldiğinden ulus- devletler ona ait birtakım haklar ve bunların koruyucusu kurumlar oluşturmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise haklar bireyin varoluşu itibariyledir sonradan kazanılmaz. Hakka sahip olabilme cinsiyetten, statüden, belli bir zümreye veya sınıfa mensubiyetten, yaş haddinden bağımsızdır. Dinin fonksiyonu burada ön plana çıkar. Tanrı ile kurulan bağ dikey olduğu için Tanrı'nın bireyi varetmesinden dolayı onun haklarına saygı duyulur. Yöneticiler bireyin hakkını; bireyler diğer bireylerin

hakkını bu sebeple kollama ihtiyacı hissederler. Toplumsal çözölmenin temel gerekçesi bu dengenin bozulmasıyla ilişkilidir.

Din temelli dizayn edilmiş çok unsurlu bu devlet sistemindeki bozulmanın da başta gelen nedenlerinden biri dinin araçsallaştırılması, dinin manipölasyon aracı olarak kullanılması özetle dinin taşıdığı özsöl mananın zaman içinde kaybolarak onun nesnelleştirilmesidir. “Başlangıçta gücünü din adamlarının manevi desteğine bağlamakta sakınca görmeyen devlet erginleşince, onlara yine aynı onun (mevki) vermekle dinin üstüne çıkmıştır.” (Sencer, 1974: 71) Dinin nesnelleştirilmesiyle kasıt devlet adamlarının veya halkın dini pratiklerden uzaklaşması değil bilakis bu tip pratiklerin devamı ve yaygınlığıyla birlikte sadece biçimsel olarak kalmasıdır. Öyle ki uhrevi boyuttan oldukça uzak sistem içerisinde savruk, askıda bekleyen ve yerine getirilmeyi bekleyen bir çeşit vazife halini teşkil etmişlerdir.

2.1.2. Sekülerleşme ve Batılılaşmayla Meydana Gelen Değişimlerin Toplumsal ve Siyasal Yaşama Etkisi

Sekülerizm kelimesi kavramsal olarak analiz edildiğinde,

Latince seaculum kökünden gelen secular (sekülerizm) teriminin zaman ve mekan ilintisini birlikte veren bir anlama işaret eder. Zaman onun ‘şimdi’ veya ‘hazır oluşunu’; mekan ‘dünyada’ veya ‘dünyevi’ olduğuna işaret eder. Bundan dolayı seaculum ‘bu çağ’ veya ‘şimdiki zaman’ anlamına gelir ve ‘bu çağ’ veya ‘şimdiki zaman’ bu dünyadaki olaylara işaret eder ayrıca çağdaş vakıalar anlamına gelir. (Attas, 2006: 27)

Tarihsel bağlamda sekülerizm kavramı incelendiğinde Avrupa’da uzun yıllar süren din savaşlarının sonunda yapılan yapılan Westphalia Antlaşması’na dayandırılabilir. “Sekülerleşme sözcüğünün kökeni 1648 Westphalia Antlaşması’yla sonuçlanan müzakerelere kadar gider. Sözcük çokanlamlılığı gelimi secular (laik, dünyevi, dinden bağımsız) sayesinde idealleştirilmiş ve böylelikle kilise topraklarının mülkiyetiyle ilgili tartışmalı sorunda bir antlaşmaya gidilebilmiştir.” (Stallmann, 1960: 74; aktaran: Tschhannen, 2011: 656-657)

Sekülerleşme sözcüğünün güncel ve terimsel olarak birçok kullanımı olduğundan tanımlama yapmak bir hayli zordur. Sekülerleşmeyle ilgili yapılan tanımlara baktığımızda sözcüğün tam karşılığı olarak dünyevileşme sözcüğü kullanılmıştır.

Sekülerleşmeyle bir başka tanım da şöyledir: “Dinsel olan veya dinsellik atfedilen bütün değer ve ilkeleri bireysel ve toplumsal yaşamın dışına iten, sadece bu dünyayı yaşanabilir kabul edip öte dünyadan ilişkisini koparma temeline dayalı insan merkezli düşünme ve yaşama biçimi.” (Demir ve Acar, 1997: 196)

Sekülerleşmenin teorik ve pratik olarak birçok açımları vardır. Sekülerleşmeyi laiklik kelimesiyle de birebir anlamda kullanmak mümkündür. Fakat sekülerizm ve laiklik kelimelerinin pratikteki ifadeleri farklılık arz eder. “ Birbiriyle eş anlamlı olarak kullanılan sekülerizm ve laiklik birincisi belirli bir yaşam tarzını diğeri de o yaşam tarzının siyasal örgütlenme biçimini ifade etmektedir.” (Demir ve Acar, 1997: 196-197)

Sosyoloji bağlamında kullanımına bakarsak,

Sekülerizm, modern kültürün kadim kültürlerden farklı olarak en belirgin sayıltılarından birisidir ve genel olarak evrenin din dünya olarak ikiye ayrılmış ve birbirinin karşısına yerleştirilmiş olduğu kabulüne dayanır. Ünlü sosyologlardan Durkheim’a göre başlangıçta hemen pek çok şey dinden doğmuş, ama zamanla dinle bağlantısını kopararak dünyevi hale gelmiştir ki sekülerizm bu sürecin adıdır. Weber’e göre söz konusu süreç din ve dünya arasındaki bir çelişki hatta gerilime dayanır. (Aydın, 2011: 370-371)

Sekülerleşmeyi kavramsal olarak sosyolojiye kazandıran Weber’dir. “Weber’in dünyanın büyüünden arınması ve toplumun rasyonelleşmesi kavramlarıyla ifade etmeye çalıştığı olguyla ilişkili olarak sekülerleşme, toplumsal açıdan ele alındığında dinin günlük hayatta her geçen gün etkisizleşerek önemini kaybetmesi bilimin ve aklın egemen olması durumunu ifade eder.” (Kirman, 2004: 196)

Tarihsel ve sosyolojik tanımlarından yola çıkarak incelenilen sekülerizm üzerine önemli teoriler ortaya konmuştur. Sekülerizm batı menşeli olduğundan dilimize girerken de şüphesiz kökensel anlamını korumakla birlikte kültürel, siyasi, dini meselerle etkileşip yeni bir anlama kavuşmuştur. Ancak sekülerizm akışkan ve dinamik bir doğaya sahip olması itibarıyla tanımı hususunda birçok spekülasyona

neden olmuştur. Modernleşmeyle meydana gelen din ile araya mesafe koyma anlayışı, din ve devlet işlerinin bağımsız işlemesi gerektiği fikri Osmanlı döneminden günümüze kadar gelen bir sekülerleşme anlayışı ve formu meydana getirmiştir. Batılı ülkeler Aydınlanma Çağı, Rönesans, Reform gibi birtakım toplumsal hareketlerin sonunda kilisenin baskısını arkalarında bırakmak istediler. Tüm bu gelişmeler modernleşme olarak adlandırılan dönemin başlangıcının nüveleridir.

Sekülerleşme modernliğin önemli bir parçasını teşkil eder. Sekülerizm dini yadsıyan bir anlayıştan ziyade dini, hayata müdahil etmeme, dini yaşayışı toplumsallıktan koparıp, bilinç düzeyinde dini manasızlaştırma ve değer kaybına sürüklenme çabasıdır. “Başka bir deyişle, ‘seküler’ toplumlarımızda Tanrı’yla hiç karşılaşmadan siyasetle uğraşabilir, yani İbrahim’in Tanrısının bütün bu girişimdeki kritik öneminin zorla ve su götürmez noktaya gelmeden kendinizi tümüyle siyasete adayabilirsiniz. Varlığını günümüze kadar sürdürmüş birkaç ritüel ya da dua hiç de bu türden karşılaşmaya yol açamaz.” (Taylor, 2014: 4) Sekülerlik bireyin Tanrı’yla bağını toplumsal alandan öteler.

Sekülerizm kavramsal olarak tarihin eski dönemlerine dayansa da pratikte görünür bir biçime kavuşması ve terimsel statü kazanması 19.yy’a tekabül eder. 19.yy insanlık için büyük kopuşların yaşandığı bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte Batılı ülkelerde meydana gelen toplumsal kırılmaların tesiri Batı dünyasının ötesine uzanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti açısından durum değerlendirildiğinde, Osmanlı’nın uzun bir süreç boyunca kayda değer bir biçimde hakimiyet kurmuş bir devlet olduğu söylenebilir. Batı karşısında önemli galibiyetler kazanmış siyasi, diplomatik ve askeri başarılarının yanı sıra özgün fikir ve kültür dünyası oluşturabilmiştir. Batı dünyasına bakıldığında eşzamanlı olarak sancılı bir süreç geçirdiği gözlemlenebilir. Ancak Aydınlanma Çağı’ndan sonra Batı bu sancılı süreci atlatmış ve büyük gelişmeler kaydetmiştir. Kendini Batılı ülkelerin karşısında konumlandıran Osmanlı Devleti ise yüzyıllar boyunca koruduğu üstünlüğünü kaybetmeye başlamış ve çöküş sürecine girmiştir. Batı dünyasında ise modernleşme sürecinin etkisiyle, “İnsanların

özgürlüğü, eşitliği aklın egemenliği savunulmuştur. Ortaya ferdiyetçi, akılcı ve yaşama her şeyden fazla değer veren rasyonel birey çıkmıştır.” (Adaçay ve İslatince, 2013: 59) Dini etki zayıflamış, kilisenin teşkilatlanması ve yaptırım gücü elinden alınmıştır. Temelde buna sekülerleşme veya dünyevileşme eğilimi denilebilir. Ancak süreç, olgusal olarak analiz edildiğinde Batı toplumların Tanrı-insan bunalımını uzun yıllar boyunca devam ettirdiği söylenilebilir. Modernizmle Batılı devletler bu ikiliğe ve karmaşaya son verip, Tanrı ile kurdukları bağı koparmışlardır. Tanrı artık dünya işlerinden elini eteğini çekmiştir. Tabiat insan yetkesi altındadır ve insanın en önemli yetke aracı bilimdir. Bilimin gelişmesiyle insanlık ilerleyecek ve din manasını yitirecektir.

Osmanlı Devleti ise kuruluşu itibariyle din zeminine oturtulmuştur. Din devlet sisteminin ve toplumsal yapının inşasının bir parçası olmuştur. “Osmanlı İmparatorluğu’nun dini vasfı, hususiyle Osmanlı hükümları, Yavuz Sultan Selim ile halife unvan ve salâhiyetini aldıktan sonra tamam olmuş ve kemalini bulmuştur. Artık Osmanlı padişahı devlet başında yalnız en yüksek şahsiyet ve Osmanlılar’ın metbuu değil, hem de ahir zaman Peygamberinin halefi ve vekil sıfatıyla en yüksek dini ve ruhani bir şahsiyettir. Ve bu sıfatla en yüksek bütün dünya Müslümanlarının metbuu ve hamisidir.” (Başgil, 2007: 193)

Dinin oldukça önemli bir alan kapladığı ve yöneticilerinin de dini lider konumunu teşkil ettiği bir devletin dünyevileşmesi sistemsal olarak onu zaafa uğratmıştır. Modernleşme çabaları telafi mekanizmaları olarak konumlandırılmıştır. Batılı devletler karşısında alınan yenilgiler üzerine ilk olarak askeri alanda modernleşmeye yönelinmiştir. Akabinde eğitim, hukuk, siyasi, toplumsal alanlarda devam ettirilmiştir. Ancak beklenen sonuca ulaşamamıştır. Yenileşme çabalarının sonuç vermemesinin içsel ve dışsal birçok sebebi vardır. Bu sebepler ekseriyetle dönemin şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Tarihsel olarak yapılan çalışmalarda Osmanlı’nın çöküşüyle ilgili bir dizi birbirinin aynı ve destekleyicisi birçok nedene rastlanabilir.

Hem Türkiye’deki hem Batı’daki son araştırmalar imparatorluğun kuruluş ve yıkılış dönemi hakkında bildiklerimiz gittikçe çoğalırken gerileme sürecine pek az ışık tutmuştur.

Çağdaş Türk tarihçilerinin de dikkatlerini büyük bir kısmı doğal olarak Türk halkının ilk dönemdeki ihtişamının ya da kısa zaman önce yeniden hayat bulmasına adadılar. Öte yandan bu konuyu elen alan Batılı tarihçiler ise genel olarak bizzat Osmanlı tarihçilerinin yapmış olduğu tahlillerin peşinden gitmekle yetindiler ve sıklıkla, imparatorluğun Asya'ya da Avrupa'daki toprakları üzerinde bağımsızlığına kavuşmuş Osmanlı'nın eski milletlerinin efsanevi ulusal tarihçilerinin etkisinde kaldılar oysa bunlar da, toplumlardaki bütün aksaklık ve kusurların kabahatini eski Osmanlı efendilerinin kötü idaresine bağlama eğilimindedirler ve son devir Osmanlı idaresinin malum hatalarından dolayı bütün Osmanlı uygarlığını itham ediyorlardır. (Lewis, 2008: 32)

Osmanlı Devleti'nde din toplumsal mekanizmaların işleme sürecinde işlevsel bir konumdaydı. Modernizasyon süreci Batılı ülkeleri taklit biçiminde şekillendiği için toplumun gereksinimleri, sosyolojik şartlar ihmal edilmiştir. Batılı ülkeler perspektifinden bakıldığında din; toplumu manipüle etme, baskı ve kontrol altında tutma, ilerlemeyi engellemek üzere kullanılan bir araç haline geldiği söylenebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nde aksi bir durum söz konusuydu bu sebeple sekülerleşme dinin işlevselliğini ortadan kaldırmış, onu kontrol mekanizması haline getirmiştir. Dinin önemli bir parçası olduğu bu sistemde çözülme, esneme ve tahribat meydana gelmiştir. İlk yenileşme hareketlerinin yapılmaya başlandığı tarih olarak söylenebilecek 17.yy'da somut bir biçimde etkileri gözlemlenemese de sonuçları itibariyle hakim olunan sürecin 19.yy'a gelindiğinde devlet sistem geleneğine, toplumsal hayatta meydana getirdiği yozlaşmaya şahit olunabilir.

Toplumsal değişim temelde bilinç düzeyinde başlar. Bilinç düzeyine ulaşamayan toplumsal hareketlerin pratikteki etkisi kalıcı değildir. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu buhranlı süreçten kurtulmanın çaresini anlıksal çözümler üreterek bulmaya çalışmıştır. Geleneksel sistem içinde meydana gelen bozulmaları modern sisteme ait bir parçayı kendi sistemi içine yerleştirmeye çalışarak gidermeye çalışmıştır. Ancak modern mekanizmalar adeta bir kanser hücresi gibi tüm sistemin hasta olmasına ve çökmesine yol açmıştır. Din geleneksel sistemlerin en önemli unsurlarından biridir. Durkheim perspektifinden bakılırsa benzer bir şekilde, "Toplumu Tanrı ile özdeşleştirdiği için onun toplumsal devrimi arzu etme eğilimi olmadı. O bunu yerine toplumun işleyişini iyileştirme biçimleri bulmaya çalışan toplumsal reformcuydu." (Ritzer, 2012: 22)

Batı ülkelerinde din kurumunun zayıflamasını ve süreç içinde etkisini kaybetmesini yapısal işlevselci bir nazariyeden tahlil edersek; din kurumunun tesir alanının

zayıflamasının bilimin ilerleyişiyle doğrudan bir ilintisinin olmadığını görürüz. Parsons işlevsellik kavramıyla ile sistemin gereksiniminin karşılanması arasında doğrudan bir bağ kurar. Din, Batı toplumlarındaki sistem içerisindeki işlevlerini yitirdiği için sekülerleşme ortaya çıkmıştır.

O halde kesinleşmiş gibi gelen şey şöyledir ki sekülerleşme Batılı ülkelerde belli ihtiyaçların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Osmanlı Devleti sekülerleşmeyi sistemi içine yamamaya çalışmış ve bunda başarılı olamamıştır. Sekülerleşme türlü evrelerden geçmiş, ardından bir yığın alt düşüncenin olduğu, felsefi arka planı olan bir olgudur hatta kaçış ve meydan okumadır. Ancak Osmanlı toplumu için sadece bir araç olmuştur çünkü sekülerleşmenin argümanlarının Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısında örtüştüğü bir gerçeklik söz konusu değildir.

2.2. Modernleşme

2.2.1. Osmanlı Toplum Yapısı

Geçmişten bugüne insanlar arasında çeşitli biçimlerde tabakalaşmalar meydana gelmiştir. İnsan topluluklarının tabakalaşmasının sebebi birçok toplumbilimci tarafından belli nedenlerle açıklanmaya çalışılmıştır. “Tabakalaşma, farklı insan gruplaşmaları arasındaki yapılaşmış eşitsizlikler olarak tanımlanabilir.” (Giddens, 2010: 256) Tabakalaşmanın belli formlar ve sebeplere dayandığını kabul etmekle birlikte gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta toplum yapılarının bünyesinde barındırdığı özel ve genellenemez özellikler sebebiyle her toplumun kendi özelinde de irdelenmesi gerektiğidir.

Giddens'in bu anlamda yaptığı tasnif şöyledir: “Dört ana tabakalaşma sistemi ayırt edilebilir: Kölelik, kast, mülk sistemi ve sınıf. Bunlar, kimi zaman birlikte bulunabilirler. Örneğin, kölelik, eski Yunan ile Roma'da ve ABD'de iç savaş öncesi güney eyaletlerinde sınıflarla birlikte yan yana olmuştur. (Giddens, 2010: 256) Kölelik, sınıf, zümre, mülk sistemi, kast gibi tabakalaşma sistemleri Osmanlı toplum yapısını inceleyen farklı toplumbilimciler tarafından Osmanlı tabakalaşma sisteminin ifadesinde kullanılan kavramlardır ancak Osmanlı tabakalaşma sisteminin tam ifadesi olarak kullanılması düşünüldüğünde, bu kavramlar yetersiz

kalmaktadırlar. “Keşfedilen yeni olgular, ilişkiler ve süreçlerin ifade edilmesinde terim üretme mecburiyeti vardır. Osmanlı tabakalaşma sistemi yeni yeni keşfedilmektedir. Çok insanın düşündüğü, sahip olduğu bir kavramı vardır. Fakat bu hususta henüz bir kelimesi yoktur. Osmanlı tabakalaşma sistemine ilişkin bizim zihnimizde oluşan kavrama bir elbise giydirmemiz, yani onu karşılayacak bir kelime oluşturmamız gerekmektedir. (Başak, 1999: 57)

Osmanlı toplum yapısının genel manada askerî ve reâyâ olarak iki kısımdan oluştuğu söylenebilir. “Osmanlı Devleti’nde cemiyet iki ana grup altında ele alınabilir. Bunlardan birincisi Askerî adı altında toplanan ve görevleri icabı vergilerden muaf olan kısım; ikincisi ise şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerin meydana getirdiği reâyâ denilen vergi mükellefi gruptu.” (Halaçoğlu, 2014: 105) Temelde ikili yapının arasındaki fark ekonomik etkenlerden kaynaklı olarak görülebilir. Ancak Osmanlı toplum yapısındaki tabakalaşmanın nedenleri tek bir etkene indirgenemeyecek kadar çeşitlidir. Bu noktada Osmanlı toplum yapısını anlamak için daha derin analizlerin gerekli olduğu söylenilebilir. Bu düşünceyle ilerlendiğinde çeşitli devlet modelleriyle karşılaşmak mümkündür. Bunların arasından organizmacı devlet anlayışı incelendiğinde Osmanlı toplumu ile önemli benzerliklerin olduğu gözlemlenebilir.

Organizmacı devlet anlayışına sahip düşünürler için devlet, canlı bir organizma gibi bir bütün şeklinde ve organların uyum içerisinde çalışmasıyla varlığını sürdürür. Birey ve toplum karşılıklı birbirini besleyen iki unsurdur. Organın ancak bedende canlılığını sürdürmesi gibi birey de toplum içerisinde hayat bulur. Farabi’nin devlet modelinde “Erdemli, mükemmel şehir bütün organları canlı varlığın hayatını tam kılmak ve onu bu durumda tutmak için birbiriyle yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Şimdi bedenın organları birbirinden farklı ve bu organların tabii yaradılışları da birbirinden üstündür.” (Farabi, 1997: 101) İbn Haldun ise yaşadığı dönemin şartlarıyla da bağlantılı olarak devletlerin ömrünü insan organizmasıyla ilişkilendirerek devletlerin doğduğunu, büyüdüğünü ve yıkıldıklarını yerine yeni devletlerin kurulduğunu ortaya koymuştur. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için İbn Haldun, 1989) Platon ise devlet tasarısında devlette farklı işlevleri olan ruhun işlevlerine göre düzenlenmiş üç sınıf vardır: Yönetmeye karşılık gelen sınıf

yöneticiler, ihtiyaçları karşılamaya yetkin sınıf köylü ve zanaatkârlar, korumayı ve düzeni sağlamaya karşılık gelen sınıf bekçiler yani askerlerdir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Platon, 1975)

Osmanlı toplum içerisinde “Askerî zümre (yönetenler) saray halkı, ilmiye, seyfiye (kapıkulları ve tımarlı sipahiler) ve kalemiyeden meydana gelmektedir. (Tabakoğlu, 1999: 21) “Yönetilenler yani reaya ise askerî zümre dışındaki üretici olan veya ticaretle uğraşan ve vergi veren yerleşik veya yarı-yerleşik halk zümresidir.” (Tabakoğlu, 1999: 23) Osmanlı toplum yapısının organizmacı devlet modeliyle benzerlikler taşıdığı söylenilebilir. Osmanlı Devleti kendi içerisinde birbiriyle uyum halinde çalışan işlevsel ve çok unsurlu bir yapıya sahiptir. Toplum içerisinde statü ve roller belirgindir. Toplumda soyluluğa dayalı kurulan bağların zayıflığı nedeniyle mevkilerin belirlenmesinde kabiliyet seçici bir etken haline gelmiştir. Bu doğrultuda oluşmuş tabakalar arasında toplumsal akışkanlık mevcuttur ve kalın duvarlar yoktur. Uyum ve işbölümünün ön planda olduğu söylenebilir. Osmanlı Devleti, toplum içerisinde bulunan her unsuru yapı için işlevsel hale getirmiş ve bir denge kurmuştur. Bütün, farklı parçaların birbiriyle kurduğu bağ sayesinde varlığını devam ettirirken parçalar da ancak yapı içerisinde anlam bulabilmiştir. Günümüzün bakış açısıyla incelendiğinde Osmanlı Devlet sistemi içerisinde olan bazı yapıların birtakım düşünürler için bir anlam ifade etmemesi, bugünün değer yargılarından ve normlarından uzak telakki edilmesinin nedeni de Osmanlı toplumundaki bütün-parça ilişkisinin ihmal edilmesinden kaynaklıdır.

Marxist bir geleneği takip eden toplumbilimciler Osmanlı tabakalaşmasını çatışmacı bir toplum modeliyle açıklamaya çalışırlar. Ancak Marxist toplumsal sınıf anlayışını oluşturan temel yapıların Osmanlı toplumunda oluşacak gerekli zemine sahip olmadıkları gözlemlenebilir. Çatışmacı toplum yapısına göre toplumsal yapı içerisindeki sınıflar şöyledir: “Üretim güçlerinin belli gelişme aşamalarında a) Üretim araçlarına sahip olmama b) toplumsal işbölümü üzerindeki yerleri dolayısıyla sahip oldukları zenginlikleri elde etmede kullandıkları açılar ve c) bu toplumsal zenginliklerden aldıkları payın büyüklüğü bakımından birbirlerinden ayrılan genç insan kümelerine sınıf denir. Bu anlayışa göre toplumsal sınıfların ortaya çıkmasının temel etkeni, üretim araçlarının özel mülkiyete konu

olmasıdır. Böyle bir mülkiyet düzeninde ortaya çıkan üretim ilişkilerini de, her sınıfın toplum içindeki göreceli yeri belirleyici olmaktadır.” (Ozankaya, 1976: 209)

Osmanlı toplumunda üretim araçlarının tamamını elinde tutan kent-soylu bir sınıf oluşmadığı gibi, sömürüye maruz kalmış bir işçi sınıfının varlığından da söz edilemez. “Soy aristokrasisi gibi burjuvazinin oluşmaması bu sınıflara has hayat tarzının da oluşmamasına yol açmıştır.” (Tabakoğlu, 1999: 24)

2.2.2. Osmanlı Devletinin Kurumsal Yapısı

2.2.2.1. İdari Yapı

Osmanlı Devleti güçlü kurumlarını ve teşkilat yapısını inşa edebilen bir devlet olarak uzun yıllar varlığını ve egemenliğini devam ettirmiştir. Kuruluş itibarıyla Türk devlet yapısının, geleneklerinin ve âdetlerinin izlerini taşır. “... Başlangıçtan itibaren saltanatta eski Türk âdet ve gelenekleri tatbik edilmiştir. Ailenin reisi olan ‘Ulu Bey’ ismini taşıyan kişi aynı zamanda memleketin de idarecisi olmuştur.” (Halaçoğlu, 1989: XII/312) Osmanlı Devleti varolan Türk devlet geleneğinin yeni bir sentezini ortaya koymuştur. Dünya ölçeğinde incelendiğinde yüzyıllar boyu otoritesini sürdürmüş bununla birlikte özgün bir fikir ve medeniyet anlayışı oluşturabilmiştir. “Özünde, Osmanlı Devleti Osmanlı ailesi için ve bu aile tarafından yönetilen ve diğer kurumlar ve gruplarla iş birliği ve rekabet içinde bulunan bir hanedandı. Dünyanın başka yerlerindeki devletler gibi Osmanlı Devleti de kendi varlığını güvence altına almak için çeşitli stratejiler uyguladı.” (Quatert, 2016: 143)

Osmanlı Devleti’nin idari yapısı merkez ve taşra teşkilâtı olarak iki kısma ayrılmıştır. Merkez teşkilâtı padişah ve Divan-ı Hümayûn etrafında şekillenmiştir. “Padişah töreye göre memleketin sahibi sayılırdı. Bu sebeple tebaasının canı ve malı üzerinde tasarruf hakkı vardı; vasıtalı veya vasıtasız bunu kullanabilirdi. Her türlü kuvvet padişahın elindeydi. Fakat bunu keyfi olarak değil, kanun, nizam ve an’anelere dayanarak ve muamelâtın icaplarına göre yürütürdü. (Halaçoğlu, 1989: XII/312) “Yönetimde veziriazam (daha sonra sadrazam) ve vezirler hükümdarın birinci derece yardımcılarıydı. Her şey belli nizam ve kanunlar çerçevesinde

yürütülürdü.” (Halaçoğlu, 2014: 9) Divân-ı Hümâyûn ise devlet işlerinin görüşüldüğü yerdı. Fatih dönemine kadar dîvâna padişahlar başkanlık yapmıştır. “Dîvân toplantılarına veziriazam, vezirler, kadıaskerler, defterdarlar ve nişancı aslı üye olarak katılırdı. Bunlardan başka reisülküttab, kapıcılar kethüdası, çavuşbaşı da dîvân toplantılarına iştirak ederdi.” (Halaçoğlu, 2014: 12)

Osmanlı Devleti kemikleşmiş ilkeleri sayesinde kendi devlet geleneğini oluşturmuştur. Gücünü ve hâkimiyetini özgün geleneği sayesinde sürdürmeyi başarmıştır. Padişah devlet hiyerarşisinin en tepesinde olduğı için geleneğin koruyucusu ve uygulayıcısıdır. Padişahın hükümdarlığının tasdiki geleneksel birtakım ritüellerin yerine getirmesiyle mümkün hale gelebilmiştir. “Yeni padişahın cülûsu haberi derhal İstanbul’da tellâllar vasıtasıyla ve toplar atılarak ilân olup bütün Türkiye’ye fermanlar gönderilerek tamim edilir, şenlikler yapılır ve hutbe ile sikke veya paranın yeni hükümdar namına okunup bastırılması emir olunurdu.” (Uzunçarşılı, 2014: 50)

Osmanlı devlet yapısının merkez teşkilâtı güçlü bir denetime sahipti ancak taşra teşkilâtındaki zamanla meydana gelen bozulmalar merkeze uzak bölgelerin kontrolsüz kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti, “ ... Merkezi düzeyde oldukça gelişkin ve karmaşık bir şekilde yapılaşmış bürokrasilere sahipti ve yerel idare pek de uzmanlaşmamış memurların elindeydi.” (Faroqhi, 2016: 129)

Merkez ve çevre arasındaki kopukluk devletin parlak dönemlerinde kendini göstermese de çöküş döneminde belirginleşmeye başlamıştır. Merkezden uzak yerler kendi içerisinde heterojen ve marjinal bir yapı oluşturmuştur. “Çevre, resmi düzenin okumuş ve yetişmiş üyelerinin yararlandığı eğitim kurumlarının ancak birinden, yani dinsel öğretim kurumlarından yararlanabiliyordu. Bundan ötürü, çevrenin büyük çeşitlilik gösteren kendi karşı-kültürünü geliştirmesine şaşmamak gerekir. Ama çevre kültür bakımından ikincil bir statüye sahip olduğunun iyice farkındaydı.” (Mardin, 2015: 44) Osmanlı toplumunda ortaya çıkan merkez ve çevre arasındaki çatışmanın temelinde çevrenin ikincil statüsünün farkında oluşu vardır.

Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe toprakları üzerindeki denetimi azalmaya başlamıştır. Merkez tarafından tayin edilen devlet görevlileri nüfuzlarını baskı aracı olarak kullanmış, halktan ağır vergiler almışlardır. "... Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi ödeyenler ile vergi toplayanlar arasında gizil bir çatışmanın mevcudiyetini varsaydığını ifade etmek gayet haklı görünmektedir." (Faroqhi, 2016: 115) Taşra teşkilatındaki bu bozulmalar isyanların ve çatışmanın temel sebepleri haline gelmiştir. Çevrenin merkezden farklılıklarının keskinleşmesi aradaki sürtüşmeyi üst seviyeye taşımıştır. "Osmanlı 'çevre' sinin merkezden yabancılaşmasının yeni bir kentsel biçimi, Patrona İsyanı denilen olay biçiminde İstanbul'da 1730'da ortaya çıktı." (Mardin, 2015: 48) Batılılaşma hareketleriyle de merkezin çevre üzerindeki otoritesi iyiden iyiye zayıflamış, yapıdaki bozulma isyan ve yabancılaşma olarak kendini göstermiştir.

2.2.2.2.Askeri Yapı

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk dönemlerinde düzenli bir ordu mevcut değildi. Osman Bey'e bağlı atlı birlikler asayişi sağlıyordu. Orhan Bey zamanında Yaya ve Müsellem olarak adlandırılan ilk düzenli asker birliği kuruldu. Murad Bey dönemine gelince askeri teşkilât güçlendirildi ve yeni bir düzene kavuştu. "Birinci Murad Bey zamanında babası Orhan Gazi'nin teşkil ettiği Yaya ve Müsellem denile piyade süvari teşkilâtı ipka edilmekle beraber bizzat devlet reisi olan hükümdara merbut olmak üzere Selçukîlerde, Memlûklerde de olduğu gibi daimi ve maaşlı bir yaya ve atlı ordusu vücuda getirilmek suretiyle Yeniçeri, Topçu, Cebeci ocaklarına ve diğer bazı hizmetlere mahreç olmak üzere esir ve devşirme Hristiyan çocuklarından müteşekkil bir Acemiocağı tesis olundu." (Uzunçarşılı, 1988: 2)

Devletin sınırları genişledikçe askeri teşkilât genişledi ve çeşitli bölümle ayrıldı. II. Murat döneminde savaştaki erkek esirlerin beşte birinin alınması suretiyle uygulanan Pençik kanunu ile bir kısım asker yetiştirildi. Pençik oğlanı olarak isimlendirilmişlerdir. Bir süre Türk çiftçilerinin yanında kalarak Türk örf ve âdetlerini öğrenmişler sonrasında da Acemi Ocağı'nda eğitim görmüşlerdir. Belli bir süre Acemi Ocağı'nda kaldıktan başta Yeniçeri Ocağı olmak üzere Kapıkulu

ocaklarına gönderilirlerdi. Orduda asker ihtiyacı artınca yeni düzenlemeler yapıldı. “Fütuhatın ilerlemesi üzerine bir taraftan askere olan ihtiyaç diğer taraftan siyasi hadiseler ve duraklamalar neticesinde ordu mevcudunun azalması Pençik oğlanından başka *Devşirme* ismiyle Osmanlıların Rumeli’deki topraklarında bulunan hristiyan tebaadan ocağa Yeniçeri namzedi olarak efrat alması icabettirmişti.” (Uzunçarşılı, 1988: 13) Devşirme usûlüyle Osmanlı devleti ordunun asker ihtiyacını karşılamının yanında önemli devlet adamları da yetiştirmiştir. Devşirme sistemi sosyal yapıya da önemli ölçüde etki etmiştir. Devşirme usûlüyle yetişen kimselerin devletin üst kademelerinde yer alması toplumsal akışkanlığın bir göstergesi olarak düşünülebilir. Eşzamanlı olarak Osmanlı’nın çok unsurlu yapısının devlet teşkilâtı içerisindeki temsilidir. Osmanlı Devleti’nin uzun yıllar hüküm sürmesi açısından meseleye bakılırsa devşirme sisteminin toplumsal yapı içerisinde denge unsuru teşkil ettiği gözlemlenebilir. İdari ve toplumsal yapıyı tek tipleştirmekten uzaklaştırıp kozmopolit bir çizgiye taşımıştır. Etkileşime açık olan idari ve toplumsal yapının bireylerin sosyalizasyon sürecine katkı sağlaması ve devletle kurulan bağı kuvvetlendirmesi muhtemeldir. Devlet sisteminin önemli bir parçası olan Devşirme usûlü belli kurallar çerçevesinde gerçekleştiriliyordu.

Devşirme oğlanları İstanbul’a getirilince, vücut ve karakter itibarıyla en iyileri seçilir, bazen sultanlar seçimde bizzat hazır bulunurlardı. Saray için seçilenler İstanbul’da Galata ve İbrahim Paşa Saraylarında, taşrada Edirne ve Manisa Saraylarına gönderilirdi. Kalanların çoğu yeniçeri olmak üzere Anadolu’da Türk köylülerin yanına gönderilir, küçük bir kısmı padişah bahçelerinde hizmet içinde bostancı yapılırdı. Saraya ayrılmış olanlar içoğlanı, yeniçeri ocaklarına acemioğlanı denirdi. (İnalcık, 2017: I/207)

Acemi Ocağı’nda bir süre kalan acemioğlanlar Yeniçeri Ocağı’na kabul olurlardı. “Acemilerin yeniçeri ocağına kayıt ve kabullerine çıkma veya kapuya çıkma denildiği gibi bedergâh= بزرگه ismi de verilir.” (Uzunçarşılı, 1988: 61) Yeniçeri Ocağı’na kayıt edilenler odalara ayrılarak buralarda yetiştirilmeye devam eder.

Devşirme usûlü önceleri titizlikle uygulanırken denetimsizlik ve suistimaller sebebiyle bozulmaya başlamış, işlevselliğini kaybetmiştir. Uzunçarşılı’ya göre Devşirme usûlünün kesin olarak kaldırıldığı tarihle ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte 18.yy’ın son yarısından sonra olduğu söylenebilir. Devşirme sistemi ile saray hizmeti için ve yeniçeri ocağı için oğlan devşirilmesi Köprülüler döneminden

itibaren kaldırılmaya başlanmışsa da saray hizmeti için devşirme alma bundan sonra bir asır kadar devam etmiştir. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, 1988)

Osmanlı askeri teşkilâtının önemli bir bölümünü de eyalet askerleri oluşturmaktadır. “Osmanlı Devleti’nin eyâlet kuvvetleri ilk zamanlarda tımarlı sipahi, azab ve akıncılardan ibaret olup, bunların XV. yy ortalarıyla XVI. yy ortalarına kadar tımarlı sipahi, yaya, müselleme, cerahor, canbaz, tatarlar, akıncılar, yörükler, deliler, azablar, gönüllü ve beşliler olarak teşkilatlandırılmışlardır.” (Halaçoğlu, 1989: XII/347)

Tımar sistemi Osmanlı Devleti’nin askeri, mâli ve idari düzeninin sağlanmasında önemli bir yer teşkil eder. Osmanlı Devleti tımar sistemiyle devletin korunmasını, üretimin devamlılığını ve bölgesel refahın sağlanmasını amaçlar.

Tımar arazileri, miri yani devlet mülkiyeti olan ve devlet tarafından sipahiye tayin edilen toprak parçaları idi. Sipahi, bu arazileri miras bırakma hakkına sahip değildi ve tımar üzerinde devlet isteklerine uygun hareket ederdi. Sipahinin başlıca görevi, savaş zamanında devlete hizmet etmek idi. Bunun yanı sıra, savaşlarda devlete belli sayıda silahlı kuvvet, binek hayvanı ve bir miktar hayvan yemi temin ederdi. Bu hizmeti karşılığında, sipahinin bazı tarımsal ürünler üzerinden alınan birtakım vergileri toplama hakkı bulunuyordu. Bu vergiler tımarın sipahiye tayin edilmesi sırasında merkezi yönetim tarafından belirlenirdi. Sipahi, aynı zamanda, devlet adına hem köylerin vergilerini toplar hem de toprakların gasp edilmesini engellerdi. (Karpaz, 2017: 25)

Tımar sistemi toprağın sürekli işlenmesi, üretim dengesinin sağlanması ve bilhassa merkeze uzak kesimlerde asayişin sağlanmasında kilit konumundaydı. Ancak devletin diğer sistemleriyle benzer sebeplerden ötürü bozulmaya başlamış ve etkisini kaybetmiştir. Rüşvet ve kayırmanın olması, liyakat gözetilmemesi, bazı devlet adamlarının suistimalleri tımar sisteminin bozulmasının başlıca sebepleridir.

2.2.2.3. Hukuki Yapı

Osmanlı Devleti öncesinde kurulmuş özellikle İslam-Türk karakterli uygarlıkların oluşturduğu mozağin üzerine kendine özgü hukuki bir yapı kurmayı başarmıştır. Medeniyetler üzerinde kuruldukları coğrafyanın kültürünün, inanç sisteminin öyle ya da böyle etkisinde kalırlar. Ancak bugün hatırlanabilenler kültür ve yapı

dengeğini kurup, insanlığın ortak mirasına katkıda bulunmuş olanlardır. Hukuk sistemleri medeniyetleri özgün kılması açısından bakıldığında önemli bir sahadır.

Osmanlı Devleti'nin oluşturduğu hukuk sistemi incelendiğinde hukukun kaynağının iki kısım olduğu söylenilebilir. İlki İslam dininin getirdiği çerçevede uygulanan kurallardır. İkincisi padişahın takdir yetkisi doğrultusunda yapılan düzenlemelerdir. “Klasik fıkıh kitapları içinde yer alan ve geçmiş dönemlerde devletin müdahalesinden bağımsız olarak oluşan hukuka şer’î hukuk padişahların emir ve fermanlarıyla oluşan örfi hukuk adı verilmiştir. İşte Osmanlı hukuku esas itibariyle şer’î hukuk ile bu hukukun yanında zaman içerisinde oluşan örfi hukuktan ibaret olmaktadır.” (Aydın, 2017: 16)

Şer’î ve örfi hukukun birlikte uygulanması düalist bir sistemin göstergesi olarak düşünülmemelidir. Zira örfi hukuk şer’î hukuka karşıt olarak çıkmamıştır. Örfi hukuk toplumsal olarak gereksinim duyulan bazı meseleler üzerine oluşturulmuş normlardır. Weber hukuki normların kökenini şöyle açıklar:

Bir eyleme alışkanlıktan doğan psikolojik ‘uyum’ başlangıçta yalın alışkanlıktan oluşmuş, sonra bağlayıcı olarak deneyimlenmiş davranışa sebep olur; daha sonra, pek çok kişi arasında böyle bir davranışın dağılımının farkındalığıyla, ‘konsensus’ olarak insanların yarı ya da tam bilinçli ‘beklentilerinde’ diğerlerinin anlamlı olarak uygun düşen davranışa ilişkin olarak birleştirilmiş hale gelir. Sonuçta, bu ‘müşterek anlayışlar’, sayesinde saf teamülden ayrıldığı zorlayıcı yürütmenin güvencesini elde eder. Bu varsayımsal kurgu üzerinde bile herhangi bir şeyin, bağlayıcı olarak düşünüldüğü için yeni hiçbir şey yol açmazmış gibi görünen kutsanmış geleneğin bu ağır kümesi içinde nasıl durmadan değişebildiği sorusu ortaya çıkar. (Weber, 2014: 189)

Hukuki normlar birtakım alışkanlıklar ve konsensus sonucu meydana gelir ve bu nedenle normların değişmesi müşterek anlayışın değişmesiyle paralel olarak değişime uğrar. Sonucunda nasıl oluştuğu üzerinde düşünülmeyen kuralların değişimi çoğu zaman aykırı olarak algılanır. Hukuki esaslar divan görüşmeleri ve nişancıların birtakım çalışmaları sonucu uygulamaya girmektedir. Padişah değişikliklerinde kanunların süresi dolar yürürlükten kalması istenilenlerin yenilenmesi gerekir. (Aydın, 2017: 18-19) Hükümdarın değişikliği bazı konularda yenilenme ve düzenlemeye gidilmesine sebep olmuştur ancak bazı istisnalar haricinde radikal bir değişikliğin yapılmadığı söylenilebilir. Kanunnameler toplumsal düzenin, istikrarın ve adaletin idame ettirilmesinde önem taşır.

Kanunnamelerle ceza keyfiyetinin ortadan kaldırılması, suç ve ceza dengesinin kurulması amaçlanmıştır. İstilahî manada kanunname “Osmanlı döneminde genel olarak belirli bir konuya dair hukukî maddeleri ortaya koyan padişah hükmünü ifade eder. XV. Yüzyılda yasaknâme kelimesi de aynı anlamda idi. Arap hilâfeti sırasında kavânin, ‘kanunlar kodu’ mânasına gelmekteydi.” (İnalcık, 2017: 32) Kanunnameler Osmanlı hukukî yapısının önemli bir bileşeni olmakla beraber kanunların geniş halde toplandığı günümüz tabiriyle yazılı bir anayasası mevcut değildi. İnalcık’a göre sultanların bu konudaki tereddüdü ulemanın tepkisinden kaynaklanıyordu. Bu sebeple sultanlar belli bir konuda tek tek hükümler şeklinde yayınlama yolunu seçtiler. (İnalcık, 2017: 35) Aydın’ın görüşüne göre ise örfî hukuk alanı her padişaha ve birtakım hukukî ve sosyal şartlara göre değiştiğinden dolayı kısmî tedvinler yapılmış kanunlaştırmaya ihtiyaç duyulmamıştır. (Aydın, 2017: 21)

Osmanlı hukukî yapısı üzerinde önemle durmayı gerektiren diğer mesele ise adalet mefhumudur. Bu konuda ele alınan metinler olarak gösterilebilecek adaletnameler devletin halk üzerindeki yetkesini mutedil hale getirmekle alakalıdır. “Adâletnâme, devlet otoritesini temsil edenlerin, reâyâyâ karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, kanun, hak ve adâlete aykırı tutumlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan beyannâme şeklinde bir pâdişah hükmüdür.” (İnalcık, 2015: 155)

Osmanlı devlet sisteminde adaletin ve asayişin sağlanmasında devletin şeffaflığı büyük rol oynar. Hükümdarın geniş yetkilere sahip olduğu Osmanlı Devleti’nde adaletin sağlanması güç dengesinin kurulmasıyla ilgilidir. Padişah halkın yöneticisi ve eşzamanlı olarak koruyucusudur. “İlk Osmanlı padişahları Orhan ve II. Murad, sabahları saray kapısının önünde yüksek bir yere çıkarak doğrudan halkın şikâyetlerini dinlerlerdi. Osmanlılarda Divân-ı Hümayun’un ilk ve aslî görevi de halkın şikâyetlerini dinleyip halletmekti.” (İnalcık, 2017: 16)

Osmanlı Devleti’nde görülen isyanların ekserisi devlet ve tebaası arasında adalet prensibi üzerinden kurulan bağın çözülmesi ve dengenin bozulmasıyla ilgilidir. Yolsuzlukların olması, idarecilerin halka zulümleri, rüşvet olayları halkın bağlılığını zedelemiştir. Osmanlı Devleti’nin yıkılış sürecinde benzer olayların

artması hukuk sisteminin bozulmasına sebep olmuştur. Adâletnâmeler bu konuda devletin genellikle tedbir veya çözüm olarak kullandığı belgelerdir. “Adâletnâmeler, özellikle devletin buhranlı yıllarında halkı korumak, idarecilerin yolsuzluklarını, halka zulmetmelerini kanunların usulsüz uygulanışını önlemek için çıkarılmış genel mahiyetinde fermanlar olarak Osmanlı hukuk anlayışını göstermeleri bakımından önemlidir.” (İnalcık, 2017: 18)

Osmanlı hukuk sisteminin yargı organları incelendiğinde mahkemelerin hukuki teşkilâtın belkemiği olduğu söylenilebilir. Mahkemelerde birtakım yardımcılar eşliğinde kadılar bulunur. Osmanlı Devleti’nin adli teşkilâtı İslam hukukuna dayandığı için hâlihazırda bunun için Şer’iye Mahkemeleri görev yapmaktaydı. Ancak devlet içerisinde yaşayan gayrimüslimler için bazı düzenlemeler getirilmiştir. “Gayrimüslimler ahvâl-i şahsiye alanında dilerlerse kendi dini mahkemelerine (cemaat mahkemesi) başvurmuşlar ve bu durumda onlara kendi dini hukukları (Kilise/Yahudi hukuku) uygulanmış, arzu etmişlerse Osmanlı Mahkemesine gelmişler bu durumda da İslâm hukuku uygulanmıştır.” (Aydın, 2017: 107) Gayrimüslimlere tanınan özgürlüklerin Osmanlı kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmuştur.

2.2.2.4. İlmî Yapı

Osmanlı ilmiye teşkilâtı, seyfiye (askeri zümreler) ve kalemiye (bürokratlar) ile birlikte üç meslek grubundan biridir. Eğitim, yargı, fetva ve diyanet teşkilâtı oluşturan medreseden yetişmiş ulemâ sınıfıdır. Müslüman ve ekserisi Türkler’den oluşmaktadır. Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemi ilmi sahada başarılı bir dönem olmasına rağmen henüz ilkelerin belirginleşmediği bir dönem olarak değerlendirmek mümkündür. İstanbul’un fethinden XVII. yy başlarına kadar sağlam bir ilmi gelenek oluşturmuştur. (İşpirli, 2000: 141) Medreseler Osmanlı ilmi geleneğinin oluşmasında önemli bir yer teşkil eder. Bu kurumlarda disiplinlerarası, dönemin medeniyetleri arasında karşılaştırma yapıldığında zamanın ötesinde bir müfredat ve yöntemin takip edildiğini söylemek mümkündür.

Medrese eğitimini tamamlayan kişiler kadı, müderris, şeyhülislamlık, kazaskerlik gibi kademelerde görev alabilmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde bilinen ilk medrese Orhan Bey zamanında İznik'in fethinin ardından kurulmuştur. Müderrisliğine ise Türk âlim ve mütefekkirlerinden Şerefüddin Dâvud-ı Kayseri ile Konya'da Sirâceddin Urûmi'nin şakirdi olan Tâceddin Kürdî tayin edilmiştir. Bunların başında Fatih Dönemi'nde inşâ edilen İstanbul'un fethinden sonra kurulan Sahn-ı Seman ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde XVI. asır ortalarına doğru Süleymaniye camiiyle ve çevresindeki yapılarla birlikte Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Uzunçarşılı, 2014)

Osmanlı Devleti'nde medreseler vakıflar tarafından idame ettiriliyordu. Eğitim ve öğretimin parasız olmasının yanında öğrencilerin mâli ve barınma gereksinimleri de burada karşılanıyordu.

Müderrislik itibar edilen ve saygı duyulan bir mertebedir. Bu rütbeye gelebilmek bilgi ve kültür isteyen bir iştir. Girişte mülâzemetin tahsili için bir süre danışmend olarak medreselerde çalışmak gerekir. Danışmend olmak isteyen talebe öncelikle ulemadan birine varıp hariç dersleri alınır sonrasında o zatın aracılığıyla müderrislerden birine varılıp 'dahil' dersleri görülüp 'sahn' derslerine liyakat kazanılırdı. Sahn medreselerine girebilmek için belli bir tahsil aşamasından geçmek gerekirdi bunlara (muvasıla-i sahn) denirdi. Medresede hücre sahibi olup talebelerin yazılmış eserleri vardır ve bunların kıdemlilerine 'muid' denir. Danışmend olmak yoluyla mülâzım olanların isimleri Ruznemçe-i Hümayûn'a kaydolurdu. Müderrislik ruusu mülâzemet kâğıdını aldıktan sonra üstünlük ve başarı gösteren kişilere verilirdi. Bu kişiler öncelikle aşağı derecede medrese müderrisliğine medreseden medreseye yer değiştirirler ve böylece terakki ederler. İstanbul, Edirne gibi büyük şehirlerin kadılığına ya da "Kadı-yûl Kuzzat" makamı olan kazaskerliğe kadar yükselebilirlerdi. (CevdetPaşa,1993:I/101-102-103) Medreselerin kendi içerisinde derecelere sahip olması geçişliliğin ve hareketliliğin olmasına imkân tanımıştır.

Medreseler kuruluş düzeni itibariyle cami ile birlikte sosyal kurumların da yer aldığı biçimde tasarlanmıştır. Bu kuruluş düzeni külliye olarak isimlendirilmiştir. Medreseler kent yapısının önemli bir parçasıdır. Öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılıksız olarak giderilmesi ne denli ileri bir sistem olduğunun göstergesidir. Ders programları sınıf yerine ders geçme sistemine göre düzenlenmiştir. Medrese öğrencileri kendi şahsi işlerini kendileri yaparlar. Her yıl cer usulü ile köylere kadar dağılıp halkın bilgilendirilmesi konusunda önemli rol oynarlar. Bu şekilde toplum hakkında yeterli gözlem yapabilme imkânına sahip olurlar. (Akyüz, 1994: 71-72)

Medreselerde talebelerin şahsi işlerini yapmaları modern eğitim sistemleriyle de örtüşür. Ancak bu durumun talebenin mâli durumu ve ait bulunduğu sosyal tabaka ile ilişkili olduğu söylenilebilir. Cevdet Paşa hâtıratında medresede eğitim görürken kendi işlerini yapması için bir yardımcısı olduğunda bahseder. “Dâima talebeden biri yemek pişirir ve sâir hizmetleri görürdü. Ben yalnız masrafını verirdim ve evkaatımı mutâla’a ile geçirirdim. Medreselerde dâimâ böyle boğaz tokluğuna hizmetkâr bulunur ve insan pek az masrafla idâre olunur.” (Cevdet Paşa, 1967: IV/6) Osmanlı Devleti’nde sosyal tabakalaşma ile eğitim arasında ilişki olduğu söylenilebilir. Sosyal tabakalar arasında akışkanlığın mevcut olduğunu belirtmekle birlikte toplumun her kesiminin aynı oranda eğitim ve öğretim kurumlarından yararlanma fırsatı olduğu söylenemez. Sosyal tabakaların sahip olduğu özellikler ve imkânlar doğrultusunda farklı eğitim kurumları oluşmuştur. Özellikle Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde etkili olmuş, ahilik teşkilâtı toplumun bir kesiminde meslek erbabı kişilerin yetişmesine katkıda bulunmuştur. Ahilik teşkilâtının üstlendiği bir diğer amacı da yetiştirdiği kişilere meslek ahlakı ve etiği kazandırmaktı. “Ahilik, küçük esnaf, usta, kalfa ve çırakları içine alan, onların dayanışmaları kadar mesleklerini dürüstlük ve özenle yapmalarını, ayrıca eğitilmelerini amaçlayan bir lonca teşkilâtı olarak tanımlanabilir.” (Akyüz, 1994: 45)

Osmanlı Devleti'nde medreselerin yanında kurumsal anlamda eğitim veren Sıbyan mektepleri mevcuttu. Sıbyan mektepleri ilkokul düzeyinde eğitim veren yerlerdi. Halkın istifade etmesi için oluşturulan kurumlardı.

Mekteplerin asıl açılma sebepleri yetimler ve fakirler için olmakla birlikte ekonomik durumu yetersiz aileler de çocuklarını bu okullara gönderebilirlerdi. Çocukların okula gelmesi zorunlu değildi. 5-6 yaşlarındaki kız ve erkek öğrenciler 3 ve 4 yıl eğitim ve öğretim görürlerdi. Mekteplerin öğretim programlarında Kur'an'ın öğretilmesi, tecvid ve hüsn-i hat dersleri, fıkıh, siyer, edep ve ahlak konuları yer alıyordu. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Hızlı, 1999)

Osmanlı saray eğitim kurumları Enderun Mektebi, Şehzadegân mektebi, Meşhane'dir. Enderun Mektebi Hristiyan tebaadan alınan devşirme çocuklardan oluşuyordu. Devlet adamı veya asker olarak yetiştiriliyorlardı. Enderun özel bir eğitim kurumuydu. Türk eğitim geleneğine büyük katkıları olmuştur. Enderun, Hristiyanları Müslümanlaştırma gayesinde bir kurum değildir. Zira Hristiyanları Müslümanlaşması ve Türkleşmesine pek az katkısı olmuştur. (Akyüz, 1994: 78-79)

Osmanlı Devleti'nde örgün ve mesleki eğitim kurumlarının yanı sıra yaygın eğitim kurumları da yer alıyordu. Yaygın eğitim kurumları Osmanlı tebaasının eğitilmesinde önemli bir yer arz eder. Osmanlı Devleti'nde yaygın eğitim kurumları olarak camiler, tekkeler, zaviyeler, kütüphaneler olarak ifade edilebilir.

Klasik dönem Osmanlı sultanları ilim ve maarife oldukça önem vermişlerdir. Osmanlı içerisinde yüzlerce âlim, fazıl, şiiir erbabı yetişmiştir. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet meşhur bilim adamlarını İstanbul'a toplamıştır. Kısa sürede birçok medrese inşâ edilmiştir. (Cevdet Paşa, 1993: I/101) Ancak çeşitli sebeplerden dolayı eğitimde bozulmalar baş göstermiştir. Osmanlı devlet sistemi birbirine kenetlenmiş olduğundan sistemin bir parçasında meydana gelen tahribat sisteminin tamamını

etkilemiştir. Bu sebeptendir ki eğitim sistemindeki bozulmaların diğer sistemlerden çok farklı olduğu söylenemez.

İlim adamları arasındaki nizamın bozulmasıyla hak etmeyen kişilere mansablar verilmiştir. Hırs ve doymak bilmeyen kişiler ehil olmayan kişileri makamlara tayin etmişlerdir. Mollalar dahi bu işe karışmış mülâzemet kâğıdı satmaya başlamışlardır. Âlim ve cahil belirsiz olup müderrisler medreselere devam etmemeye başlamışlardır. Vaktiyle imtihan şartı medrese talebeleri için vardı ancak sonrasında soylu kimselere de bu imkân tanınmıştır. Devlet ricalinden bazı kişiler de oğullarını ilmi makamlara getirirler ancak baba mirası gibi gördüklerinden dolayı ilim işlerinde geri kalırlar. (Cevdet Paşa, 1993: I/104-105) Osmanlı Devleti bozulan eğitim sistemi için ıslah çalışmaları yapsa da istenilen sonuç alınamamıştır.

2.3. 19.yy. Osmanlı'nın Modernleşme Süreci

2.3.1. III. Selim Dönemi ve Yenilikleri

Osmanlı Devleti'nde meydana gelen bozulmalar sebebiyle devletin farklı dönemlerinde idari, iktisadi, eğitim, askeri, hukuki alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. 17.yy'da devlet sistemindeki tahribâtın sebebinin tespiti ve buna karşı alınacak tedbirler için ıslahat lâyhalarına başvurulmuştur. Lâyhaların çoğunlukla üzerinde durduğu noktalar tımar sisteminin bozulması, yeniçeri ocağında meydana gelen başıbozukluklar, devlet adamlarının meslek ahlakının dışında işler yapmaları, yöneticilerin sık sık değişimleri, halktan alınan ağır vergiler, mali bozulmalardır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için İnalcık, 2017: III) 17.yy'da yapılan ıslahatlar baskı ve şiddet yoluyla halka benimsetilmeye çalışılmıştır. Kurumsallaşma imkânı bulamamış, kişilerle sınırlı kalmıştır. Ulema, yeniçeri ve reâya kesimlerinden itibar görememiş hatta zaman zaman ağır tepkilerle karşılaşmıştır. Lale Devri'ne kadar ıslahatlar askeri alanda yoğunlaşmıştır. Lale Devri (1718) Pasarofça Antlaşması'ndan, 1730 Patrona Halil isyanına kadar olan zamanı kapsar.

Lale Devri her alanda yeni bir perspektifin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde Batı toplumlarının bilimi, sanatı ve tekniği esas alınmıştır. Eş zamanlı olarak harcamalar artmış, türlü eğlenceler düzenlenmiştir. Cevdet Paşa'ya göre bu dönem "... İstanbul'un en büyük alemi, zevk ve eğlencede en yüksek devriydi. Lâkin bu hal Nizam-ı Devlete sarsıntı, milletin tabiatına da tembellik veriyordu." (Cevdet Paşa, 1993: I/66) Avrupa'ya ilk defa elçi gönderilmesi de bu döneme rastlar. Osmanlı Devleti savaşlarda aldığı yenilgiler karşısında çareyi Avrupa'yı yakından takip etmekte ve Batı icadı birtakım teknik araçları topluma entegre etmede bulmuştur. Bu anlamda matbaacılığın Osmanlı Devleti'ne gelmesi önemli bir olaydır. Matbaacılığın İstanbul'da kurulması, Paris'e sefir olarak tayin edilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin beraberinde götürdüğü daha sonra sadrazam olan oğlu Said Paşa'nın teşvikleriyle olmuştur. Said Paşa, maarif sever, devrin fenni ve matematiğine hakim İbrahim Müteferrika'yı bu iş için görevlendirir. İbrahim Müteferrika matbaanın faydaları üzerine bir lâyiha yazar ve Damat İbrahim Paşa'ya takdim eder. Şeyhülislam Abdullah Efendi tarafından fetvây-ı şerifiyle matbaanın kurulmasına ruhsat verilir. Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın gayretleriyle İstanbul'da ilk matbaa kurulur. (Cevdet Paşa, 1993: I/74) Yaygın inancın aksine matbaa Osmanlı Devleti'nde büyük tepkilerle karşılanmamıştır. Matbaanın kuruluşunun ilk zamanları rağbet görememesinin sebebi matbaada basılan kitapların el yazmalarından daha masraflı olmasıydı. Avrupa'da ise matbaanın ortaya çıkması menfaat güden birtakım kişiler tarafından ağır tepkilerle karşılanmıştır. Fransız kralı XI. Louis'in kitap bastırmak amacıyla Mayans'tan getirdiği üç kişi sihirbazlıkla suçlanmış, matbaacılıktan men edilmeleri ve cezalandırılmaları istenmiştir. Parlamentodan aldıkları ilan ile matbaa ve mallarına el konulması istenmiştir. XI. Louis'in himaye etmesiyle bu üç kişi kurtulabilmiştir. Benzer bir vaka da İngiltere'de yaşanmıştır. 876 yılında İngiltere'ye götürülen matbaa harfleri İngiltere hakimleri ve subayları tarafından yasaklanmıştır. (Cevdet Paşa, 1993: I/ 72-73)

Lale Devri gösterişin ve tüketimin de ön plana çıktığı bir dönemdir. Şehir hayatında, tüketimde, kılık ve kıyafette değişimlerin yaşandığı yeni bir dönemin başlangıcıydı.

18.yy'da Osmanlı toplumunda yeni iki zümre ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki ticaretle uğraşan yeni Müslüman ve gayrimüslim tüccar gruplarıydı. İkincisi de çıkışı 17.yy kadar dayanan malikâneciler yani ömür boyu iltizam sahipleri olan gruptu. Bunlar devlet içinde siyasal bir güç taşır konuma geldiler. Bu yeni zenginlik şekli Lale Devri'nde ön plana çıkmış, zenginlik ve gücün göstergesi tüketim olmaya başlamıştır. Bu dönemde eğlence ve şenlikler düzenlemiş, lale şenlikleri yapılmıştır. (Quataert, 2016: 214)

18.yy'ın ikinci yarısına tekabül eden bir zamanda III. Selim (1789-1807) tahta çıkmıştır. Aynı tarihlerde dünyada değişim ve dönüşümlere sebebiyet verecek olan Fransız İhtilâli patlak vermiştir. "... Fransız İhtilâli Avrupa'da büyük gelişmelere sebep olarak, devletler ve milletlerarası ilişki ve yapılacak işler için yeni bir çığır açtığından Avrupa'da yeni bir asrın başlangıcı ve bu ahvalin doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne de pek çok etkisi olduğundan Avrupa devletleriyle ilişkileri artırmanın başlangıcı olmuştur. (Cevdet Paşa, 1993: I/147) Fransız İhtilâli soyluların senelerce süren tahakkümüne karşı gerçekleşen halk ayaklanması olarak düşünülebilir. Halk eşitsizliğe karşı çıkmıştır ve yeni bir toplum düzeni oluşturmak için isyan etmiştir.

Dünyada önemli değişiklikler meydana geldiği esnada Osmanlı Devleti buhranlı bir dönemden geçiyordu. III. Selim tahta geçtiğinde Osmanlı Devleti'nde yeni bir düzen kurmayı amaçlamıştır. "Mukadderatı kurallardan ziyade kişilere bağlanmış olan devlet rejimlerinde tahtta bir değişiklik her zaman çok önemli bir olaydır. Çünkü halkın her alandaki bütün ümitlerinin kaynağı hükümdarda toplanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda da halk, saadetini ve sefaletini padişahın karakteri ve düşünceleriyle ilgili görmeye alışmıştı." (Kara, 2011: V/13)

III. Selim yeni bir düzen oluşturmak maksadıyla Nizam-ı Cedit hareketini başlatmıştır. Bu sebeple öncesinde bazı devlet ve ilim adamlarından devletin ahvâli üzerine lâyhalar istenmiştir. Ancak Cevdet Paşa'ya göre lâyhaları takdim eden kişiler eğitilmiş ordu tertibini, disiplin ve nizam, kaide usulleri konularında üst düzey bilgileri olmayan kimselerdi. Bununla beraber içlerinde savaşta bulunmayanlar dahi vardı. İnsan bilmediği şeyleri daima bildiği şeylere kıyas

ettiğinden görüşler birbirleriyle ihtilâf içerisindeydi. Bu kadar çeşitli fikrin ortak noktasını bulmak zor olmuştur. (Cevdet Paşa, 1974: VI/9)

Lâyihalar dönemin şartlarını ve devlet sistemi içerisindeki bozulmaları günümüze taşıması açısından ayrıca önem taşır. “Bu lâyihalardan ilk önce askerin düzeni, ikincisi yevmiye meselesi yani askerin ulûfesine ve sonra Topçu, Humbaracı ve başkaca ocaklarda yapılacak reformlara dair olan fıkralar özet olarak geçirilmiş ve 1207 yılı başında bir mecmua tertiplenmiştir.” (Cevdet Paşa, 1974: VI/14) Lâyihalarda üzerinde durulan meselelerin başında askeri alandaki düzenlemeler gelir. Osmanlı Devleti’nin savaşlarda ağır yenilgiler alması ve ordusunun yetersiz kalması devleti bu alanda düzenlemeler yapmaya itmiştir. Osmanlı Devleti’nin yenilgilerinin sebebi çoğunlukla Avrupa’da olan askeri usûllerden ve yeni teknik malzemelerden bihaber olmasıyla açıklanmaya çalışılır. Ancak yenilgilerin esas sebebi Osmanlı Devlet sisteminde köklü bir yenilenmenin olmayışıdır. Geçmişte büyük galibiyetler kazanmış Yeniçeri Ocağı’nın denetimsiz bırakılması, liyâkata önem verilememesi, ordu içinde yenilenmenin olmayışı Osmanlı ordusunu zayıflatmıştır. Vaziyetin farkında olan III. Selim orduda reform çalışmalarına başlamıştır.

III. Selim’ e takdim edilen lâyihalar şöyle özetlenebilir: Askeri alanda yeni bir düzenlemenin yapılması şarttır. Savaş araçları ve vasıtaları geliştirilmelidir. Bu da ancak milli bir sanayinin gelişmesiyle imkân bulur. Ordudaki askeri teknik ve bilgi artırılmalıdır. Mevki ve mansaplara tâyin edilenler işbilir ve ehliyetli olmalıdır. Ordunu teşkilâtı masraflı bir iştir. Mâlî kudretin geliştirilmesi ancak devletin iyi idaresiyle olur. Gelir gider dengesi oluşturulup padişaha arz olunmalıdır. Gereksiz masraflardan kaçınılmalıdır. Tımar ve zeamet konusuna nizam getirilmelidir. Madenlerin çalıştırılması konusuna dikkat çekilmiştir. İstanbul’a uzak bir yerde kışla kurulmalı buraya alınacak köylerden kimsesiz, yoksul erler toplanıp eğitimden geçirilmelidir. Askeri meselelerin dışında müderrislerin durumuna da değinilmiştir. Kadılık, müderrislik ve mülâzemetin alınıp satılması eleştirilmiştir. Mülâzemetler hak sahiplerine verilmelidir. Kadılık herkese verilmemeli, şer’i hükümleri yerine getirmeye gücü yetmeyenlerin mansapları alınmalıdır. İlim ve kültüre ilginin artması için ilim adamları üstün tutulmalıdır. Padişahların uzun süre İstanbul’da

vakit geçirmesi de uygun bulunmamıştır. Halk bu nedenle hazara ilgi duymaya başlamış ve lükse kapılmıştır. Taşra zulme uğrayıp baskı altında kalan halk ise İstanbul'a göç etmeye başlamışlardır. İstanbul'un nüfus dengesi bozulmuş ve suç oranı yükselmeye başlamıştır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Cevdet Paşa, 1974: VI)

Dönemin sorunlarına ışık tutması açısından lâyhaların analiz edilmesi önemli bir yer teşkil eder. Osmanlı modernleşmesi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu Osmanlı Devleti'ni Avrupa'da meydana gelen birtakım gelişmelerin gerisinde kalmakla itham ederler. Ancak konjonktürel olarak Avrupa ülkeleri ve Osmanlı Devleti'nin karşılaştırılması pek mümkün değildir. Osmanlı Devleti uzun yıllar boyunca geri kalan tüm medeniyetin ancak onun çevresinde konumlandığı gelişmiş bir uygarlıktır. Bu tip ehemmiyet arz eden uygarlığın kabuk değiştirmesi ve dönüşmesinin sancılı ve yıkıcı olması kadar tabi bir durum yoktur. Böyle bir süreci yalnızca Avrupa'nın gerisinde kalma olarak değerlendirmek kolaycı ve indirgemeci bir yaklaşımdır.

III. Selim lâyhalarındaki düşüncelerden hareketle ıslahat hareketlerine başlamıştır. Islahat hareketleri, kaybedilen savaşların da etkisiyle öncelikle askeri alanda başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin batılılaşmasının düşünsel altyapısı oluşmamıştır. Yapılan ıslahatlar zorunluluktan ortaya çıkmıştır. Askeri alanda yoğunlaşılmasının da temel sebebi savaşlarda verilen temel kayıpları kısa sürede telafi etme düşüncesinden kaynaklıdır.

III. Selim, Nizam-ı Cedit adıyla yeni bir ordu kurmuştur. Padişah ve devlet adamları Nizam-ı Cedit askerinin yetiştirilmesiyle yakından ilgilenmiştir. Ordunun yetiştirilmesiyle eşzamanlı olarak tophane, tersane ve mühendishanenin de düzenlemesi yapılmıştır. (Karal, 2017: V/66) Eğitim alanında Osmanlı'nın temel kurumları medreseler olmuştur. Ancak 18.yy'a gelindiğinde Yeniçeri Ocağı gibi medreseler de vahim durumdaydı. Bu alandaki çalışmalar 18.yy'da başlamıştır. I. Mahmut devrinde Mühendishane Okulu açılmıştır. Rus tehdidine karşılık da donanmanın subay ve teknik adam ihtiyacını karşılamak için Mühendishane-i Bahrî-i Hümayun kurulmuştur. III. Selim Deniz Okulu'nun yanı sıra Kumbarahane

ile Mühendishane-i Berrî-i Hümayun (Topçu Okulu) nu kurmuştur. (Karal, 2017: V/67) Nizam-ı Cedit'in masraflarını karşılamak üzere de İrad-ı Cedit kurulmuştur. III. Selim zamanında diplomatik ve siyasi alanda yapılan bir yenilik de Avrupa'ya elçi gönderilmesidir. III. Selim dönemine gelinceye kadar Osmanlı Devleti kendisini Avrupa karşısında konumlandırmıştır. Ancak "Avrupa'daki yenilikler ve ilerlemeler, Osmanlı Devleti'nin durumu ve zaman icabı, Avrupa devletleriyle ilişkilerin artması, Avrupa devletleri kurallarına göre elçilik usulünün konulması ve kurulması gerekti." (Cevdet Paşa, 1974:VI/124) III. Selim tarafından ortaya konulan Nizam-ı Cedit yapılan tüm çalışmalara rağmen istenilen sonucu vermemiştir. Düzenlemelerin ve yeniliklerin etkileri yüzeysel kalmıştır. Osmanlı modernleşmesinin temel sorunu ıslahat düzeyinde kalmasıdır. Modernleşme Batı toplumlarının toplumsal hareketleri sonucu ortaya çıkan bir olgudur. Tarihi, siyasi, diplomatik, felsefi olmak üzere tümüyle bir zihniyetin ürünüdür. Osmanlı Devleti'nde modern zihniyeti inşa edecek gerekli mekanizmalar olmadığından bunları daima ithal eder konumda olmuştur.

Nizam-ı Cedit hareketinin zihni arkaplanının nâkıs olması bu hareketi destekleyecek zümrenin de olmamasını beraberinde getirmiştir. "... Bu programın yürütülmesi için kuvvetli ve yeniliklere samimi olarak inanan aydınların varlığı gerekti; bu ekip kurulamamıştı." (Uçarol, 1989: XI/340) Nizam-ı Cedit hareketi Kabakçı Mustafa isyanı ile son bulmuştur. III. Selim tahttan indirilmiştir.

2.3.2. II. Mahmut Dönemi ve Yenilikleri

II. Mahmut'un tahta çıkışı 19.yy'ın başları sayılabilecek bir tarihe denk gelir. Yönetimde bulunduğu sürede zayıflayan devlet otoritesini yeniden kurmaya, yönetim üzerindeki baskıyı kaldırmaya çalışmış ve önemli yeniliklere imza atmıştır.

Merkezi yapı güçlendirilmeye çalışılmış yeni düzenlemeler getirilmiştir. Divân-ı Hümayun yerine nazırlıklar kurulmuştur. Devletin merkezi işleyişi bölümlere ayrılmış, çeşitlendirilmiş, uzmanlaşmanın yolu açılmıştır. Durkheim perspektifinden incelendiğinde Osmanlı devlet sisteminin mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişinin bir evresi olduğu söylenilebilir. Başlangıçta tek

dayanışma türü olan mekanik dayanışmanın giderek zayıflaması ve organik dayanışmanın üstün hale gelmesi tarihin bir yasasıdır. İnsanların dayanışma şekilleri toplum yapısının da değişmesine sebep olur. Bu bir cismin molekülleri arasındaki ilişkiye benzer. Moleküller arasındaki ilişki değiştiğinde cismin biçiminin de değişmesi zorunludur. (Durkheim, 2014: 213)

Bu dönemde özel mülkiyet konusunda da çalışmalar yapılmış. Müsadere usulü kaldırılmıştır. Bu alanda yapılan başka bir düzenleme de “... rüşveti önlemek ve işlerin düzgün yürümesini sağlamak amacıyla memurlara maaş bağlanmasıydı. Bu düzenlemeden önce memurların, yaptıkları işlerin karşılığı olarak aldıkları birtakım gayrimuayyen gelirleri vardır.” (Akyıldız, 2012: 55)

II. Mahmut merkezi yapıyla birlikte taşra teşkilâtında da zayıflayan devlet otoritesini yeniden kurmak için yenileşme hareketlerine devam etmiştir. 16.yy’dan itibaren bozulmaya başlayan tımar sistemi kaldırılmıştır. Tımar devlete hizmet eden sipahiye verilen toprak parçasıdır. Taşradaki tımar arazilerinin birçoğu arpalığa çevrilmiştir. Bu topraklar askeri yükümlülüğü olmayan kişilere yani mültezimlere bırakılmıştır. (Lewis, 2008: 127) Osmanlı devlet sistemi içerisinde tımar sistemi önemli bir yere sahiptir. Osmanlı toprak sisteminin bozulmasının önde gelen sebeplerinden biri tımar sisteminin fonksiyonunu yitirmesi ve yerine eşdeğerde bir sistem kurulamamasıdır.

II. Mahmut döneminde taşrada güçlenen ve yapılması düşünülen yeniliklere karşı tehdit oluşturabilecek âyanlarla antlaşmaya gidilmiştir. 18.yy’dan itibaren Avusturya’nın hammadde ihtiyacını Balkanlardan karşılamasının da etkisiyle Rumeli zenginleşmiştir. Balkanlar çiftliklerin yaygınlaştığı tarım ve ticaret bölgesi haline gelmişti. Güçsüz feodal beyler zenginleşip toprak beyleri haline gelmişlerdi. Kendi himayelerindeki şehirlerin senyörü olarak padişaha bağlılık konusunda yemin vermişlerdir. 17.yy sonundan beri Rumeli beyleri mütesellimlik vasıtasıyla kontrolü ellerine almışlardı. Anadolu’da da durum farklı değildi. (Ortaylı, 2018: 41) 28 Eylül 1808’de yazlık Kâğıthane Köşkü’nde Rumeli ve Anadolu âyanları toplanmıştır. Kendi aralarında Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa’nın reformlarını görüşmüşlerdir. Görüşme sonucunda Sened-i İttifak imzalanmıştır. (Shaw, 1983:

26-27) Sened-i İttifak ile âyanlar padişahın otoritesini kabul ettiklerini bildirmişler. Bunun yanı sıra devletin asker işlerine karşı çıkanlar hain bilinecek ve yola getirilmeleri için hep beraber hareket edilecektir. Antlaşmaya katılmış olanlar birbirlerine destek olacaklardır. Vergiler konusunda devlet ile âyanlar arasında alınacak karara göre işlem yapılacaktır. Vergi veren halk ve yoksullar gözetilecektir. (Rasim, 1987: 113-114-115)

Sened-i İttifak Osmanlı tarihinde hükümdarın yanında ilk defa bir gücü tanıdığını gösterir. Ancak nihayetinde gerektiğinden fazla bir anlam yüklememek gerekir.

Sened-i İttifak Osmanlıların Magna Cartası olarak bahsedilir. Hükümdar ile âyan arasında yazılı olan ilk antlaşmadır. Âyanların da dördü imzalamıştır. Diğerleri sözlü olarak tasdikte bulunmuştur. Vergi konusunda padişaha sınırlamalar getirmek, hükümet ve padişah ayrımı yapmak meşrutiyetçiliğin ilk adımı olarak düşünülebilir. Ancak Sened-i İttifak'ın etkisi sınırlı kalmıştır. Meşrutiyetçilikte kullanılmamıştır. (Shaw, 1983: 27)

II. Mahmut âyanlarla yapılan antlaşmadan sonra yeni bir ordu hazırlıklarına başlamıştır. Yeni ordu III. Selim'in kurduğu ordu ile aynı usulde kurulsa da geçmişte meydana gelen hazin olaylardan dolayı Sekban-ı Cedit adı verilmiştir. Burada eğitim gören askerler Avrupa usulünde yetiştirilmiştir. (Kara, 2017: V/93) Ancak bu yeni ordu da yeniçeri isyânı ile dağıtılmıştır.

Bu dönemde nizamın bozulduğu, sık sık ayaklanmaların baş gösterdiği ve Avrupa karşısında büyük yenilgiler alan Yeniçeri Ocağı kaldırılmıştır. Yeniçeri Ocağı devletin ilk dönemlerindeki disiplin ve nizamdan yoksun hale gelmiştir. Devlet yönetimini ayaklanma ve zorbalıkla tehdit eder konuma gelmiştir. "II. Mahmut ilkin orduyu düzene koymak istedi. Bu istek normaldi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç güvenliği sarsılmış bulunuyordu. 1768'den beri türlü devletlerle yapılan savaşlarda Osmanlı orduları arkası gelmeyen yenilgilere uğramış ve büyük toprak parçalarının düşman eline geçmesine engel olamamışlardı." (Kara, 2017: V/144) Yeniçeri Ocağı'ndaki bozulmaların temel nedeni ocağın yeniliklere kapalı tutumundan ileri gelir. Modernleşme süreciyle geleneksel kontrol mekanizması olan Yeniçeri Ocağı işlevini yitirmiştir. " ... Modern toplumlarda bu

toplumsal sorunları ele alan toplumsal kontrolün geleneksel mekanizmalarının çoğunun daha az etkin hale geldiği görülür.” (Eisenstadt, 2014: 41)

Yeniçeri Ocağı kaldırıldı bu olaya “Vakay-ı Hayriyye” denildi ve yerine Asakir-i Mansure-i Muhammediye kuruldu yeni kurulan ordu “Avrupa usulünde düzenlendi. Tümen, tabur ve bölük bölümlerine ayrıldı. Bir tümen üç veya dört taburdu. Padişah için özel bir tabur kuruldu. Erler, erbaşlara, Avrupa’da olduğu gibi, tüfenk ve kılınc verildi. Elbise olarak vücuda sıkı yapılan bir caket, topuklara kadar inen geniş pantolon ve potin kabul edildi. Serpuş olarak da fes alındı.” (Karal, 2017: V/151)

Yeni kurulan ordunun düzeni ve kılık kıyafetlerindeki değişiklik askeri düzendeki modernleşmenin bir tecellisidir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu ismi itibariyle dini bir intiba uyandırır da kuruluşu açısından seküler nitelik taşır. “Serpüş, Osmanlı İmparatorluğu’nda ırk, din, tarikat, sınıf ve meslek alameti idi. Devlet adamları kavuk giyerlerdi. Fakat kavukların şekli, meslek ve rütbelere göre değişirdi. Bu sebeple kıyafetlerin ve serpuşların türlü türlü oluşu, Osmanlı cemiyetine bir karnaval manzarası veriyordu. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kavuk taşımak mecburiyeti kaldırıldı.” (Karal, 2017: V/158)

II. Mahmut yenileşme çalışmalarının sürekliliği sağlamak için ortak semboller oluşturmaya çalışmıştır. Kılık kıyafetteki değişiklikler bunun önemli bir göstergesidir. Osmanlı Devleti’nde 17.yy ve 18.yy’da yapılan yeniliklerin büyük tepkilerle karşılanmasının sebebi toplumsal olarak benimsenememesinden kaynaklıdır. Gelenekler, ritüeller, alışkanlıklar toplumun bütünlüğünün korunmasında işlevsel konumdadırlar. Bu sebeple toplumlar bunları devam ettirme eğilimindedirler. II. Mahmut’un yenileşme çalışmaları ile toplumun gelenek ve alışkanlıklarının yerine yenilerini koymayı amaçlamıştır.

II. Mahmut devrinde eğitim alanında da birçok yenilik yapıldı. “II. Mahmut yeni düzeni sağlam temellere dayandırmak için, yüksek bir harp okulu ile bir tıp okulu kurduğu gibi, Avrupa memleketlerine harp sanatı öğrenmek için öğrenciler de gönderdi.” (Karal, 2017: V/151) Yurtdışına öğrenci gönderilmesinin bir sebebi de dil sorunu idi. Osmanlı Devleti yabancı dilin kullanımının gerektiği mecralarda

Avrupalı kişileri istihdam ediyordu. Yabancı dil bilen kişilere ihtiyaç vardı. “Bir süre bu iş için gayrimüslim tebaanın yardımına başvuruldu ancak bunun yönetim açısından birçok sakıncası vardı. Frenk bir öğretmenin eğitimi zaten yeterince iticiydi, bir Ermeni ya da Rum tercümanın araya girmesi ise bir fayda sağlamıyordu. Üstelik Türk dinleyicilere zaten bir garabet olarak gelen bu tercümanların görünüşü ve aksanlarına bir de gülünç bir laubalilik de eklenmiş oluyordu.” (Lewis, 2008: 120)

Osmanlı eğitim sisteminin en önemli unsuru olan medreseler uzun bir dönem Osmanlı Devleti’nin bilim ve fikir medeniyeti haline gelmesinde önemli bir fonksiyon üstlenmiştir. 19.yy’a gelindiğinde ise eğitim alanında birtakım yeniliklere ihtiyaç duyulmuştur. II. Mahmut medreselerin yanında Batı tipi okulların sayısı artmıştır.

Lise düzeyinde açılan Mekteb-i Ulum-i Edebiye, ilkokul derecesinde eğitim veren Mekteb-i Maarif-i Adli, Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye bu okulların önemli örnekleridir. “Din devletin temelini teşkil ettiği için medresenin tamamen kaldırılarak Avrupa usulünde okullar açılmasına imkân yoktu. Bu bakımdan yeniçerilerin kaldırılmasında, önce askerlik alanında yapılan düzenin usulü alındı. Medreseler olduğu gibi bırakılarak Batının eğitim prensipleri ve kurumları kabul edildi.” (Kara, 2017: V/159)

Medreselerin kaldırılmaması ve Batı tipi okulların oluşması Osmanlı Devleti’nde zamanla ikilik oluşturmuştur. Medreseler geleneksel düzende ilim adamları yetiştirirken, Batı tipi okullar da aydın seküler zihniyette modern aydınlar ortaya çıkarmıştır.

II. Mahmut Dönemi’nde ulaşım ve haberleşme ağları da modernize edilmiştir. İletişim ve ulaşım birbirinin paralelinde gelişen iki olgudur. Her ikisi de modernleşmenin propaganda araçlarıdır. İletişim ve ulaşımın gelişmesi modernleşmenin doğuşundan günümüze kadar ilerlemenin önemli bir ölçütü sayılmıştır. Kitleler düzeyinde daima rahat, lüksün ve refahın göstergesi olmuştur. Hatta iletişim ve ulaşım modernitenin yaygınlaştırılmasında tüketim kültüründen daha etkili olmasına rağmen tüketim kadar tenkite maruz kalmamıştır. II. Mahmut

bu bağlamda yaptığı çalışmalarla Osmanlı modernleşmesi adına büyük bir adım atmıştır. Kurduğu posta teşkilâtı modernitenin kitle düzeyinde kabulünün ilk aşaması olarak düşünülebilir.

Posta teşkilâtının kurulmasından önce posta yolları inşâ edildi. İlk olarak Üsküdar'dan İzmit'e kadar yapılan yol sonradan yaygınlaştırıldı. Devletin muhtelif yerlerine posta yolları yapıldı ve postahaneler kuruldu. Posta teşkilâtıyla birlikte ulaşım konusunda da belli kurallar getirildi. İlk pasaport uygulaması bu dönem ortaya çıkmıştır. Yurt içinde yapılacak seyahatler için mürur tezkeresi taşıma zorunluluğu getirilmiştir. Yurtdışına gidecekler için hariciye nezaretinden pasaport alma zorunluluğu getirilmiştir. (Karal, 2017: V/157)

II. Mahmut dönemi Osmanlı modernleşmesi adına dönüm noktasıdır. Modern devlet ve toplum yapısına geçişin ilk evresi olarak kabul edilebilir. Bu dönemde yenilikler askeri alanla sınırlandırılmamıştır. Çeşitli alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Ancak Osmanlı modernleşmesinin genel manada eksik noktası, yapılacak yeniliklerin uygulanabilirliği konusunda neredeyse hiçbir çalışmanın yapılmamasıdır. 21.yy itibarıyla modernleşmenin hazin sonuçlarına Batılı ülkelerle birlikte maruz kalınmasının sebebi Türk modernleşmesinin özgün yapısını inşâ edememiş olmasıdır. Modernleşme salt olarak bilimsel gelişmeler ve teknik araçlar üzerinden ifade edilemeyecek kadar geniş, paradoksal ve çetrefilli bir olgudur. Modernleşme Batı toplumlarında ortaya çıkmıştır ve dolayısıyla düşünsel arka planı Batılı ülkelerin bilimsel mirasına dayalı olarak oluşturulmuştur. Osmanlı toplumu ise kendine özgü karakteri olan bir medeniyettir. Dönemin yöneticileri devletin bekâsının ve kurtuluşunun yolunu modernleşme olarak görmüşlerse dahi asgari düzeyde de olsa bu meselenin tahlilinin yapılması gerekmektedir.

2.3.3. Tanzimat Dönemi

2.Mahmut'un ölümüyle 1839 yılında tahta Abdülmecit Efendi geçti. Babası 2. Mahmut'tan kalan problemler devam ediyordu. Abdülmecit Efendi iç isyanları uzun süren savaşlar nedeniyle bozulan düzeni yeniden oluşturmak istiyordu. Osmanlı Devleti gücünü kaybetmiş ve Batılı devletlere ihtiyaç duyar hale gelmişti.

Mustafa Reşit Paşa'nın da desteğiyle 3 Kasım 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun (Tanzimat Fermanı) ilan edildi. Osmanlı Devleti'nde dönüşüm ve değişimlerin habercisi olan Tanzimat Dönemi başlamış oldu. Tanzimat Fermanı ile yeni kanunlara ihtiyaç olduğu görülmüştür. Bu kanunların temel noktaları can güvenliğinin sağlanması; ırz, namus ve mülkiyetin korunması; verginin belirlenmesi, askerlik ve hizmet konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. (İnalçık, 2016: IV/136)

Tanzimat Fermanı ile Müslüman tebaa eşit ölçüde haklara sahip oldu.

Tanzimat'ın çeşitli cepheleri arasında en önemlisi, haklar cephesidir. Gülhane hattının prensipleri, Osmanlı Devleti'nin haklar bakımında gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Osmanlı Devleti, Tanrı hakları sistemi üzerinden kurulmuştu. Bu sistemde din ve devlet birdi. Devletin haklar kaynağı şeriat'tır. Devletin haklar teşkilatı piramidinde en yüksek yargıç Tanrı'dır. Bu sistem kutsal karakteri ile, hiçbir değişikliğe uğramadan 1839'a kadar sürdü. Gülhane Hatt-ı Hümayunu, Tanrı hakları sistemine son vermedi. Fakat Batı devletlerince kabul edilmiş olan bazı hak prensipleri aldı. Bu suretle Osmanlı Devleti'nde Tanrı hakları sistemi yanında, Batının laik sistemi değer kazanmaya başladı. (Kara, 2017: V/173)

Tanrı-insan ilişkilerinin farklılaştığı, Tanrı'dan kopuş ve hakimiyetin insana geçmesiyle seküler değer sistemi vuku buldu. Tanzimat Dönemi, referansı insan olan toplum ve devlet yapısı oluşumunun başlangıcı olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda hak, ceza ve işleyen adli mekanizmalarda değişimler meydana gelmiştir. Kanunlaştırma faaliyetleri hız kazanmıştır. Batılı adalet sistemi esas alınmıştır.

Osmanlı'da süregelen hukuki yapı incelendiğinde dört tip mahkeme olduğu gözlemlenebilir. Şeriat mahkemeleri, Müslüman tebaa ile ilgili meselelerin yanında Müslüman ve Hristiyan tebaa arasındaki antlaşmazlıkları çözmekle görevliydi. Cemaat mahkemeleri, Hristiyan tebaanın davalarıyla ilgilenirdi. Eğer kişiler aynı cemaate mensup ise patrikler ve hahamlar önünde görülürdü. Farklı cemaat mensuplarının ise bu konuyla görevli başkanları tarafından çözülmez ise şer'i mahkemeler önünde görülürdü. Kapitülasyonlardan faydalanan devletlerin mahkemeleri Osmanlı Devleti'nde siyasi görevle veya ticari maksatla gelen kişilerin davaları elçiliklerde görülürdü. Tanzimat ile birlikte bu mahkemelere ticaret karma mahkemesi ve asliye karma mahkemesi olmak üzere iki mahkeme daha eklenmiştir. (Kara, 2017: V/174)

Tanzimat Dönemi'nde ekonomik düzen ve toprak sistemi konusunda da düzenlemeler yapılmıştır. Vergi sistemi yenilenmiştir. 1840 yılında halkı baskı altında tutan ve fakirleşmesine neden olan iltizam usulü kaldırılmıştır. Her bölgenin ticari durumu, toprak mahsulü, gelirine göre adil vergi alınması kabul edilmiştir. Eyaletlere bu işlerin yerine getirilmesinden sorumlu memurlar ve maiyetlerinde kâtipler tayin edilmiştir. (Gencer, 1989: XI/443)

İltizam sistemi tımar sisteminin kaldırılmasından sonra ekonomik mâli ve toprak sistemindeki açığın giderilmesi noktasında ortaya çıkmıştır. İltizam merkezden uzak eyaletlerde mevcut olan bir sistemdi. Devlet, iltizam sistemini bu iş için görevlendirilmiş kişiler vasıtasıyla yürütüyordu. Genç, bu sistemi şöyle açıklar:

... Bugünkü anlamında bir maliye teşkilatını zamanın mâli organizasyon teknikleri ile tesis ve idâme imkânı bulunmadığı için, özel teşebbüs olarak faaliyet gösteren bir zümre vasıtasıyla yürütülmek icap etmiştir. Osmanlı tarihinde *mültezim* diye isimlendirilen bu zümrenin fonksiyonu, kanunların çeşitli iktisadi faaliyetlerden muayyen bir nispet veya miktar olarak ve ekseriya aynî şekilde tahsilini tespit ettiği vergileri mükelleflerden toplayıp, piyasada nakit haline getirdikten sonra devlet hazinesine intikal ettirmekten ibaretti. (Genç, 2016: 96-97)

İltizam sistemi merkezi otoritenin zayıflaması sebebiyle feodal yapıya dönüşmüştür. Mültezimlerin halka zulmü isyân ve ayaklanmalara sebep olmuştur. Bu durum devleti mâli bunalıma sürüklemekle birlikte toprak kayıplarına da neden olmuştur. 17.yy sonlarına doğru bu sistem malikâne usulü olarak adlandırılan yeni bir aşamaya evrilmiştir. Genç, bu aşamayı mâli mecburiyetlerin doğal bir sonucu olarak değerlendirir. (Genç, 2016: 100-101) Batılı ülkelerde feodal yapı Osmanlı Devleti'nden çok önceki tarihlere dayanır. Weber ise Batı'da meydana gelen benzer süreçleri ileride oluşacak olan bürokratikleşme sürecinin başlangıcı olarak değerlendirir. Batılı ülkelerde lord toprağını en yüksek fiyat veren kişiye kiralar. Kiralama işlemi sonucunda lord zahmetsiz bir şekilde aynî geliri nakde dönüştürmüş olur. Bunun yanı sıra vergi toplama işlemini de iltizama devretmiştir. Bu sayede lord düzenli gelir kaynağına sahip oluyordu. Aynî malın dengesiz ve belirsiz getirisi ortadan kalkmış oluyordu. Ancak bu yöntem vergi denetimi olmadığından yolsuzluğa kapı açıyordu. Mültezime bırakılan geniş yetki alanı ağır vergi alınmasının, nüfusun baskıya ve sömürüye maruz bırakılmasının tehlikesini beraberinde getiriyordu. (Weber, 1986: 201) Osmanlı Devleti'nin mâlikâne

sistemiyle oluşan feodal hüviyeti üretimin durmasına ve ekonominin gerilemesinin önde gelen sebeplerindendir. Tanzimat Devri devlet adamları tarafından yapılan ıslah çalışmaları aynı zamanda bürokratikleşmenin ilk aşaması sayılabilir. Weber bürokratikleşmenin temellerini mevcut sistemin açığa çıkardığı iktisadi gelişmelere dayandırır.

Para ekonomisinin tam gelişmişliği, bürokratizasyonun vazgeçilmez bir ön koşulu olmamakla birlikte bürokrasiyi kalıcı olarak besleyecek sabit bir gelir kesinlikle şarttır. Böyle bir gelirin özel kârlardan (büyük çağdaş işletmelerin bürokratik örgütlenmesi gibi) ya da sabit toprak rantlarından (malikâne sistemindeki gibi) sağlanamadığı durumlarda bürokratik yönetimin kalıcı varlığı için istikrarlı bir vergilendirme sistemi gerekli hale gelir. (Weber, 1986: 204)

Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa mâli bunalımın giderilmesi amacıyla yeni düzenlemeler yapmıştır. Reşit Paşa'nın kapsamlı bir programı mevcut değildi, sahip olduğu imkânlarla birtakım düzenlemeler yapmıştır. Devlet bankası kurulması teşebbüsünde bulunduyorsa da dönemin devlet adamları tarafından vazgeçirilmiştir. Ancak yeni kağıt para onun teşebbüsüyle bastırılmıştır. Kağıt para karşılıksız bastırıldığı için bir süre sonra değersiz hale gelmiştir. Bu noktada Avrupalı devletlerden paralarının 'halis sikke' sayılmalarını talep etmişler ancak Avrupalı devletler bazı gerekçelerle kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine eski paraların bir bölümü kaldırılarak yerine 'mecidiye' basılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmalar bir müddet sonra kurulacak olan bankanın ilk dayanakları olarak düşünülebilir. (Karal, 2017: V/177)

Tanzimat devrinde ıslahatlar askeri alanda da devam etti. Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eşitlik ilkesi gereği askerlik vatan görevi haline getirildi ve tebaanın hepsi askerlik yapmakla mükellef hale geldi. Ancak gayrimüslim tebaanın askerlik konusundaki isteksizliği sebebiyle eski düzen devam etti.

Tanzimat hareketinin toplumun hemen her alanında yaptığı değişim eğitim alanında da kendini göstermiştir. Tanzimat Dönemi'nde eğitim dönemin aydınlarının teşvikiyle halk düzeyinde yaygınlaştırmaya çalışılmıştır. Toplumsal çözülmenin farkında olan devlet adamları eğitim kurumlarını ve müfredatını siyasi, diplomatik, toplumsal amaçlarla yeniden düzenlenmişlerdir.

“Tanzimat Dönemi’nde siyasi gelişmelerin sonucu olarak çeşitli din, dil ve kültürlerden oluşan ülke insanlarını bir arada tutmak amacıyla ‘Osmanlılık’ ideali ortaya çıkmış ve bir Osmanlı insan tipi meydana getirmek için eğitimden yararlanılmaya çalışılmıştır. Ancak azınlıklar, esasta ayrılıkçı ve milli emellerden vazgeçmemişlerdir.” (Akyüz, 2012: 158) Tanzimat Dönemi eğitim reformlarında toplumsal meselelerin ıslahının hedeflenmesi kadar Avrupa devletlerinin baskılarının da payı vardır. Tanzimat devri devlet adamları Âli Paşa, Cevdet Paşa, Fuad Paşa yeni bir üniversite kurma fikrindeydiler. Ancak Âli ve Fuad Paşalar Batılı eğitim modelini tercih etmeleri sebebiyle Cevdet Paşa’yla uzlaşamamışlardır. Cevdet Paşa ise medreselerin durumunun farkındaydı ancak Doğu ve Batı uzlaşımı konusunda hala şüpheleri vardı. Üniversiteden önce ilim akademisi kurma girişimlerine başlandı. 1851’de Encümen-i Daniş kurulmuştur. Tarihçi Hammer ve Lügatçı Redhouse burada dil ve tarih konularında çalışmalar yaptılar. Cevdet Paşa ise Tarih-i Cevdet’i burada yazmaya başlamıştır. Ancak Encümen-i Daniş kısa bir süre sonra kapatılmıştır. (Ortaylı, 2018: 220) Bu dönemde açılan Cem’iyyet-i İlmiye’lerin de devletin eğitim faaliyetlerinin haricinde eğitim ve öğretim alanına etkisi önem arz eder. (Ayhan, 1999: 261)

Tanzimat Dönemi’nde Osmanlılık ideali doğrultusunda ortak bir dil oluşturulmaya çalışılmış, dilde sadeleştirme çalışmaları yapılmıştır. Dil mevzunda yenileşme çabalarının bir diğer nedeni de modernleşme düşünceleridir. Dilin kolay okunması, dil bilgisi açısından yeniliklerin yapılması ve Latin harflerinin kabulü konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur. Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye, sadrazama sunduğu yazıda, okuryazarlığın az olmasının sebebi İslam ülkelerinde yazılan yazının zorluğundan kaynaklı olarak ifade edilmiştir. (Akyüz, 1991: 391) Tanzimat Dönemi eğitimin kurumsallaşmasında köklü değişiklikler yapılmıştır. Eğitim ve öğretimin metodu yenilenmiş, sınıf sistemi getirilmiş, öğretim ilk defa derecelendirilmiştir.

Medrese dışındaki kurumlar 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti’nin sorumluluğuna bırakılmıştır. Bu kurum Milli Eğitim Bakanlığı’nın ilk teşkilâtı olarak düşünülebilir. Bu kurumun ilk nazırı Abdurrahman Sami Paşa’dır. Öğretimin derecelendirilmesi ise 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’ne göre ilk, orta ve yüksek şeklinde örgütlenmiştir. (Akyüz, 1991: 389-391)

İlkokul düzeyinde eğitim veren mahalle mektepleri fiziki bakımdan iyileştirilmiştir. Eğitim müfredatı, araç ve gereçleri zenginleştirilmiştir. Orta düzeyde eğitim veren okullar ise rüşdiye, idadi ve sultaniyeler olmak üzere üçe ayrılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde halkın eğitilmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda rüşdiyelerin kurulmasının ayrı bir fonksiyonu ortaya çıkmıştır. "Rüşdiye mektepleri taşra sathında açılan ilk devlet eğitim kurumlarıydı. Askeri okullar ve medreseler bir yana bırakılacak olursa, 1880'lere dek vilayetlerde tesis edilmiş en yüksek eğitim kurumları rüşdiyeler olmuştur." (Somel, 2010: 94) İlk kız rüşdiyesi de bu dönemde açılmıştır. Kızların eğitilmesi konusunda gelişmeler yaşanmış 1859'da Kız Rüşdiyesi açılmıştır. Rüşdiyeler bugünkü anlamıyla düşünüldüğünde ortaokul yahut ilkokulun son iki sınıfına denk düşecek bir eğitim veriyordu. Kurulan kız mekteplerinde eğitim verecek kadın öğretmenlerin de bu dönemde yetiştirilmesi amaçlanmıştır. (Akyüz, 1991: 390-391) Tanzimat Dönemi'nde okullaşma oranı artmıştır. Bu dönemde ilk orta dereceli okul olan Galatasaray Lisesi açılmıştır. "Sultan Abdülaziz 1867 yılında Fransa'ya yaptığı gezi sırasında orada gördüğü okullardan birinin de Türkiye'de kurulmasını istemiştir." (Binbaşoğlu, 2009: 110)

Yükseköğretim düzeyinde ise eğitim vermek üzere 13 Ocak 1863 günü Darülfünun açılmıştır. Avrupa'ya gönderilen ve orada eğitim almış bir kişi olan Kimyager Derviş Paşa açılış konuşmasını yapmıştır. Bu konuşmada Fizik ve Kimya bilimlerinin önemi üzerinde durmuştur. Halka biçimde dersler verilmiştir. Derslerde Kimya ve Fizik meseleleri üzerine deneyler yapılmıştır. (Akyüz, 2012: 168)

Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında yapılan yenilikler amaçları doğrultusunda düşünüldüğünde modernleşme düşüncesiyle oldukça örtüşür. Bauman modernistlerin insana bakış açılarının olgunlaşmamış veya geç kalmış olduğunu söyler. Bundan dolayı onların amaçları insanı değiştirmek, dönüştürmek, aydınlatmak ve eğitmektir. Ancak hiçbir zaman öğreticisini tam olarak anlayamayan öğrenci onları ayakta alkışlamakla mükellefi. Hatta öğretici ve öğretmen arasındaki farkın kapanmaması için bir önlem bile alınmıştı. "Avangard". Avangard başarılı olduğu kadar halkın anlayamayacağı kadar da komplekti. Halk bu avangard karşısında acı duyuyordu. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Zygmunt Bauman, 2013) Osmanlı aydınlarının halkın eğitilmesi konusundaki

abaları modernist düşüncenin yansıması olarak değeriendirilebilir. Zira halkı eğitime çabalarının bir türlü istenilen sonucu vermemesi halkın ihtiyaçlarının tam olarak tespit edilmemesinden ve halkın anlayamayacağı düzeyde olmasından kaynaklıdır.

Tanzimat Dönemi'nde yeni kamusal alanlar oluşmuştur. Kamusal alanlardaki ilk değışimler 18.yy'da meydana gelmiştir. 18.yy resim ve yazılarında muhteşem saraylar ve köşkler, meydanlar, Boğaz'daki bahçeler ve mesire alanları Osmanlı başkentinin yeni simgeleri olarak ortaya çıkmıştır. Bahçe ve mesireler daha önceki dönemlerde de dinlenme ve eğlence yerleri olarak değeriendiriliyordu. Ancak yeni kültürel ifade biçimleriyle bu dönemde Osmanlı kamusal alanına yeni bir yoğunluk ve enerji kazandırmışlardır. Fransa ve İngiltere gibi bahçeler kentin görsel motifi haline gelmişlerdir. On sekizinci yüzyıl tasvirlerinde kadınlar dans ederken, yemek yerken, tütün içerken, çimler üzerine uzanırken; erkekler sohbet ederken, kahvelerini yudumlarken veya bir ağaç gövdesinde dinlenirken, genç kızlar ve erkekler ağaçta sallanırken resmedilmiştir. (Hamadah, 2011: 374-376)

19.yy'a gelindiğinde modayı takip etme, tüketim ve gösteriş ön plana çıkmıştır. Kamusal alanlar yeni yaşam biçimlerinin benimsenmesiyle çeşitlenmiştir. Sınıfsallığa göre yeni mekânlar oluşmaya başlamıştır. Uzun yıllar boyunca kamusal teşhir yerleri Sadâbad ve Göksu'ydu. Zengin ve güçlü kişiler burada toplanırlardı. 19.yy sürecinde buralar tek edilmeye başlandı. Yeni kamusal mekanlara yönelindi.(Quataert, 2016: 231-232) Yeni dönem oluşan kamusal mekan yüzyıllar boyu küçümsenen Beyoğlu olmuştur. Yabancı kitabevleri Avrupa'ya özenen aydınların uğrak yeri olmuştur. Otelleri, restoranları, apartman hayatı, Avrupa mamulâtı sayılan mağazalarıyla Beyoğlu İstanbullu Türk'ün Avrupa'ya açılan kapısı olmuştur. Yerleşim artınca kültürel alanları, tüketim zevkiyle ve lüksüyle Beyoğlu Avrupa taşrası olmaktan uzaklaşıp Osmanlı kenti haline gelmiştir. (Ortaylı, 2018: 275)

Yeni kamusal alanların oluşması, teşhircilik, mahremiyetin azalması yönetici sınıfın yaşam tarzında da kendini göstermeye başlamıştır. Devletin içinde bulunduğu bu

buhranlı zamanlarda devlet adamları lüks harcamaları, zevk ve sefa hayatıyla dikkat çeker.

... Vekillere muhalif olanlar der ki; Ali Paşa gereğinden fazla biçimde artmış olan evinin masrafını kesemez. Fuad Paşa'nın ailesi, madamaları taklit ederek ayda bir moda çıkarıp, bunca masum İslam kadınlarının aklını çelerken, Fuad Paşa onları kontrol altına alamaz. Bu durumda onların saray idaresine ve padişahın eşleri olan kadınların ne demeğe hakları var. Vekiller önce kendileri doğru yolan girsin ve evlerini düzene soksunlar, sonra başkalarına nasihat etsinler. (Cevdet Paşa, 2014: 27)

Osmanlı'da oluşan yeni tip kamusal alanlar farklı kamu çeşitlerini oluşturmuştur. Habermas Batı toplumlarındaki bu yeni kesimi edebi kamu olarak kavramsallaştırmıştır. Edebi kamu, burjuvazinin toprağında yetişmiş bir şey değildir; prens sarayının temsili kamusuyla belirli bir süreklilik ilişkisi vardır. Okumuş orta zümrelerin burjuva öncüleri, kamusal akıl yürütme sanatını modern devlet aygıtının monarkın şahsi alanından ayrışması oranında saraydan kopuk, şehirde karşı bir güç halinde bulunan saraylı-soylu toplumun 'kibar alemiyle' kurdukları iletişim içinde öğrenmişlerdir. Burjuva için şehir yalnızca ekonomik hayat merkezi değil 'saray'ın kültürel-siyasal karşıtı olarak, coffe-houses'da (kahvehanelerde), salonlarda ve yemek davetlerinde kurumlaşan ilk edebi kamudur. (Habermas, 2015: 96-97)

Osmanlı toplumunda da kamusallığın dönüşümü benzer süreçler sonunda meydana gelmiştir. Osmanlı kamusallığı bütünüyle saraydan kopuk değildir. Osmanlı modernleşmesi genel manada devlet adamlarının eliyle gerçekleştirilmiştir. Osmanlı toplumunda edebi kamunun saraya karşıtlık oluşturması 19.yy'ın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Habermas, Fransa toplumuyla ilgili tespitinde benzer bir noktaya değinir. 17.yy Fransa'sında kamuya dahil olan kesim öncelikle saray, yanı sıra dar bir yüksek burjuva kesimiyle birlikte Paris tiyatrolarının localarını dolduran şehirli soylulardı. İlk kamusal topluluğa şehir de saray da dâhildi. (Habermas, 2015: 98)

Tanzimat Dönemi ile ilgili ele alınması gereken bir başka önemli husus da Islahat Fermanı'dır. Tanzimat Dönemi'nin başlangıcı olan Gülhane Hatt-ı Hümayun'nun ikinci aşaması olan Islahat Fermanı(1856) ile devlet politikasında değişikliklere

gidilmiştir. Islahat Fermanı ile Müslüman halka verilen ‘millet-i hâkime’ konumu alınmıştır. Osmanlılık ideali son bulmuştur. Müslümanlardan sonra birinci sırada imtiyaza sahip olan Rumlar da bu durumdan memnun olmamışlardır. Islahat Fermanı ile amaçlanan birlik anlayışı tersine çevrilmiş gayrimüslim tebaa kavuştuğu yeni hakları Müslümanları geri bırakır şekilde kullanmıştır. (Mardin, 2017b: 14)

Osmanlı Devleti çok unsurlu tebaasını uzun yıllar refah ve güven içinde idare etmiştir. Farklı din, dil ve etnik kimlikteki tebaa devlete bağlılık duymuştur. Osmanlı Devleti Batılı devletler ile mukayese edildiğinde dönemsel olan isyan ve darbelere rastlansa da ihtilâl niteliğinde bir vakanın olmadığı söylenebilir. Devletin tebaasıyla yaptığı gizli sözleşme merkeze en uzak yerlerde yaşayan halkı bile devlete sadakat göstermeye yöneltmiştir.

Günümüz devlet anlayışıyla karşılaştırılırsa Osmanlı devlet düzeni ‘soyut’ denilebilecek bir düzendir. Çağdaş devletler kendilerini kurumları vasıtasıyla ‘görünür’ (somut) kılarlar. Osmanlı devlet anlayışı zihinsel (soyut) düzeyde kalmıştır. Kurumsal olarak tek tip ve somut yapıyla temsil edilmektedir. Bugünün perspektifinden bakıldığında soyut gibi görünen devletler aslında somut mekânlar aracılığıyla değil somut kişilerle temsil edilirler. (Adanır, 2013: 244-245)

Osmanlı devleti bu soyut düzeni armağan kültürü ile sağlamıştır. Armağan kavramsal manada incelendiğinde karşılıksız verilen şey manasındadır. Asıl olan karşılıksız verilendir. Ancak bu imkânsız bir durumdur. Armağan ilişkisinin kurulması için veren ile alan arasında bir denksizliğin olması gerekir. Bununla birlikte denksizliğin olmadığı yerde ortaya sömürünün de ortaya çıkacağı şüphesizdir. Şayet her iki tarafın da eşit olduğu düşünülse bu defa ortaya armağan ilişkisinden çok alışveriş ilişkisi çıkacaktır. (Alpyağıl, 2009: 89-90) Osmanlı Devleti düşünüldüğünde, modern devlet anlayışının aksine, tebaasıyla kurduğu ilişkinin alışveriş ilişkisinden çok bir armağan ilişkisi olduğu söylenilebilir. Osmanlı, devlet ile halk arasındaki dengesizliği lehine çevirebilmiştir. Böylece uzun yıllar boyunca tebaasının kendisine sadık kalabilmesini sağlamıştır.

Osmanlı kendinden kötü durumda olanları görünce ‘veren el’ olma fırsatını kaçırmamıştır. Verecek bir şeyi olmayan taraf ise itaati kabul etmek durumunda olmuştur. (Adanır, 2013: 252) Osmanlı Devleti 19.yy’a gelindiğinde azınlık isyânları, dış devletlerin isyanı, savaşlardaki kayıpların sonucunda halkın devlete karşı zayıflayan bağına kuvvetlendirmek ve onarmak amacıyla birtakım düzenlemeler yaptı. Tebaasıyla kurduğu gizli sözleşmenin zafiyete uğraması sebebiyle sözleşmeyi Tanzimat ve Islahat Fermanları ile açık hale getirdi ve kanunlaştırdı. Tanzimat Dönemi bütüncül bir perspektifle incelendiğinde kurumları, ıslahatları ve zihniyetiyle modernleşmenin bir parçası rasyonelleşme çabası olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti armağan ilişkisiyle kurduğu soyut bağı modernitenin kurumlarıyla somut hale getirmek zorunda kalmıştır.

Bu bağlamda düşünüldüğünde Tanzimat Dönemi toplumsal manada meydana gelen zihniyet değişikliğinde bir kırılma noktası olarak düşünülebilir. Modern yaşam tarzı, her alanda tesirini hissettirmeye başlamıştır. Batılı fikirler sorgulanmaksızın ilkeleştirilmiş ve hayat düsturu haline getirilmiştir. “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu reform hareketine misyoner bir tarih bilinciyle başlamış değildi. Tanzimat hareketinin devrim olarak başlamadığının göstergesi budur. Tanzimat Türkiye tarihinde devrim değil, devrimi hazırlayıcı sonuçlar doğuran bir harekettir.” (Ortaylı, 2018: 297)

2.3.4. II. Abdülhamit Dönemi ve Yenilikleri

II. Abdülhamit Kanun-i Esasi’yi yürürlüğe sokarak 23 Aralık 1876’da I. Meşrutiyet ilan edilmiştir. 31 Ağustos Perşembe tarihinde devlet erkânı ve ulema Topkapı Sarayı’nda Kubbealtı’nda toplanırlar. Mehmet Rüşdi vaziyeti izah eder. V. Murad hastalığı sebebiyle hal edilip yerine veliahdını çıkarma kararı alınır. Mithat Paşa tüm melekeleri yerinde bir sultan olmadan hükümetin elinden bir iş gelmeyeceğine dair bir konuşma yapar. Şeyhülislam hale cevaz veren fetvayı okuduktan sonra Abdülhamid’e biat töreni yapılır. Devlet erkânı bağlılık yeminini eder. Bu şekilde Abdülhamid hanedanının otuz dördüncü padişahı olur. (Georgeon, 2006: 61) Abdülhamit tahta geldiğinde eniştesi Mahmut Paşa’yı saray müşirliğine, Sait Paşa’yı saray ferikliğine ve Mahmut Paşa’nın tavsiyesi üzerine Sait Beyi saray başkâtipliğine getirmiştir. Redif Paşa’yı da seraskerliğe getirmiştir. Sultan

Abdülhamid güvенеbileceđi adamlardan bir kabine oluşturmuştur. Bu ekibi oluşturanlar sadrazam Mehmet Rüşdü Paşa ile Mithat Paşa'yı beğenmemekle birlikte devletin buhranlı durumu sebebiyle tasfiyeleri için olayların gelişmesini beklediler. (Karal, 1962: VIII/3)

Mehmed Rüşdü Paşa'dan sonra sadrazam olan Mithat Paşa Kanun-i Esasi hazırlıklarına başlamıştı. Padişahın yanında parlamentonun gerekliliğine inanmıştı. 23 Aralık 1876 yılında Beyazıt Meydanı'nda devlet erkânının huzurunda Kanun-i Esasi törenle ilân edilmiştir. (Karal, 1962: VIII/9) Abdülhamid'in meşruti monarşı fikrini kabul etmesinin üç avantajı vardı: Avrupalıların “reform” gerekçesiyle devletin işişlerine karışmasını engellemek; İngiltere'nin desteğini almak; sabık sultanı destekleyen liberallerin düşmanlığını yumuşatıp meşruiyetini sağlayabilmektedir. (Georgeon, 2006: 70)

Meşrutiyet ile padişah ilk defa kendisinin yanında bir gücü tanımıştır. Meclisin gücü oldukça sınırlı da olsa da kuruluşundan beri tek hakim olan padişah yetkesinin bölünmesi hususunda Meşrutiyet'in ilanı büyük önem taşır. Meşrutiyet devlet yapısındaki değişmenin bir boyutudur. Tanrı'nın halifesi olan padişaha atfedilen kutsiyet bozulmaya uğramıştır. Ancak Meşrutiyet'in ömrü kısa olmuştur. II. Abdülhamit'in Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek meclisi süresiz tatil etmesiyle son bulmuştur.

II. Abdülhamit döneminde eğitim alanındaki yeniliklere baktığımızda Cumhuriyet Dönemi eğitim sisteminin çekirdeğini oluşturacak birçok gelişme yaşandığını görebiliriz. Sekülerleşme perspektifiyle analiz edilirse II. Abdülhamit'in bu manada son dönem padişahlarından farklı özellik gösterdiği söylenebilir. “Bu dönemde yetiştirilmek istenen insan tipi, Tanzimat'ın ‘Osmanlılık’ idealine bağlı, dindarlık, itaatkarlık, padişah Abdülhamit'e sadakat... özellikleri güçlendirmeye çalışan bir insan tipidir. Eğitimin amaçları, ders kitapları, programlarda buna özen gösterilmiştir. Ancak azınlıklar ve yabancılar, milli, dini, siyasi, ayrılıkçı emellerini yine eğitim yoluyla sürdürmüşlerdir.” (Akyüz, 2011: 247)

II. Abdülhamit döneminde uygulanan eğitim politikaları sistemsel olarak yenileşmeyi destekler pozisyonadadır. Okullar içinde farklı bölümlere ayrılmıştır.

Meslek ve sanat okulları açılmıştır. “Mekteb-i Fünun-i Maliye (1878), Hukuk Mektebi (1878), Sanay-i Nefise Mektebi (1879), Ticaret Mektebi (1882), eğitim tekniği öğreten Darü'l ameliyat (1881), Hendese-i Mülkiye (Mühendis Mektebi) (1883), Mülkiye Baytar Mektebi (1887), Nümune Bağı ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Polis Dershanesi (1889) sayılabilir.” (Tekeli, 1985: 471-472)

II. Abdülhamit döneminin önemli bir diğer özelliği ise “Tanzimat döneminde daha çok merkezde kalan eğitim gelişmelerinin tüm imparatorluğa yaygınlaştırılmasıdır. Rüştîyeler, idadiler ve sultaniler meydana gelen ilk ve ortaöğretim kurumları, tüm imparatorluğu kaplar hale gelmiştir. Bu okulların yaygınlaştırılması, beraberinde bunlara hoca sağlayacak öğretmen okullarının da yaygınlaştırılmasını da getirmiştir.” (Tekeli, 1985: 471)

II. Abdülhamit'in eğitim politikalarının temel dayanağı olarak yerlilik anlayışı gösterilebilir. Kurumsal olarak Batı tipi özellik gösteren okullar açılmış olsa da bu okulların gerçekte amacı eğitim alanındaki yabancı etkiyi kırmak ve Osmanlı Devleti'nin kendi yetiştirdiği bireyleri devletin farklı kademelerinde istihdam etmektir. II. Abdülhamit devri o güne kadar takip edilmiş, Batıcı eğilimlerin etkisini kırmanın yanında yenilikçi bakış açısını da sürdürmenin bir örneğidir.

Askeri alanda yapılan yeniliklerde ise istenilen sonuç alınamamıştır.

II. Abdülhamit ve muhalifleri orduya toplumdaki değişmeyi belirleyici bir güç olarak bakmışlardır. Nitekim II. Abdülhamit'in sultan olması da, iktidardan uzaklaştırılması da anahtar rolünü oynadığı düşündürmüştür. Askeri alanda gerçekleştirilen yenilikler kısa bir süre sonra mektepli subayların siyasete müdahalesiyle sonuçlanmıştır. Askeri müdahalenin düşünsel olarak belirleyiciliğinin kabulü ordunun yakın tarihteki işlevini açıklayıcı mahiyettedir. (Kayalı, 1985: 1254-1255)

II. Abdülhamit'e yapılan darbeyi anlamak için o günkü ordu yapısı ve ideolojisinin tahlil edilmesi gerekir. Yapılan darbe Jön Türk Hareketi'dir. Jön Türk Hareketi özetle modern bir devlet sistemini benimsemiş ve devletin modern bir yapıya ve Batılı karaktere bürünmesini isteyen gruptur. Tarihin farklı dönemlerinde kendilerini çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Batılılaşmayı kurtuluş ve hürriyet yolu olarak gören bir zihniyet yapısına sahiptirler. Bu fikirleri en sonunda II. Abdülhamit'in tahttan indirilip II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti uzun yıllar yaşamış, kurumsal ve fikirsel altyapısı güçlü olan bir devlettir. Osmanlı Devleti, tüm organların birbirine bağlı olarak çalıştığı bir sistem oluşturmuştur. Din, devletin sistemsal varlığını sürdürebilmesinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Modernleşme sürecinin bir parçası olan sekülerleşmeyle birlikte din kurumunda meydana gelen değişimler devlet ve toplum yapısında birtakım zafiyetlere sebep olmuştur. Osmanlı modernleşmesi değişimlerin ve kopuşların meydana geldiği sancılı bir süreçtir. Modernleşmeyle birlikte siyasi, toplumsal, askeri, eğitim, hukuk gibi birçok alanda dönüşümler meydana gelmiştir. Osmanlı modernleşmesi yukarıdan aşağıya bir zihniyetle inşâ edilmeye çalışılmıştır. Bu sebeple modernleşmenin benimsenmesi ve düşünsel arka plânının oluşması oldukça zor hâle gelmiştir.

III. BÖLÜM

3.AHMET CEVDET PAŞA'DA DİN VE MODERNLEŞME

3.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet ve Toplum Devlet Anlayışı

3.1.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Yaşadığı Dönemin Özellikleri

Ahmet Cevdet Paşa 1822-1895 tarihlerinde yaşamını sürdürmüştür. Osmanlı medeniyetinin içinde bulunduğu buhranlı ve sancılı sürece bizzat şahitlik etmiştir. Ahmet Cevdet Paşa Tanzimat Dönemi'nin önemli devlet adamlarındandır. Dönemin zihniyeti incelendiğinde Cevdet Paşa'nın düşünsel dünyasına bıraktığı etkinin derin olduğu söylenilebilir. Tanzimat Dönemi geleneksel sistem içerisinde işlevini yitiren tüm parçaların yenilenmesinden önce bir kabuk değiştirmedir. Günümüze kadar etkisi sürecek bir zihniyetin temellerinin atıldığı bir devirdir. Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nin hâlihazırda varolan sistemi iyileştirmek düşüncesinin bir kenara bırakıldığı söylenebilir. Ardından yeni bir düzenin arayışı ve inşâsı içine girmiştir. Tanzimat Fermanı 1839'da dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa'nın gayretleriyle ilan edilmiştir. Reşid Paşa, "Tanzimat-ı Hayriyye'yi" kaleme alıp Gülhane'de okumuştur. (Cevdet Paşa, 1953: I/7) Cevdet Paşa, Reşid Paşa'nın Tanzimat-ı Hayriyye ile devleti çeşitli tehlikelerden kurtardığını yanısıra kamunun can ve mal güvenliğini sağlayarak büyük iyilikler yaptığından bahseder. Ancak Avrupalı devletlerin karışması ve baskısı sebebiyle bazı mutaassıb kimseler Reşid Paşa'dan hoşnut olmayıp ona din işlerinde tecrübesiz gözüyle bakmıştır. (Cevdet Paşa, 1953: I/8) Reşid Paşa'nın çalışmaları zaman zaman sekteye uğratılmıştır. Eski düzenin kurallarını tatbik etmek isteyen kişiler olmuştur.

Tanzimat'ın kurucu kadrosu hayat görüşleri ve geldikleri meslekler bakımından farklı kişilerden oluşmuştur. Aralarında bir birlik olmasa da uyum vardı. Ancak zaman zaman sürtüşme ve gerilimlerin üst seviyelere çıktığı da oluyordu. Ahmet Cevdet Paşa gibi dik başlı medrese softalarına kafa tutmuş bir medrese bilgini ile sefaretnamelerde yetişmiş Reşit Paşa, âğırbaşlı Âli Paşa, nüktedan ve hazırcevaplığı ile bilinen Fuad Paşa ile bir devir açmışlardır. Tanzimat Dönemi adamları çalışmalarını geleneksel bir sistem içerisinde yürütmek zorunda

kalmışlardır. Muhalifleri çok olmasına rağmen hiç kimseye zarar vermeden özgürlüklerini kısıtlamadan çağdaşlaşma yoluna çıkarmışlardır. (Ortaylı,2017:11)

Tanzimat Dönemi, Osmanlı toplumu açısından bir eşik noktası olmakla birlikte ağır tenkitlere de muhatap olmuştur. Keçecizade Fuat Paşa'ya atfedilen bir nükteye göre muhaliflerden mürâî bir kişi, Bâbîali'nin parke döşenerek genişletilen caddesini över ve pek münasip bir iş yapıldığını söyler. Paşa da bunu üzerine, “Bize atılan taşlarla döşedik; cevabını vermiştir.” (Ortaylı, 2017: 11)

Cevdet Paşa, bu dönemde yapılan çalışmalara en büyük katkıları sağlayan kişilerden biridir. Ancak kendisi de zaman zaman tenkitlerde bulunmaktan geri kalmamıştır. Dönemin ekonomik krizlerine karşılık devlet adamlarının lüks harcamalarını, zevk ve sefahate düşmelerini, yaşayışlarındaki ahlaki yozlaşmayı ağır bir dille eleştirmiştir.

Tanzimat Dönemi ile hız kazanan modernleşme, tüketim kültürü ve sekülerleşme yeni eğlence mekânlarını da beraberinde getirmiştir. Sekülerleşme ve beraberinde gelen tüketim kültürü öncelikle yönetici sınıf ve bazı üst mevkiye sahip kimselerde görülmüş ve buralardan yayılmıştır. Cevdet Paşa şahsını da işin içine katarak durumu şöyle ifade eder: “... İstanbul'da böyle zevk ve sefa rüzgârları esmeye başlayınca ben de bütün bütün hariç kalamadım. Şairlikten vazgeçmiş iken ‘Gümüş servi’ adıyla şiir söyleyerek yine şairlere ve mehtabıcılara katılmaktan geri durmadım.” (Cevdet Paşa, 2014: 25) Cevdet Paşa yönetici sınıfındaki ahlaki yozlaşma, sapkın davranış ve kadın düşkünlüğünün arttığından şöyle bahseder:

Kadın sevgili edinenler çoğalıp erkeklere olan ilgi azaldı. Kavm-i Lut sanki yere battı. İstanbul'da öteden beri delikanlılara yönelik aşk ve ilgi, tabii hali olan kızlara döndü. Sultan III. Ahmed zamanından beri adet haline gelmiş olan Kâğıthane gezileri arttı. Gerek orada, gerek Bayezid Meydanı'nda arabalara işaret eden sevgili usulü yaygınlaştı. Devlet adamları içinde oğlancılıkla meşhur olan Kâmil ve Âli paşalar ile onlara mensup olanlar kalmadı. Halbuki Âli Paşa da ecnebilerin tepkisinden korkarak oğlancılığını gizlemeye çalışırdı. (Cevdet Paşa, 2014:15)

Cevdet Paşa vekillerin durumundan bahsederken lüks ve masraf yapmalarını, sefahate düşmelerini eleştirir. Sultan Abdülmecid'in ise değerli ve iyi huylu bir padişah olduğunu söyler. Ancak çevresindeki değişim sebebiyle o da kadınlardan bazılarına istek ve arzu duymuştur. Halkın haram davranışlarına helalinden katılmıştır. Buna kimse bir şey demiyordu ancak kadınlarla sıklıkla birlikte

olmasından dolayı, vücudunun günden güne zaafa uğraması endişeye sebep olmuştur. Onun bu durumundan dolayı halk üzüntü duyuyordu. Devlet adamları içinde de Rüşdü Paşa her türlü fuhşiyatta emsallerinden çok ileri olmasına rağmen herkesten bu durumu gizler durumdaydı. Fethi Paşa hakkındaki bir rivayete göre de padişaha dost görünüp Avrupa'dan ilaçlı şaraplar getirtip padişaha takdim edermiş. Cevdet Paşa bu durumu büyük bir hıyanet olarak değerlendirmiştir. (Cevdet Paşa, 2014: 26)

Din, Osmanlı devlet yapısının işlevselliğinin önemli unsurlarından biridir. Din ile kurulan bağın çözülmesi toplumsal mekanizmaların işlerliğini kaybetmesine sebep olmuştur. Yönetici sınıfının lüks yaşantı isteği gereksiz harcamalara yol açmıştır. Devletin politik başarısızlıkları ve kontrolünün zayıflaması üzerine ekonomik bunalım baş göstermiştir.

Tanzimat Dönemi olağanüstü ekonomik bunalımın olduğu bir devirdir. Avrupa devletleri kendi milli çıkarlarını gerçekleştirme doğrultusunda Tanzimat'ın devlet adamlarını bir iktisadi politika oluşturma konusunda teşvik etmiştir. Geliştirilecek olan bu politikayla hem Avrupa devletlerinin isteğini yerine getirmek hem de iç geliri artırmak amaçlanmıştır. (Karpas, 2017: 92) Sultan Abdülmecid borç almaktan çekinmiştir. Mali dengeyi korumaya özen göstermiştir. Ancak gidişat onu da etkilemiş borç almaya mecbur kalmıştır. (Cevdet Paşa, 2014: 23) Devlet adamları mali dengeyi kurmak için çeşitli düzenlemeler yapma yoluna gitmişlerdir. Kağıt paranın değerinin düşmesi yanı sıra altının değeri arttığından dolayı işlem yapılmasını imkansız hale getirmiştir. Bu sebeple Sadrazam Rüşdü Paşa kağıt paranın piyasadan çekilmesi ve bunun yerine gereksinim duyulan teminin İstanbul'un gelir getiren mallarından giderilmesi yoluna gitti. Cevdet Paşa başkanlığındaki komisyon bir süre emrin yerine getirilmesi için çalıştı. (Cevdet Paşa, 2014: 34) Yapılan mali düzenlemeler temelde modernleşmenin bir ayağı olan kapitalist düzenin de Osmanlı ekonomisine yerleşmesi anlamına gelmekteydi. Reformist devlet adamları, mevcut Osmanlı koşullarına uygun olarak düzenlenmemiş bir kapitalist sistemin sonucunda, kendi üstünlüklerini kaybedecekleri tehlikesinin bilincinde değillerdi. Kapitalizmin ekonomik getirileri konusunda beklentiye giren reformcular, bunun siyasi, toplumsal ve felsefi zeminini görmezden gelmişlerdir. Bireysel ekonomik özgürlükler göz ardı

edilmiştir. Osmanlı bürokrasisi, Avrupa devletlerinde görüldüğü gibi bir alt mekanizması Avrupa devletlerinde görüldüğü gibi kapitalizmin bir alt mekanizması olmak istemiyordu. Asıl amaç kapitalist sistemin tümüne hakim olmaktı. (Karpat, 2017: 92)

Zürcher, mali sorunları reformcu hükümetlerin zayıf noktası olarak değerlendirir. Osmanlı reformistlerinin modernleşme hamlesi devlete pahalıya mal olmuştu. Modern bir sistemin kurulma çabaları devlet harcamalarını artırmıştı. 1860'ların sonlarından itibaren, Sultan Abdülaziz döneminde şahsi masrafların da işin içine dahil olmasıyla mali durum iyiden iyiye bozulmaya devam etmiştir. (Zürcher, 2017: 67) Cevdet Paşa, Sultan Abdülaziz ile Fuad Paşa'nın dönemin mali durumu ile ilgili konumlarını şöyle anlatır: Sultan Abdülaziz Fuad Paşa'ya 'Bu iş nasıl olur. Sultanların yemek yediği kaplar nasıl alınır. Mesela onların seyir yerlerinde su içtiklerinde gümüş taslar var. Bunlar alınır mı?' deyince Fuad Paşa, 'Hay hay efendim onları da. Allah göstermesin, Osmanlı Devleti'ne bir fenalık gelip de Efendimiz Konya'ya doğru yola çıkıp bizler arkanıza düşüp giderken, Sultan efendiler bu taslarla Ayrılık Çeşmesi'nden su mu içecekler?' demiş ve ayrıca: 'Efendimiz saltanat varisisiniz. Lakin borçlu bir Türkiye'ye varis oldunuz.' Demek gibi cesurca ve fedâkarca sözler söylemiş ve bu suretle vaziyetin ne denli hassas olduğunu gereği şekilde ifade etmiştir. (Cevdet Paşa, 2014: 56)

Tanzimat Dönemi itibariyle kanunlaşma faaliyetleri de hız kazanmıştır. Modern devlete geçiş sürecinde hukuki ve siyasi yapıyla ilgili bazı düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı hukuk sistemi incelendiğinde seküler hukukun ifadesi için hem tek bir kural hem de bütün seküler hukuku ifade edebilecek kanun ibaresi kullanılmıştır. Hukuk kodu için ise 'kanun kitabı' anlamına gelen 'kanunanme' ismi kullanılır. Kökenleri bakımından incelendiğinde şariat ve kanunun tamamen farklı olduğu görülür. (İmber, 2014: 49) Hanefi geleneğine bağlı olan Osmanlı geleneksel sisteminde çoğu İslam devletlerinin yanı sıra kadı şariat hukuku ile birlikte kanun hukukunu da uyguluyordu. Böylece kadıya geniş yetki alanı bırakılmış oluyordu. Şariat ve kanunu birleştiren adaletli bir sistem işliyordu. Ancak sistemdeki dinsel ve siyasal nitelikli bozuluşlar zulüm, adaletsizlik, rüşvet, yetkiyi kötüye kullanma gibi hazin sonuçlara yol açmıştır. Tanzimat Dönemi'nde yapılan düzenlemeler de bu sorunu gidermek amaçlı olmuştur. (Berkes, 2017: 221)

Cevdet Paşa'nın da üyesi bulunduğu Meclis-i Âli-i Tanzimat, Meclis-i Vâla-yı Ahkâm-ı Adliye ile birleştirilmiştir. Meclis-i Vâla ayrı bir daire şeklinde düzenlenip buraya Kanun Dairesi denmiştir. Bir dizi kanun faaliyeti yapılmıştır. Cevdet Paşa kanunnamelerin kaleme alınması ve düzenlenmesinde önemli rol oynamıştır. (Cevdet Paşa, 2014: 50)

Tanzimat Dönemi, toplumsal yapıyla ilgili de önemli değişimlerin olduğu bir devirdir. Osmanlı Devleti, toplumsal çözölmeyi engellemek, tebaası arasında yeniden birlik kurmak ve Avrupa devletlerinin içişlerine karışmasını engellemek amacıyla 1856 yılında Islahat Fermanı'nı ilân etmiştir. Islahat Fermanı'nın toplumsal yansımalarını Cevdet Paşa şöyle anlatır: Ferman'ın hükmü gereği Müslüman ve gayrimüslim tebaa hukuksal manada eşit haklara sahip olmuşlardır. Bu durum Müslüman tebaayı memnun etmemiştir. (Cevdet Paşa, 1953: 67)

Gayrimüslim tebaa ise, millet-i hâkime ile eşit kanuna getirildiğinden bu durum onlar için bir sevinç günüydü. Ancak patrikler ve ruhanilerin görevleri Ferman'ın içine yerleştirilmiş olduğundan onlar da durumdan hoşnut olmadılar. Bir de önceden beri Osmanlı Devleti'nde Müslüman tebaadan sonra Rumlar sonrasında Yahudiler derece derece itibarlı olduklarından Islahat Fermanı ile hepsi eşit konuma getirilmiştir. Bu durum karşısında bazı Rumlar, 'Devlet bizi Yahudilerle eşit konuma getirdi. Biz İslam'ın tefevvukuna razı idik.' diyerek itiraz etmişlerdir. (Cevdet Paşa, 1953: 68) Islahat Fermanı, Avrupalı devletler karşısında verilmiş en büyük tavizlerden biridir. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki toplumsal çatışmayı da alt üst etmiştir. Islahat Fermanı ile amaçlanan bir bakıma Osmanlılık idealini güçlendirmektir. Ancak toplumsal yapının çözölməsi devletin kontrol mekanizmalarının işlerliğini zorlaştırmıştır.

Tanzimat Dönemi reformları bütünüyle bir zihniyet dönüşümünün beşiğı olmuştur. Yapılan düzenlemeler doğrudan başarıya ulaşmadıysa bile Tanzimat köklü değişimleri başlangıcı olmuştur. Cevdet Paşa, toplumsal dönüşüm ve kırılmalara sahiplik eden bu devirde yaşamını sürdürmüştür. Bu bağlamda düşünüldüğünde yaşadığı dönemin Cevdet Paşa'nın hayat görüşüne, ilmi ve siyasi çalışmalarına, fikri duruşuna büyük etkisi olmuştur.

3.1.1.1 Azınlık İsyanları ve Sebepleri

Cevdet Paşa'nın yaşadığı dönemde azınlıkların çıkarttığı isyanlar, bağımsız olma emelleri devam etmiştir. Azınlık isyanlarının haricinde bazı bölgelerde iç isyanlar da meydana gelmiştir. Cevdet Paşa birçok isyanın bastırılmasında ve bölgede asayişin sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin idaresi altında yaşayan birçok farklı milletten kişiler vardı. Bunların önemli bir kısmı gayrimüslimdi. Gayrimüslim millet için bazı keyfiyetler getirilmiştir. Gayrimüslimlerin Müslüman millet ile karışmama kendi dini ve geleneğini bu şekilde sürdürme gibi bir özgürlüğü vardı. İslam Devleti ve Osmanlı Devleti'ndeki millet biçiminde teşkilatlanma ve bireyin bu kesime olan aidiyeti modern dünyadaki azınlıkların statüsünden ve psikolojisinden farklıydı. (Ortaylı, 2017: 228)

Osmanlı Devleti tebaasının aidiyet duygusunu ve devlete bağlılığını millet sistemi politikasıyla inşa ettiği söylenilebilir. Millet sistemi bir bölgenin Dar'ul İslam'a katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin bir âhidname ile İslam devletinin idaresi altına girmesiyle oluşan bir teşkilattır. Millet'in hukuki vechesinin farklı ve ayrıntılı yönleri mevcuttur. Bu ahidname tek taraflı bir tasarruf şeklindedir. (Ortaylı, 2017: 230)

Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği bu sistem ve hoşgörü sayesinde Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli dinlere, mezheplere ve ırklara mensup olan insanlar asırlarca İslam kültür ve medeniyeti içerisinde varlıklarını koruyabilmişlerdir. Bu sistem sayesinde Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Doğu'da huzur ortamı kurabilmiştir. (Küçük, 1999: 210) Millet sistemi tarihin sui generis (kendine özgü) olayıdır. Bu teşkilatlanma biçimi özgünlüğü kadar Osmanlı toplumunun içtimai kültürel ortamında gelişmiştir. Federatif yapılar veya kolonyalist imparatorluklardaki azınlık milletlerin durumuyla benzeşmemektedir. (Ortaylı, 2017: 236)

XIX. yy'a gelindiğinde birtakım fikir akımlarının etkisi, Batılı devletlerin kışkırtması, Avrupa devletleriyle ilişkilerin artmasıyla azınlıklar bağımsızlık hareketlerine girişmişlerdir. Bu milletlerin bağımsızlık özlemlerinin eyleme dökmelerindeki husus sadece Batı kültürüyle tanışmaları değildir. Aynı zamanda

kapitülasyonlarla gelen imtiyazlar ve Batılı devletlerin himayeci politikaları sayesinde ekonomik olarak refaha kavuşmuş olmalarıdır. (Küçük, 1999: 212)

Cevdet Paşa azınlık isyanlarından şöyle bahseder:

İşkodra'ya varıp da oranın durumuna vakıf olduğumda düşündüm ki, öncelikle Yunanistan İhtilâli'nin etkisiz hale getirilmesi için Osmanlı Devleti yedi sene Mora yarımadası üzerine arka arkaya asker sevkettiği dönemde, devletlerin hakimiyet telakkisi sebebiyle devletler buna mani olmayıp yedi sene seyirci kalmışlar, fakat gayri resmi olarak Yunan asilerine yardım etmişlerdi. Ama şimdi Karadağ'ı ve Nevahi-i âsiye'yi (isyan eden nahiyeler) bize ezdirmeyecekler ve Rusya Devleti, yeni çıkan bu kaideyi kabul etmemekle birlikte, aynı mezhepten oldukları için destek verecekleri ve cesaretlendirecekleri açık idi; Fransa ise bu konuda Osmanlı Devleti'nin karşındaydı ve olmaya devam edecekti. Avusturya'da Bosna'ya göz dikmiş olduğundan aralarda Osmanlı Devleti'nin zayıf kalmasını istiyordu. (Cevdet Paşa, 2014: 58)

Azınlık devletlerin isyanında Osmanlı Devlet sisteminde meydana gelen bazı ihmalkârlıklar da etkilidir. Rusya savaşının sonrasında ortaya çıkan Hersek isyanında yerel güçlerin bastırılması mümkündü ve Bâbîâli'den de bu yönde uyarıda bulunulmuştu. Ancak mesele göz ardı edilmiş ve büyümüşü. Bu esnada Pop Jarko'nun bir eşkıya çetesiyle Sırbistan'dan Hersek'e geleceği haberi alınmış olmasına rağmen yine gerekli önem verilmemiştir. İsyân büyüdüktan sonra Karadağ ve Sırbistan meseleleri ortaya çıkmış ve Osmanlı Devleti Rusya ile savaşa sürüklenmiştir. (Cevdet Paşa, 2014: 89)

3.1.1.2 Gayrimüslim Tebaanın Konumu, Mülk Edinimi ve Konut Sorunu

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilânıyla gayrimüslimler, Müslüman halk ile kanun önünde eşit haklara sahip olmuşlardır. Islahat Fermanı'nın ilânı ile Müslüman halktan daha fazla ayrıcalığa sahip olmuşlardır. Gayrimüslim halkın toplum içerisindeki konumları, sahip oldukları haklar doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Gayrimüslimlere tanınan emlak tasarrufu, Osmanlı Devleti'ni iktisadi ve sosyal yönden etkileyen imtiyazlardan biridir. Osmanlı Devleti'ne getirdiği sonuçlar açısından bakıldığında, Cevdet Paşa'nın bu konuya yaklaşımı olumsuz olmuştur. (İzgöer, 2016: 143)

Osmanlı Devleti'nde ecnebilerin, emlak ve arazi alma hakları yoktu. Bu sebeple aldıkları mülkü yakınlarının üzerine kaydettirerek senet imzalarlardı. Gayrimüslimlerin bu tutumu hukuki ve iktisadi manada Osmanlı Devleti'ne birçok

sorun çıkarıyordu. Bunun için emlâkın kıymetinin artacağı ve ecnebilerin memleket içinde kazandıkları altının ülke içerisinde kazandıkları altının ülkeye kalacağı düşüncesiyle emlâk satımı için izin verilmesi konuşulmuştur. Avrupa devletlerinin de etkisiyle, ecnebilerin şahısları ve taşınabilir malları koruma altına alınmıştır. Emlâk sahibi olma konusunda imtiyazlı olmuşlardır. İmtiyaz meselesi Osmanlı Devleti açısından zorunlu hâle gelmiştir. Ecnebiler pek çok konuda üstünlük kazanmışlardır. (Cevdet Paşa, 2014: 212-213-214)

Islahat Fermanı ile gayrimüslimlerin devlet kademelerinde yer alması da söz konusu olmuştur. Cevdet Paşa onların devletin ruhu demek olan siyasi ve harici işlerde görevlendirmek yerine, mali işlerde görevlendirmenin daha doğru olacağı düşüncesindedir. (Cevdet Paşa, 2014: 18) Cevdet Paşa, emlak tasarrufu ve yabancı sermayeye ülke çıkarlarının gözetilmesi açısından karşı çıkmıştır. Ancak bürokraside gayrimüslim memurların olabileceği düşüncesindedir. Buna karşı çıkmanın yabancı müdahalesine neden olacağı fikrindedir. Cevdet Paşa meseleyle alakalı Abbasi halifelerinin mâli ve ticari işlerde Hristiyan memurlarının istihdam edildiğini örnek gösterir. Hatta Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Gazi'ye Mihail Bey'in silah arkadaşlığı yaptığını belirtir. (İzgöer, 2016: 145)

Cevdet Paşa, Kırım muharebesinden sonra İstanbul'a gelen Fransız ve İngiliz askerlerinin su gibi para akıtmasının İstanbul'un esnafına büyük kazanç sağladığını söyler. O sıralar sarayın düğün törenleri de çarşı esnafını kibarâne bir yaşama itmiştir. Boğaziçi'nde yalı tutmaya çalışmışlardır. O dönem Kadıköy ve Adalar imara açılmamıştı. İnsanlar, kışı Beyoğlu'nda yazı ise Boğaziçi'nde geçirmişlerdir. Bu nedenlerle o dönemde konut sorunu yaşanmış, Boğaziçi'nde kiralanacak köşe bucak kalmamıştır. (Cevdet Paşa, 2014: 24)

3.1.2 Ahmet Cevdet Paşa'nın Devlet Anlayışı ve İbn Haldun

Devletin medeniyetlerin ulaştığı en yüksek nokta olduğu söylenilebilir. Devletler toplumların kültürünün, yaşayışlarının ve zihniyetlerinin bugüne taşınmasında korunak noktası olmuşlardır. Cevdet Paşa'ya göre insanlar medeni yaşamayı ve hayat seviyesini yüksek tutmasını bilirler. İnsanlar yalnız yaşamaktan çok topluluk halinde yaşamayı tercih ederler. Bir araya gelerek cemiyet kurarlar ve birbirlerine yardım ederler. İnsan topluluklarının çeşitli dereceleri vardır. İnsan cemiyetlerinin

yükselmiş, geri kalmış hatta çadırda yaşayan dâhi vardı. Bu biçimde yaşayanlar yiyecek, içecek ve yakacak bulurlar ancak eğitim, sanat ve sanayide insanlığın yüksek hissesinden mahrum kalırlar. İnsan topluluklarının en yüksek derecesi ise uygarlık yani devlet ve saltanat düzeyinde olanlardır. Bir devletin koruması altında olmak, birinin diğerine kötülük ve düşmanlık korkusundan da uzaklaşıp insanca yaşama ve insanca değerlerle olgunluk ve enginliğe ulaşmayı sağlar. (Cevdet Paşa, 1976: I/33)

Cevdet Paşa insanın doğasına ve insanların ilişki biçimlerine de değinir. İnsan yaradılış itibarıyla içgüdüsel olarak kötülükleri uzaklaştırmak ve menfaatleri elde etmeye yatkındır. Birçok kimse arzu ve emelleri noktasında güçlük yaşadıklarında baş başa kaldıklarında birbirlerine acımayacaklarından dolayı iki topluluk arasında çatışma ortaya çıktığında herkes özel ve genel haklarını devlete devredip otorite, yardım ve davranışa razı gelerek insanca değerleri kazanma fırsatı elde etmişlerdir. (Cevdet Paşa, 1976: I/34)

Cevdet Paşa'ya Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkışını izah ederken de Devleti Aliyye'nin başlangıçta küçük bir hükûmet şeklinde olduğunu söyler. Fakat sonraları Türklüğe mahsus olan değişmez övünülecek karakteri ile kahramanlığı ve İslam dinine bağlılığı toplamış övünülecek bir topluluk haline gelmiştir. İslam milletine birlik ve beraberlikte dayanak olacak istidat ve kabiliyete sahip olmuştur. Diğer devletler gibi gelişmiş bir topluluktan ortaya çıkmayıp hazır mülk ve uygarlık bulmuş bir devlet olarak kurulmamıştı. Osmanlı Devleti kendine yeni beldeler ve memleketler kurarak yeni bir hayat sahası oluşturmuştur. Kendi yüksek yerini bulmuş bir devlettir. (Cevdet Paşa, 1976: I/51)

Cevdet Paşa'ya göre devletin iki vazifesi vardır. İlki halkının hakkını gözetmek ve korumak diğeri ise memleketin sınırlarının korunmasıdır. Bu ikisini yerine getiren makamlar ayrıdır. İlki adli işlerdir bunun ifâsında mahkemeler görevlidir. İkinci vazifenin yerine getirilmesinden de askeri teşkilat sorumludur. (Cevdet Paşa, 1986: III/97) Cevdet Paşa'nın organizmacı bir devlet anlayışı vardır. Osmanlı devlet yapısının birbirine bağlı işleyen organlarını şöyle anlatır. "... devlet işleri, saat çarkları gibi birbirine bitişik ve bağlı, bu dolabın güzel bir ahenkle dönmesi ise hepsinin nizam ve bağlılık içinde bulunmasına muhtaç olduğundan Devlet-i Aliyye her dairesinde esaslı ıslahat yapmak zorundaydı. (Cevdet Paşa, 1974: VI/6)

“Ülkenin insan bedenine benzetildiği geleneksel organizmik siyaset anlayışını sürdüren ilhamla A. Cevdet de devletlerin hayat seyirlerini insanlara benzetir.” (Bolay, 2015: 66)

Cevdet Paşa, devlet sistemindeki bozulmayı devlet teamülleriyle alakalı bozulmaya ve çağın gerektirdiği düzeyde hareket etmeme ile açıklar. Osmanlı Devleti Kanuni Sultan Süleyman döneminde en parlak devrini yaşamıştır. Sultan Süleyman Doğu ve Batı’da önemli fetihler yapmış, ilim ve maarifi öne alıp ilim yolunu nizama koymuştur. Mali işler ve diğer konularda mükemmel kanunlar tertip ederek asker sayıları artmıştır. Nizamlarını kanun hükmünde tamamladığı için “Kanuni” olarak şöhretlenmiştir. (Cevdet Paşa, 1976: I/65)

Kanuni Süleyman’da sonra yerine oğlu II. Selim geçmiştir. Sokullu Mehmet Paşa’nın akıllı ve tedbirli tavrıyla bu dönem sorunsuz geçmiştir. Sonrasında III. Murad geçmiştir. Sokullu Mehmet Paşa üç padişaha sadrazamlık yapmıştır. Sokullu Mehmet Paşa’nın vefatından sonra divanın da önemi kalmayınca kanun ve nizamlara riayet olunamamıştır. Padişahın yakınları ise işe karışır olmuşlardır. Devlet işleri ehil olmayan kişilerin eline verilmiştir. Devletin kuruluşu bozulmuş, ihtilâller çıkmıştır. (Cevdet Paşa, 1976: I/69)

Osmanlı devlet sistemindeki bozulmanın ikinci sebebi olarak Cevdet Paşa çağın ihtiyaçlarının gereği gibi hareket etmemeyi gerekçe göstermiştir. Devlet adamları Osmanlı Devleti’nin başka devletler üzerinde bir müddet sağladığı galibiyetlerin süresiz kalacağı düşünüp rehavete kapılmışlardır. Avrupa’da olup bitenler, ilerlemelerin öğrenilmesi, yeni fikir ve buluşları almak gerektiğinde ittifak yapmak bir yana lakırdısına bile tenezzül etmemişlerdir. (Cevdet Paşa, 1972: III/ 75-76)

Osmanlı Devleti’nde düzen bir günde bozulmamış, önceleri farkına varılmayan çatlaklar zamanla genişlemiştir. Küçük nedenler vahim sonuçlara sebep olmuştur. Cevdet Paşa sıradan bir gözlemcinin fark edemeyeceği bu noktalara dikkati çekmiştir. (Meriç, 1992: 118)

Cevdet Paşa’ya göre her devlette üç aşama bulunur. Bir devletin bir aşamadan başka bir aşamaya geçmesi, her devirde özel bir durumu da beraberinde getirir. Her duruma uygun davranmak ve her devrin gelişmesine göre çare ve ilaç aramak gerekir. Cevdet Paşa’nın devletleri üç aşamada tanımlaması organizmacı anlayışının ürünüdür. İnsanın bir gelişme yaşı, öğrenip bilme yaşı ve gerileme yaşı

vardır, devletlerin hâli de buna benzer. İnsan nasıl sağlığına dikkat ediyorsa, devletler de insan benzeri olduğundan her durum ve aşamaya uygun hareket etmeye çalışmalıdır. Çünkü zeval durumu bazen fark edilmeyecek kadar gizlidir. Bazen de apaçık görülüp müdahale edilmiştir. Fakat bu gibi durumlar genelde devletin büyük tehlikelerle karşı karşıya olduğu zamanlardır. Ancak bu durumdaki devletlerin de büyük olay ve inkılâplarla bu tehlikelerden kurtulup gelişebilme imkânları vardır. Birçok devletler de kendi kusurları nedeniyle daha gelişme çağını doldurmadan yıkılmışlardır. (Cevdet Paşa, 1993: I/27) Cevdet Paşa'nın bu doğrultudaki görüşleriyle İbn Haldun arasında bağ kurmak mümkün gözükmektedir.

İbn Haldun da Cevdet Paşa'da gözlemlenebileceği gibi devletin çeşitli devrelerden ve türlü hallerden geçtiğini ifade eder. Devleti idare edenlerin huyları devre de yansır ve her devrenin kendine özel hâl ve ahlâkları oluşur. Çünkü 'ahlâk tabiatıyla bulunduğu çağın halinin mizacına tâbidir.' İbn Haldun devletin geçirdiği bu hal ve aşamaları beş devrede ele almıştır. (İbn Haldun, 1989: I/444) İbn Haldun devlet beşinci yani son evreye geldiğinde tedavisi olmayan bir hastalığa tutulduğunu ve hastalıktan iyileşmesinin imkânsız hale geleceğini söyler. Devlet yıkılıncaya kadar da bu hastalık devam eder ve devlet yıkılır. (İbn Haldun, 1989:I/447) İbn Haldun'un devletlerle ilgili bu determinist duruşu konusunda Cevdet Paşa konusunda ayrılırlar. Cevdet Paşa, devletin her durumda çeşitli 'ilaç ve çarelerle' kurtarılabilceği görüşündedir.

Cevdet Paşa ve İbn Haldun'un ittifak ettiği bir başka konu ise devletlerin düştükleri bolluk ve safahat hususudur. Cevdet Paşa'ya göre her devlet ilk doğduğunda sade ve çabuktur, günden güne kuvvet kazanır. İnsanların giyim, kuşam, yeme, içmede ihtiyaçları arttığı gibi devletlerin de aynı şekilde sadeliği gider ve masrafları artar. Masrafların artması onu mali sıkıntıya sokar. (Cevdet Paşa, 1993: I/27) İbn Haldun ise bolluk ve refaha dalmanın devletin tabiatı olduğunu ifade eder. Bir devlet zafer kazandığında, kendinden önce hüküm sürenlerin değerli giyim, kuşam ve eşyalarını çoğaltır. Zaruri ihtiyaçlar geride kalır, kaba hayat terk edilip ince, zarif ve süslü nesnelere ilgi başlar. Âdet ve alışkanlıklar konusunda kendinden önce hüküm sürenleri kendilerine örnek alırlar. (İbn Haldun, 1989:I/424) Cevdet Paşa ve İbn Haldun'un olayları yorumlama şekilleri oldukça birbirine benzemektedir. İkisi

arasındaki benzerlik kurulabilecek bir diğerkonu ise hayatlarını sürdürdükleri dönemlerin koşullarıdır.

Meriç, bu benzerliklere şöyle değinir: XVI. asrın Tunuslu İbn Haldun'u ve XIX. asrın Cevdet Paşa'sı birbirlerine hayatları, yaptıkları ve yaşamları bakımından benzeyen iki devlet adamı ve tarihçidir. İbn Haldun buhran devrinde yaşamış ve birçok devletçiğin oluşumuna şahit olmuş bir kimsedir. Bir devlet adamı olarak devletlerin yaşadığı istikrarsızlığın sebebini anlamak ve onlara çare olmak ister. Tarihe eğilmesinin sebebi de bu isteğinden ileri gelir. (Meriç,1975: 5-6) Cevdet Paşa, bu anlamda İbn Haldun'a yakın bir kimsedir. Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir zamanında yaşamış ve devletin kurtarılması için çözüm üretmek isteyen bir devlet adamıdır. (Meriç, 1975: 10-11)

Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi'nin devlet adamı olarak yaşadığı devrin dönüşümünün hep farkında olarak hareket etmiştir. Aynı zamanda devleti ve toplumu yakından gözlemiş biridir. Cevdet Paşa'nın diğerk devlet adamlarına üstünlüğü geleneksel tarafını muhafaza etmekle birlikte yeniliklere açık bir devlet adamı olmasından ileri gelir. Cevdet Paşa, fikir dünyasını iki uçta olanın bir araya gelerek mutedil bir yola yöneltilmesi üzerine inşâ etmiştir.

3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Din ve Modernleşme Perspektifi ve Yöntemi

3.2.1. Ahmet Cevdet Paşa'nın Din Anlayışı

3.2.1.1. Din- Modernite İlişkileri ve Din Adamlarının Toplumsal Yapı İçerisindeki Rolü

Din, Osmanlı Devleti'nde toplumsal ve bireysel manada son derece etkilidir. Bireyin kimlik kazanmasında, toplum ve devlete aidiyetliklerinde belirleyici olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde din, toplumu inşâ eden bir unsurdur. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde dinin statüsü, meşruiyeti, din-modernite ilişkisi sürecin kavranması noktasında oldukça önemlidir. 19.yy Osmanlı aydınlarının ekseriyeti devlet sistemi içerisindeki bozulmaların giderilmesi için Batılı devletlerin izlediği yolun izlenmesi konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak din, kültür, gelenek gibi olguların Batılı devletlerden alınıp alınmayacağı konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Dr. Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı gibi Batılılaşmayı savunan isimler modernleşmenin Batı'nın kültür ve medeniyetinden

bağımsız olamayacağı görüşündedirler. Batıcı ve laik reformistler olarak kendilerini ortaya koyan bu kesim toplumsal ve siyasal çerçevede yaşanan buhranın ancak Batılı bir tarzda sürdürülen yaşam şekliyle giderileceğini savunmuşlardır. (Alperen, 2003: 63) Batıcılık ilk defa Abdullah Cevdet'in İctihad Dergisi'nde anlam bulmuş bir kavramdır. Beraberinde Celal Nuri'nin de katıldığı bu hareket materyalist değerleri esas almıştır. Ancak halkın dinine uygun bir dil kullandıklarından, halk tarafından değer görmüşlerdir. Aynı geleneğin mensuplarından Baha Tevfik ise materyalizmin ateşli bir savunucusu olarak çeşitli yayınlar yapmıştır. (Kutluer, 1992: 155) Batılılaşmayı savunanlarla birlikte Osmanlı Devleti'ndeki bozulmaların sebebini dini, ahlaki ve geleneksel yaşamda meydana gelen değişimler olarak görenler vardı. Bu kesim, Batılı devletlerin üretim araçlarını ve teknik bilgisini almakta sakınca görmemişlerdir. Ancak dini ve kültürel manada kendi yerli prensiplerini ve kurallarını devam ettirmişlerdir. Bu düşüncüyü benimseyen isimlerden biri olan Cevdet Paşa, dinin devletin ve toplumun bekâsı hususundaki rolünü oldukça önemsemiştir. Cevdet Paşa'nın yenileşme anlayışı dinden bağımsız olarak düşünülemez. Cevdet Paşa'nın yaptığı yenileşme çalışmalarında dinin modernleşmeyi şekillendirici bir işlevi olduğu söylenilebilir. Benzer bir tespiti geniş perspektifle düşünüldüğünde Osmanlı modernleşmesinin bütünü için yapmak da mümkün gözükmemektedir. Mukayese edildiğinde Batı toplumlarında baskı aracı olarak işlev gören din, modernleşme sürecinin bir parçası olan sekülerleşmeyle toplumsal yaşamın dışında konumlandırılmıştır. Osmanlı modernleşmesinde ise din, Batı toplumlarındakinin benzeri bir biçimde konumlandırılmak istense de bunun başarılı olmadığı söylenilebilir. Çünkü Osmanlı toplumunda din, bireyin ve devletin mutlak bir bileşeni haline gelmiştir. Bununla birlikte İslam dininin doğası toplumda baskı ve sınıfsallıklar oluşturmaya müsait değildir. Özetle Batı toplumlarında sekülerleşmeyi meydana getiren gerekli altyapı Osmanlı Devleti'nde mevcut değildi. Cevdet Paşa bu durumla ve İslam dininde din adamlarının rolüyle ilgili olarak şu yorumlarda bulunur: İslam dininde ruhban sınıfı yoktur. İmam ve müezzin gibi din adamları görev sahibi insanlardır. Din adamlarının üst mevkiinde yer alan müderrisler ise Avrupa'nın doktorları konumundadırlar. Ortada bir şan ve ün varsa bu ancak onların ilmi seviyeleriyle alakalıdır. Halk nezdinde de onları saygın yapan dinin hükümlerine hakimiyetleridir. Kadı ve mevleviyette olanlar ise

bu tip adamlar arasından yetişmişlerdir. Müslümanlar arasında haklıya hakkını teslim etmek en önemli vazife olduğundan dolayıdır ki bu konumdakilerin her bakımından diğerlerinden farklı özellikte olmaları önem taşır. Görünüş bakımında da ulema sınıfı başkalarından seçkindir. Bundan dolayı kadı ve mevleviyettekiler (juges) hakimler sınıfı demektir. Ancak bunlar ruhani bir vasfa sahip olmadıkları gibi piskopos ve kardinallere de eş değillerdir. (Cevdet Paşa, 2014: 125) Osmanlı toplumunda dinin ve din adamlarının toplumsal rolünün, Batı toplumlarından farklı olarak sekülerleşmeye zemin oluşturacak şekilde olmadığı söylenilebilir. İslam dininin özünde de ruhban sınıfının ve halk üzerinde baskı kuran din kurumlarının olmayışı da sekülerleşmenin Osmanlı toplumu tarafından benimsenmemesinin etkenlerinden biridir. Cevdet Paşa, Osmanlı devlet sistemi içerisindeki bozulmaları din kurumunun bozulmasıyla ilintilendirilmiştir. Cevdet Paşa'ya göre devlet içerisindeki bu bozulmanın onarımında dinin önemli bir yeri vardır. Cevdet Paşa'nın modernleşme anlayışı özgün kılan noktalardan birisi de bizzat katıldığı veya yönettiği yenileşme çalışmalarında dinin dikkat çeken bir unsur olmasıdır.

3.2.1.2. Toplumsal Değişim ve Din

Modernleşme sürecinin toplumdan topluma değişebilir olduğu söylenilebilir. Toplumların iç dinamikleri sürecin yönünü tayin eden etkenler olmuşlardır. Nitekim modern kelimesi kavramsal olarak incelendiğinde dinamik ve değişken bir doğaya sahiptir. Modernus kelimesi Latince “şimdi” anlamına gelmekte ve yeniye vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte bir “kopma ve farklılaşma durumunu da anlatır. İlk defa Roma'da 5.yy'da Hristiyanlık öncesinden kopmayı ifade etmek üzere kullanılmıştır. (Aydın, 2017: 19) Modernitenin menşei Batı toplumlarına dayanmaktadır. Ancak neredeyse dünyanın her yanında tartışılmaz bir etki yaratmıştır. Bununla birlikte modernite, temas ettiği her toplumda başka bir hüviyete bürünmüştür. Bu nedenle Batı toplumlarının sunduğu evrimsel paradigma, Batılı olmayan toplumların modernleşmesi göz önüne alındığında önemini kaybetmektedir. Evrimsel paradigmanın dayandığı ‘tüm uygarlığın doğrusal bir tarihsel çizgide ilerlediği’ düşüncesi pek tutarlı gözükmemektedir. Giddens bu durumu şöyle açıklar: “Evrimsel kuramlar, teleolojik bir boyut içermek zorunda olmasalar da gerçekten de ‘büyük anlatıları’ temsil ederler. Evrimciliğe göre ‘tarih’,

insanlıkla ilgili olaylar karmaşasını bir tablo içine uydurmaya çalışan ‘olaylar’ dizisi yardımıyla anlatılabilir.” (Giddens, 1994: 13) Modernitenin evrim paradigması aynı zamanda ilerlemeyi ve değişimi de öngörür. Ancak değişim ‘lineer bir çizgi’ üzerinde devam etmekten çok döngüseldir. Tüm zaman ve mekânlarda devam eden bir süreçtir. Değişimin her zaman olumlu bir şekilde sonuçlandığını söylemek de zordur. Zira ibtidâi insanla bugünün dünyasının insanı arasındaki birçok konuda meydana gelen değişim temelde araç ve yöntemlerden ibarettir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde modernleşmeye dair tek bir yolun olduğu varsayılmaz. Eisenstadt’a göre, “Bu durum çok sık olarak temel kurumsal alandaki modernleşmenin farklı zamansal sıralarıyla ilişkilidir; modern veya modernleşmekte olan toplumların bu tür ayrı zamansal ilerleyebilmeleri olgusu, bu nedenle modernliğe dair sadece tek bir yolun olmadığı olgusunun altını çizer.” (Eisenstadt, 2014: 67)

Osmanlı modernleşmesi de bu doğrultuda düşünüldüğünde kendine özgü parametrelerle anlaşılmalıdır. Batı toplumlarının ilerlemenin bir parçası olarak gördüğü birçok bahis Osmanlı toplumu için değerlendirildiğinde çözülmenin emaresi olarak ortaya çıkabilir. Din, bu bahislerin başında gelir. Osmanlı modernleşmesi dinden bağımsız olarak düşünülemez. Hatta dinin Osmanlı Devleti’nin modernleşme şeklini tayin ettiği dahi söylenilebilir.

Kara’ya göre Osmanlı-Türkiye modernleşmesi söz konusu olduğunda din ekseninin ihmal edilmesi din-modernleşme arasında zafiyetler ortaya çıkarmakla kalmayacaktır. Bu durum aynı zamanda modernleşmenin anlaşılmasını da zorlaştıracaktır. Çünkü Kara, İslam dünyasındaki modernleşme hareketlerini bir nevi dini hareketler olarak değerlendirir. Hatta modernleşme girişimleri dinin yorumlanması noktasındaki çabaların ürünüdür. Geniş bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde dini sahayı yıkıma uğratan, değiştiren, geriletken modernleşme girişimlerinin bizde dini bir kimliğe bürünmesi sorusu önemli bir konudur. (Kara, 2001: 184) Bu konunun açığa kavuşturulması için din olgusu yalnız inanç bağlamında düşünülmemelidir. Toplumların benimsediği dini yapı; yaşam tarzı, gelenek ve âdetlerle doğrudan etkileşim içindedir. Bu nedenle dini yapıdaki dönüşüm etkileşim halinde bulunduğu tüm olguları da dönüştürür.

Cevdet Paşa, toplumsal dinamiklerin değişimini izah ederken toplumsal gerçekliği ihmal etmez. Ona göre insan bilindiği üzere âdetlere esir olan bir varlıktır. (Cevdet Paşa, 2014: 74) Cevdet Paşa'ya göre davranışlar ve âdetler, zaman ve mekân farklılıklarıyla değişiklik göstermiştir. Cevdet Paşa, Batılı toplumlar ile olan kültür farklılığından ise şöyle bahseder: Avrupa hakları ile Osmanlı toplumunun çoğu konudaki âdetleri birbirine zıt olmuştur. Mesela bir eve gidildiğinde Osmanlıların ayakkabılarını ve Avrupalıların şapkalarını çıkarmaları âdet olarak kabul edilir. (Cevdet Paşa, 2014: 73) Osmanlı toplumunda 'bir eve gidildiğinde ayakkabı çıkarma' âdeti temelde dinsel bir sebebe dayanır. İslam dininde ibadet edilen yerin temiz olması gerekir. Bundan dolayı ibadet edilen evin temiz tutulması maksadıyla dışarıda giyilen bir ayakkabıyla eve girilmez. Aslında bu şekilde toplumdaki birçok âdet ve gelenek kaynağını dinden alır. Bu sebeple toplumdaki din ile bağlantılı değişimlerin doğrudan gözlemlenebileceği yer toplumun günlük yaşamda uyguladığı ritüellerdir. Cevdet Paşa, bu toplumsal ritüellerin değişimden çokça bahseder. Osmanlı toplumunda özellikle yönetici kesimde 'israf etmeme' öğretisi modernleşmeyle yerini tüketim anlayışına bırakmıştır. Osmanlı Devleti önceden beridir gelirine göre harcama yapan bir devlet olmuştur. Memurlar maaşlarına göre harcama yaparlardı. O dönemde batı tarzı inşâ edilmiş evler ve yalılar yoktu. Saray masrafları mütevazı ve derli toplu durumdaydı. Şehzadeler dairelerinde dururken kadınlar da bir yere çıkmazlardı. Yabancı misafirler geldiğinde dahi vekillerden beşer-onar koşumlu at alınır, gereksiz masrafa girilmezdi. Bununla birlikte bu durum Osmanlı Devleti'nin medeniyet anlayışına aykırı çirkin bir görüntü vermekteydi. Bu sebeple zamana uygun fayton ve araba temin edilmiştir. Saray için özel araba ve eşyalar da alınmıştır. Bu tarz değişiklikler zamanın bir gereği olarak normal karşılansa da sonrasında iş doğal halinden çıkmıştır. İsrif ve safahat arttığından devlet günlük harcamalarda dahi borçlanmaya başlamıştır. (Cevdet Paşa, 2014: 22) Sekülerleşme ve tüketim zihniyeti Batı toplumlarında ilerlemenin bir parçası olarak düşünülmüştür. Ancak bu durumun Osmanlı'da devlet sisteminin bozulmasına ve toplumsal çözülmeye yol açtığı söylenilebilir. Bununla birlikte Osmanlı toplumunda din ve kültür sürekli etkileşim halinde olduğundan birbirinden ayırt edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Dinin biçimlendirdiği bir yaşam tarzının, âdet ve geleneklerin olması modernleşme çabalarını yakından etkilemiştir. Bundan

dolayı Osmanlı modernleşmesi, din ve modernite arasına sıkışmış sancılı bir süreçtir.

3.3.2. Ahmet Cevdet Paşa'nın Modernleşme Anlayışı ve Yöntemi

3.2.2.1. Eğitim, Kültür ve Dil

Tanzimat Dönemi ile birlikte eğitim alanındaki çalışmalar yoğunlaşmıştır. Eğitim sahasında yenilikler öncelikle bozulan devlet düzenini yeniden sağlamak için donanımlı kişiler yetiştirmek amaçlıdır. Bununla beraber eğitim kurumlarını yenilenmesi ve çoğaltılmasının 'halkın aydınlanması gibi bir gaye güttüğü söylenilebilir. Eğitimin modernleştirilmesi çabalarında medreselerin eski işlevini yerine getirememesi de önemli bir etkidir. Sultan Abdülmecit 1845 yılında düzenlenen Yüksek Şûra'da eğitimin amaçlarını dini bilgileri ve yaralı bilimleri (fen bilimleri) yaymak, halk arasındaki cehaleti kaldırmak olarak özetlemiştir. (Berkes, 2017: 230) Modernleşme sürecindeki devletlerin eğitim sahasını yüksek potansiyelli bir kontrol mekanizması olarak gördükleri gözlemlenebilir. Modern devletler, her türden bilgiyi bünyesinde tutarak kendisi için meşru bir zemin oluşturmaya çalışırlar. Foucault bu meseleyi bilgi-iktidar ilişkileri çerçevesinde ele alırlar. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Foucault,1994) Bu tip nedenlerden dolayı Türk modernleşmesinin de gözdesi daima eğitim olmuştur. Eğitimin, politik bir aygıt olarak yönlendirilmeye uygun bir alan olmasının da bunda etkisi kayda değerdir.

Osmanlı Devleti de modernleşme sürecinde eğitim kurumlarının ve müfredatının yenilenmesinde önemli adımlar atmıştır. Cevdet Paşa'nın da bu yenileşme çabalarına önemli katkıları olmuştur. Cevdet Paşa bu alandaki çalışmalarının; yeni eğitim ve kültürel kurumların açılması, müfredatın yenilenmesi, yayın faaliyetlerinin artırılması ve Türkçe'nin bilim dili haline gelmesi alanlarında yoğunlaştığı söylenebilir. (Gündüz, 2015: 95)

Cevdet Paşa, Tanzimat-ı Hayriyye'nin gereklerinin yerine getirilmesi ve medenileşmek amacıyla maârifin geliştirilmesi gerektiğini söyler. Bu gerekçeyle Mekâtib-i Umumiyye Nezareti ve Meclis-i Maarif kurulmuştur. Hemen sonrasında

ise eğitimin yaygınlaştırılmasının sebepleriyle ilgili ayrıntıların görüşülmesi amacıyla Meclis-i Maarif-i Muvakkat oluşturulmuştur. (Cevdet, 1953: I/10) Meclis-i Maarif-i Muvakkat gereği eğitim üç kısımda derecelendirilmiştir. Bunlar eğitimin ilk aşaması olan sıbyan mektepleri, orta dereceli okullar olan rüşdiye mektepleri ve yükseköğretim düzeyindeki Darülfünun'dur. Bu üç eğitim kademesiyle ilgili layihalar kaleme alınmış ve bu alanla ilgili düzenlemeler yapılmıştır. (Cevdet Paşa, 1953: 10-11) Ortaöğretim okullarının yaygınlaşmasıyla öğretmen yetiştirme düşüncesi de doğmuştur. Ancak bu okullarda bile öğretmen yetiştirmesi amacıyla medreseden eğitilmiş kişiler görev yapmıştır. Avrupa'da eğitim görmüş kişilerin sayıları fazla olmadığından öğretmen okulunun ilk öğretmenleri Cevdet Paşa'nın öncülüğünde medrese mezunlarından alınmıştır. 1848'de Dârü'l-muallimin (öğretmen okulu) ismiyle kurulmuştur. 1870'te de kız öğretmenlerin yetiştirilmesi için Dârü'l-muallimat kurulmuştur. (Berkes, 2017: 230) Bu durumu Cevdet Paşa şöyle ifade etmiştir: Rüşdiye mekteplerine öğretmen Fatih civarında Darü'l-muallimin mektebi açılmıştır. Buraya yüksek dini ilimler okuyan talebelerden çok kişi şâgird sıfatıyla alınmış bunlara otuzar kuruş ma'aş tahsis edilmiştir. Ancak Cevdet Paşa, buradaki öğrenim usulünü istenilen derecede bulmaz. Buranın ilerlemesi için çaba gösterilmesi gerektiğinden bahseder. Bunun üzerine Cevdet Paşa, Kemal Efendi'nin teklifiyle rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere *Mâ'lûmât'ı Nâfi'a'yı* kaleme almıştır. (Cevdet Paşa, 1967: IV/39) Eğitim alanında yapılan işler modern tarzda düzenlenmiştir. Ancak yöntem ve içerik olarak düşünüldüğünde geleneksel eğitimin devam ettirildiği söylenilebilir. Burada dikkat çeken bir başka husus da şudur ki modern devletlerde gözlemlenebileceğinin aksine hedeflenen kurumun oluşturulması kararını veren ile içeriğini belirleyen aynı kişilerdir. Bu durum aslında Osmanlı Devleti'nin disiplinlerarası eğitiminin bir sonucudur. Bakıldığında Cevdet Paşa hem yönetici vasfının hem de eğitimci vasfının birleştiği kişidir. Bu durum modern eğitim sistemlerinde çok fazla karşılaşılan bir durum değildir. Uzmanlaşma ve işbölümü ön plana çıktığından birey uzun süreli eğitimin sonucunda ancak tek vasa sahip olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde modernleşmeyle bu disiplinlerarası eğitim geleneğinden kopuş başlamıştır. Bu dönemde meydana gelen bir diğer önemli gelişme de Encümen'i Daniş'in kurulmasıdır. Cevdet Paşa'nın ilim akademisi tarzında kurulan bu yerin

açılmasına ve programının düzenlenmesine katkıları büyüktür. Encümen'in açılış gününde Cevdet Paşa'nın Fuad Paşa ile birlikte kaleme aldığı *Kava'id-i Osmaniyye* huzur-ı hümayuna arz ve takdir olunmuştur. Cevdet Paşa, Encümen-i Daniş âzalarının birçoğu hatır için seçilmiş olduklarından Encümen'in teşkilinden beklenen fayda sağlanamadığını söyler. Ancak Cevdet Paşa'nın burada kaleme aldığı Tarih-i Cevdet b'il-fi'il işe yarayacak bir çalışmadır. (Cevdet Paşa, 1953: I/13)

Cevdet Paşa'nın kültürel çalışmalarının yanı sıra dil çalışmaları da dikkat çeker. Dil üzerine yaptığı çalışmalarla Türkçe gramere ve Türk dilinin sadeleşmesine önemli katkılarda bulunmuştur. *Kavâ'id-i Osmâniyye*'yi kaleme aldıktan sonra rüşdiye mekteplerinde okutulmak üzere onun özeti şeklinde *Medhal-i Kavâ'id-i* kaleme almıştır. (Cevdet Paşa, 1967: IV/45) Cevdet Paşa'nın mantık konusu ile ilgili kaleme aldığı eseri ise *Miyâr-ı Sedad'tır*. Tartışma tekniğiyle ilgili olarak *Âdâb-ı Sedad* adlı eseri yazmıştır. Bu kitaplar yazıldıktan sonra devletin birçok farklı bölgesine dağıtılmıştır. (Gündüz, 2015:153-154) Cevdet Paşa, takvim hususundaki tartışmalarda mali konularda uygunsuzluk yarattığı gerekçesiyle hicri takvimin yerine güneş yılına göre hazırlanmış bir takvim kullanılması gerektiğini öngörmüştür. Bu bağlamda Takvimü'l Edvar isimli eserini yazmıştır. Cevdet Paşa, bu eserini Türk dili ilim dili olmaz diyenlere karşı alışmış tabirle ve herkesin anlayabileceği şekilde yazmıştır. Böylece Türk dilinin her şeye kabil olduğunu ve bu dil ile her fenden iyi eserlerin yazılabileceğini söylemiştir. (Cevdet Paşa, 1967:IV/109-110) Cevdet Paşa, "Herkesi okur yazar bir hale getirebilmek için dilin sadeleştirilmesi lüzumuna kail olmuş, tımturaklı, secili yazıların takrizlerde kullanılmasına taraftar olarak diğer yazıların açık Türkçe yazılmasını ve dilimizle en güç ilmi bahislerin bile yazılabileceğini ileri sürerek bu vadide yazdığı yazıları misal olarak göstermiştir." (Mardin, 1947: 131-132)

O halde sonuç olarak söylenmesi gereken şey Cevdet Paşa'nın bu sahada yaptığı çalışmalarıyla amacının ortak bir dil ve kültür oluşturmak istediğidir. Bununla beraber halkın aydınlatılması ve eğitimin yaygınlaşması için oldukça çaba göstermiştir. Dönemin zihniyeti ve Tanzimat ile güçlenen 'Osmanlı idealini' de bu bağlamda yenilikler yapılmasının önünü açmıştır.

3.2.2.2. Moda, Tüketim ve Kadın

Osmanlı Devleti'nde kadın konusu incelenmesi ve ifade edilmesi güç meselelerdendir. 19.yy'da meydana gelen toplumsal ve siyasal dönüşümlerden Osmanlı kadını da oldukça etkilenmiştir. Tanzimat Dönemi ile birlikte kadınların yaşam tarzlarında, tüketim anlayışlarında, eğitim ve kültürel faaliyetlerinde değişimler meydana gelmiştir. Kadınların kıyafetleri, harcamaları ve gündelik alışkanlıkları değişimin açık bir şekilde gözlemlenebileceği başlıklar olarak ön plâna çıkmaktadır.

19.yy'da meydana gelen değişimler 16.yy ile karşılaştırıldığında daha açık biçimde gözlemlenebilir. 16.yy'da Türklere esir olarak düşen bir İspanyol, kadınların dışarıdaki giysileri üzerinde durmuştur. Kadın giysilerinin erkeklerinkinden pek farklı olmadığını vurgulayarak inançların giysilere etkileri üzerinde durur. Kadınların başörtüleri bir tarafa, erkekler ve kadınlar hep bir çeşit giyindiğinden ve İspanya'da olduğu gibi boyuna kıyafet değiştirip durmadıklarını söyler. Müslüman kadınların ellerinden geldiği kadarıyla Hristiyanlardan farklı giyindiklerini ifade eder. Çünkü Hristiyan âdetlerinden ne kadar uzaklaşırlarsa Allah nezdinde itibarlarının o derece artacağına ve Muhammed'in dinine o derece yaklaşmış olacaklarını düşünmüşlerdir. (Evren ve Can, 1997: 84) Osmanlı toplumunda uzun yıllar inançların şekillendirdiği giyim tarzında 19.yy'a gelindiğinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı kadının toplumsal hayata katılması ve yeni oluşan kamusal alanlarda boy göstermesi onu tüketme yarışına sokmuştur. Teşhircilik ve gösteriş kadınlar arasında modanın yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı modernleşmesi yukarıdan aşağıya gerçekleştiği için modernleşmenin göstergeleri öncelikle yönetici sınıfın eşleri ve kızlarında gözlemlenebilir.

Cevdet Paşa, bu durumu saray kadınları üzerinden şöyle anlatır: Saray kadınları önceden beri sarayda ihtifâ ettiklerinden bir dış kıyafetleri yoktu. Ancak II. Mahmut zamanında arzularını alsınlar diye onlara birer ferâce yaptırılmıştır. Böylece kendilerine 'seyr-ü temâşâ' kapısı da açılmıştır. Her yerde gezip dolaşmaya başlamışlardır. Cevdet Paşa bu meselenin türlü rezaletlere de sebep

olduğunu söyler. Padişahın gözdesi olan Serfiraz Hanım, Yıldız Köşkü'nde oturmaktaydı. Bu halde çarşı içinde 'küçük fesli' diye bilinen Ermeni oğlanına âşık olmuş ve bu uğurda olmadık borçlara girmiştir. (Cevdet Paşa, 1960: II/3) Cevdet Paşa, değişen klasik düzeni, lüks ve safahata düşkünlüğünü ağır bir dille eleştirmiştir. Bu dönemde sultan hanımları vekil eşlerinden üstün olmak için hesapsız ölçüde masraf etmeye başlamışlardır. Maaşları yetmez olunca borç batağına düşmüşlerdir. Önceden haremde her şeyden uzak bir halde olan Kadın Efendiler zamana ayak uydurarak arabalarda gezmeye başlamışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak şehirdeki emsallerinden üstün görünmek amacıyla lükste ve israfa yarışır hale gelmişlerdir. (Cevdet Paşa, 2014: 24) Geleneksel tüketim kalıpları ve gündelik yaşam tarzı değişmeye başlamıştır. Abbas Paşa'nın valiliği döneminde Mısır'dan İstanbul'a birçok devlet adamları ve hanımları gelmiştir. Lüks konaklar ve yalılar almışlar. Yüksek ölçüde harcamalar yapmışlardır. Vekiller ve İstanbul eşrafı da Cevdet Paşa'nın deyiimiyle 'bu Mısır döküntüleriyle' yarışmaya başlamışlardır. Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Hanım vekil hanımları tarafından taklit edilmiştir. (Cevdet Paşa, 2014: 20)

Mardin, Cevdet Paşa'nın dönemin harcamalarına yönelik yaptığı bu yorumları ideolojik olarak nitelendirir. Mardin'e göre Cevdet Paşa gibi bir tarihçinin, Tanzimat devrinin 'rezil' harcamalarına dikkat çekmesi, onun kendi yaşama tarzıyla ilgilidir. Çünkü Cevdet Paşa, bireysel savurganlıklara alışkın biri değildir. (Mardin, 2017: 24-25) Cevdet Paşa'nın dönemin tüketim anlayışına yönelik yaptığı eleştiri temelde Osmanlı'nın mâli olarak çalkantılı bir zamanında meydana gelen lüks ve safahat arayışıdır. Modernleşmeyle birlikte devlet geleneği bozulmuş ve Batılı bir yaşam tarzı taklit edilmiştir. Bu sebeple de İslami iktisat anlayışının yerini Avrupai tüketim alışkanlıkları almıştır. Mardin'in ifadesiyle 'Cevdet Paşa'nın bireysel müsrifliklere alışkın olmayışı' eleştirel tavrının bir sebebidir. Ancak bununla birlikte Cevdet Paşa devletin devamlılığını her şeyin üstünde tutmuştur. Üst tabaka mensuplarının harcamalarına karşı sert tavrı da bu nedenledir. O halde Giddens'in ifadesiyle özetlenecek olursa "Modernliğin sonucunda ortaya çıkan yaşam tarzları bizi bütün toplumsal düzen türlerinden eşi görülmedik bir şekilde sökü� çıkarmıştır." (Giddens, 1994: 12) Tanzimat Dönemi ile gelen değişimler birçok sahayı etkilediği gibi kadınların gündelik yaşamını da etkilemiştir. Kamusal

alandaki görünür hale gelen kadınların sosyal yaşamlarında, tüketim alışkanlıklarında, kimlik yapılarında ve aidiyetlerinde kırılmalar meydana gelmiştir. Osmanlı toplumunun bu döneme ait geçirdiği değişimler göz önüne alındığında iki ayrı kadın tipiyle karşılaşmaktadır.

Tanzimat Dönemi Osmanlı kadının toplumdaki yerini anlatan önemli isimlerden birisi de Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım, Türk kadının toplum içerisindeki meselelerinin tartışılmasında öncü konumunda olmuştur. 1861'de çıkarttığı '*Nisvan-ı İslam*' kitabı bu anlamda önemli bir yer teşkil eder. (Tekin, 2014: 80) Cevdet Paşa gibi olayları İslami bir perspektiften değerlendiren Fatma Aliye Hanım, Osmanlı toplumundaki bu iki kadın tipini '*Nisvan-ı İslam*' adlı eserinde şöyle anlatır:

Fatma Aliye Hanım, kitabında S. Hanım ve N. Hanım olarak iki karaktere yer vermiştir. S. Hanım İngilizce bilen, Fransızca'yı anlayan ve konuşabilen biridir. Meramını anlatacak kadar Türkçe yazar. Bir İngiliz mürebbiyesi tarafından yetiştirildiği için İngilizce yazması Türkçe yazmasından daha iyidir. Süsü sever, modaya müpteladır. N. Hanım'ın ise Türkçe okuryazarlığı iyidir. Güzel sözler söyler şu kadar var ki kendisini olduğundan daha güçlü sanan biridir. Bu sebeple öğrendiği ile kalıp ilerlememiştir. Kendisini pek beğenmese de eğitimde ilerlemesine yetecek zekâyâ sahiptir. Dostlarını sever ancak moda aleyhindedir. Ama yine çaresiz, düğün ve cemiyetlere giderken modaya uygun giyinme mecburiyetinde kalsa bile diğer zamanlarda alaturka giymeyi tercih eder. (Fatma Aliye, 2009: 94) Fatma Aliye kitapta ele aldığı karakterler Osmanlı toplumundaki kadın tipinin iki yüzüdür. S. Hanım batılı gibi yetiştirilmiş ve öyle eğitim görmüş biri iken N. Hanım geleneksel biçimde yetiştirilmiştir. Geleneksel halini sürdürmeyi istemekle birlikte zamanın şartlarına ve bulunduğu cemiyete uyum sağlamaktan da vazgeçememektedir.

Osmanlı'da kadınların gündelik yaşama girmesi birtakım fikri tartışmalardan ibaret değildi. Moda dergileri ve gazetelerin kadın köşeleri, özellikle kentli ve varlıklı kesimden kadınları değiştirmeye başlamıştır. Saç ve cilt bakımı, kozmetik kullanımı, adab-ı muaşeret pratik ev bilgileri, ev düzeni, spor ve kadın sağlığı vb. konularda kadın bilgilendirilmek istenmiştir. Gazete ve dergilerdeki kadın sayfaları

ve kadınların ihtiyaçlarını temin etmeyi hedefleyen reklamların kadın dünyasında önemli değişikleri meydana getirdiği söylenilebilir. (Özer, 2006: 48)

Tanzimat Dönemi Osmanlı kadının toplumsal yapı içerisinde daha fazla görünür olduğu bir dönemdir. Modernleşmenin getirdiği buhranlar Osmanlı kadını da yakından etkilemiştir. Gelenek ve modernite arasında sıkışan kadın kendi kimliğini oluşturma arayışı içinde olmuştur. Tanzimat, birçok farklı kadın hareketinin de başlangıcı sayılacak bir devirdir. Cevdet Paşa'nın ise bu konudaki gözlemlerinde geleneksel tarafı ağır basmakla birlikte modern hayat ile uyumlu bir aile yaşantısının olduğu göze çarpar. Zira kendisi tek evlilik yapmış, üç çocuklu bir aile reisidir. En büyük çocuğu Ali Sedat'tır. Diğer iki çocuğu ise kızdır. Son dönem Osmanlı kadın yazar ve şairler arasında hatırı sayılır bir şöhreti olan Fatma Aliye Hanım büyük kızdır. Küçük kızı Emine Semiye Hanım ise eğitim ve kadın konuları üzerinde çalışmaları olan, öğretmenlik mesleğini icrâ etmiş biridir. (Cihan, 2007: 45) Cevdet Paşa, çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Modern ve klasik eğitimi birlikte vermeye çalışmıştır. Nitekim özellikle iki kızı da modern kadının fikri öncüleri olmuşlardır.

3.2.2.3. Yeni Anayasa Fikri: Mecelle

Hukuk sistemleri incelendiğinde en çok karşılaşılan konu ve sorunların o sistemin sahip olduğu temel ilkeler olduğu saptanabilir. Hatta temel kaidelerin yokluğunda teferruata dair kurallar koymanın bir anlamı olmadığı söylenilebilir. Bu ilkeler bir açıdan devletin o zamanki çarkının dönüşünü organlarının işleyişini gösteren anayasalardan ileri gelmiştir. Günümüzde İngiltere gibi yazılı bir anayasa hukukunun olmadığı milletler mevcuttur. Hukuk temel ilkeler ve hükümler doğrultusunda işler. Benzer bir durum geçmişte Müslümanlar için de söz konusu olmuştur. Zihinleri şekillendiren modern bir anayasa metni yoktu. Ama İslam'ın ve hukukun temel ilkeleri mevcuttu ve ileri konumdaydı. (Şafak, 1997: 263)

Mecelle'nin, yazılı bir anayasa bağlamında değerlendirildiğinde, bir ilkin örneğini teşkil ettiği söylenilebilir. Mecelle asıl ifadesiyle Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye adli işlere ilişkin hükümler mecmuası anlamına gelmektedir. Mecelle'nin ilk İslam medeni kanunu olduğu söylenilebilir. Fakat Osmanlı Devleti'nin temelde benimsediği İslam hukuku ekollerinden olan Hanefi ekollerin görüşleri

doğrultusunda ele alındığından ‘Osmanlı Medeni Kanunu’ olarak kabul edilmiştir. Mecelle milli nitelikte bir kanun olmanın ötesinde milletlerarası bir niteliğe bürünmüştür. Osmanlı Devleti açısından kanun ihtiyacı olan bir zamanda ele alınmıştır. (Yıldırım, 2015: 1151)

Mecelle’yi doğuran birçok sebep vardır. Bunların başında Tanzimat Dönemi’nin getirdiği farklı alanlardaki köklü değişimler gelir. Özellikle hukuk alanında meydana gelen değişiklikler sonucunda kanunlaştırma faaliyetleri hız kazanmıştır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı’nda Osmanlı Devleti’ne yeni bir hukuki düzen getirilmesi üzerinde durulmuş ve bu amaç doğrultusunda meclisler ve heyetler oluşturulmuştur. (Aydın, 2017: 262)

Cevdet Paşa bu durumu şöyle anlatmıştır: Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’de, gerekse kurulması kararlaştırılan İstinat ve Bidayet mahkemeleriyle, Ticaret mahkemelerinde uygulanacak olan kanun ve nizama ihtiyaç vardı. Her devlette kanun ve nizâmın esası ‘Code Civile’; yani medeni hukuk kânunamesi, iken Osmanlı Devleti İslam hukuku üzerine binâ edilmiş bir devlettir. Konunun uzmanı kişiler tarafından eskiden beri kanun ve nizamların şer’i kanunlar esas alınarak hazırlanması arzu ediliyordu. Ancak Batı hayranları ‘Code Napoleon’ tercümesinin aynen Osmanlı mahkemelerinde geçerli olmasını istemişlerdir. Bu konuda vekiller ikiye ayrılmışlardır. Yapılan uzun tartışmalardan sonra ‘Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’ adıyla bir kitap yazılması için Cevdet Paşa’nın başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Mecelle zamanla uluslararası uygulanan bir metin hâline gelmiştir. Mecelle yazılırken birçok muhalefet eden ve entrika çeviren kişiler olsa da çok büyük bir hizmet olduğu herkes tarafından Cevdet Paşa’ya tasdik ve itiraf olunmuştur. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Cevdet Paşa, 2014)

“Cevdet Paşa, Tanzimat süresince ithali gündeme gelen, Fransız medeni hukukunun önünü kesmek amacıyla meseleci İslam medeni hukukunun mevzuat (statuory) hukuku tarzında tedvinine girişmiştir. 20 Nisan 1869’da hazırlığı başlayan Mecelle, 16 Ağustos 1876’da tamamlanarak yürürlüğe koyuldu. Cevdet’e göre Mecelle ile ülkenin asıl anayasası hazırlanmıştı.” (Gencer, 2011: 142-143)

Mecelle’nin yazılmasının bir diğer sebebi de Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ne hukuki alanda ıslah yapması konusundaki baskılarıdır. Ecnebilerin sıkça Osmanlı Devleti’ne gelmelerinden dolayı ecnebi davaları oldukça artmış ve

birikmiştir. Paris Konferansı'nda Âli Paşa mahkemede antlaşmayı sağlayan ecnebi tercümanların mahkemeye karıştıkları konusunda şikâyetle bulunduysa da ona 'siz mahkemelerinizi güven duyulacak hale getirdiğinizde, biz de ecnebi tercümanların hukuki işlere müdahalesini kaldırırız' cevabını vermişlerdir. Fransız usulüne uygun mahkemelerin kurulması ve hukuki işlerin hükümet yetkisi dışına çıkarılması bu sebepledir. (Cevdet Paşa, 2014: 216)

Bütün bu sebeplerin yanında sosyal ve iktisadi alanda meydana gelen değişimler de hukuki sahada belli gereksinimlere yol açmıştır. İslam hukukunun temelde iki kaynağı kitap ve sünnettir. Bunların yorumlanmasıyla icmâ, kıyas, sahabe fetvası, istihsan, örf, maslahat gibi metodlar ortaya çıkmıştır. Bunlardan faydalanarak İslam hukukunu inşâ eden müçtehitlerin yaşadıkları dönemin koşullarının etkisi altında kaldıkları tartışılmazdır. Bu nedenle yeni yorum ve içtihatlara ihtiyaç duyulmuştur. Mecelle'de de bu durum 'Ezmânın tegayyürü ile ahkâmın tegayyürü inkâr edilemez.' şeklinde ifade edilmiştir. (Aydın, 2017:269)

Mardin, Cevdet Paşa'nın hukuki alandaki faaliyetlerini uzlaştırma ve laikleştirme politikasının bir parçası olarak ele alır. Mardin'e göre Cevdet Paşa, hukuki alanda yürüttüğü çalışmalarla başta, gerilen ulema ve Babîâli ilişkilerini bir antlaşma zeminine oturtmaya çalışan Reşid Paşa'nın arzusunu yerine getirmiştir. Sonrasında ise 'laik mahkemelerin varlığını meşrulaştırmak' amacıyla çalışmıştır. (Bu konuda ayrıntılı bilgi için Mardin, 2017) Cevdet Paşa'nın özellikle hukuki sahada yürüttüğü çalışmalar şekil itibariyle bakıldığında dönemin modernleşme politikasına dair bir katkı olarak görülebilir. Ancak bu çalışmalar şekil ve yapı olarak detaylı bir biçimde incelendiğinde doğrudan laiklikle ilintilendirilmesi tutarsız gözükmemektedir. Sadece Mecelle söz konusu olduğunda bile içeriğinin 'Code Civile' yani Fransız medeni kanunu yerine Hanefî mezhebine dayalı olarak oluşturulması bu tutarsızlığın gözlemlenmesi için yeterlidir.

Berkes ise, Cevdet Paşa'ya göre bir milletin varlığının ve bütünlüğünün temelinin medeni kanuna dayandığını belirtir. Osmanlı Devleti, bir İslam devleti olması sebebiyle de bu medeni kanun ancak İslam hukukuna dayandırılmalıdır. Cevdet Paşa, ile rakibi olan Mithat Paşa'yı birbirinden ayıran temel mesele de burada başlar. Cevdet Paşa, daima medeni hukukun anayasaya dayandırılması fikri yerine devlet hukukunun medeni kanuna dayandırılması görüşünü savunmuştur. Bu

nedenle Mithat Paşa'nın anayasacılık faaliyetlerine katılmamıştır. Devletin temel yasasının anayasa olduğu görüşünü reddetmiştir. (Berkes, 2017: 225) Cevdet Paşa'nın devletin dayandırıldığı bir anayasa fikrini desteklememesi onun modernlik anlayışını dönemin diğer devlet adamlarından ayıran önemli bir çizgidir. Cevdet Paşa'nın kendine özgü bu yenileşme tarzı yaptığı tüm çalışmalarda kendini göstermiştir. Günümüzde modern sistemi benimsemiş ve belli bir anayasaya dayanan ülkelerin hukuk alanında girdiği çıkmazlar akla geldiğinde Cevdet Paşa'nın öngörüsü takdire değerdir.

3.2.2.4. Ekonomi ve Şehirleşme

19.yy'ın Osmanlı ekonomisi ve toplumu için bir dönüm noktası olduğu söylenilebilir. Geleneksel Osmanlı düzeni birtakım değişikliklerden geçse de temel özelliklerini devam ettirebilmişti. Ancak devletin merkezi gücünün zayıflaması taşradaki ayânların güçlenmesine zemin oluşturmuştur. Bu durum üretim ilişkilerinde de birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Merkezi teşkilatla ayânlar arasında hem bir işbirliği hem de karışıklıklar oluşturmuştur. Osmanlı Devleti 1820'ler itibariyle Batı'nın ekonomik, siyasi ve askeri gücüyle karşılaşmıştır. Böylece Osmanlı ekonomisinde Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan küreselleşmeyle yeni bir devir açılmıştır. Merkezi teşkilatın zayıflayıp taşra teşkilatının güçlenmesi, Balkanlardaki bağımsızlık faaliyetleri, Batı'nın hızlanan devinimi Osmanlı Devleti'ni bir dizi reformun eşiğine getirmiştir. (Pamuk, 2008: 3-4)

Osmanlı Devleti, bu küreselleşme çağında merkezi ekonomisini dışarı açmak için çabalarırken bir yandan da taşradaki yapılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1850'lerde Avrupa devletleriyle savaş halinde olan Osmanlı Devleti zayıflayan merkezi yönetimi dolayısıyla da devlet içerisinde çeşitli isyan ve ayaklanmalarla karşı karşıya kalmıştır. Bâb-ı Âli'nin kontrolü dışında kalan Çukurova ve çevresinde eşkıyalık kol gezmeye başlamıştır. Ovanın göçebeleri ve dağlılar askerlik hizmeti ve vergi bilmez olmakla övünmektedirler. Türkmen aşiretleri, sâhil ve Sivas'ın güneyinde bulunan yazlık otlakları ile Uzunyayla arasında göç ederken yol üzerindeki her şeyi yağmalamaktaydılar. Çeteler yollardaki geçiş hakkını ele geçirmişlerdir. Gâvurdağı'nın geçiş noktası olan Payas'ta hacılar soyulmuştu.

Özetle bölgeye kargaşa ve anarşi hakim olmaya başlamıştı. Bu sebeple hükümet harekete geçmiş ve 1865'te Cevdet ve Derviş paşalar komutasında bir ıslah tümeni (fırka-i ıslahiye) bu bölgeye gönderilmiştir. (Dumont, 1981: 370)

Cevdet Paşa durumu şöyle anlatır: Fırka-i Islahiye'nin güzergâhları Gâvurdağı, Çukurova ve Kürd-dağları'dır. (Cevdet Paşa, 1986: III/108) Gâvur Dağı eskiden beri isyân halindedir. Diğer yandan Kürd Dağı da ona benzer haldedir. Akçadağ ise boş bir haldedir. Dersim'in ise eşkıya yuvası olduğunu söyler. Çevrede dolaşan caniler ceza almamak için buraya kaçıyorlardı. Yine bu dağlar sebebiyle de birçok aşiret başıboş ve isyan halindeydi. (Cevdet Paşa, 2014: 131)

Kozan'da ise kanun ve nizam keyfi bir biçimde uygulanıyordu. Ağalar akıllarına geleni idâm ediyorlardı. Bir mahkeme-i şer'iyye veya nizâmiyye yoktu. Sis ve Haçin kasabalarında müfti ve müderris sıfatıyla ulemâdan bazı zatlar varsa da pek çok konudan ahkâm-ı şer'iyyeye riâyet olunmazdı. Kozanoğlu ölen kimsenin mirasını dilediği şekilde dağıtıyordu. (Cevdet Paşa, 1986: III/112)

19.yy'da Osmanlı Devleti içerisinde bulunduğu mali bunalımdan kurtulmak amacıyla ekonomisini modernleştirme çabaları içerisindeydi. Bu sebeple merkezi bürokrasinin kuvvetlendirilmesi ve Anadolu'da oluşan bu ağalık adı altındaki feodal yapıların kontrol altına alınması şarttı.

Ülgener, Osmanlı Devleti'nin çözülme devrindeki bu feodal yapılar üzerinde şöyle durmuştur. Ülgener'e göre toplumların ekonomik işleyişi birbirinden farklıdır. Osmanlı toplumu çözülme devrinde iktisadi zihniyet olarak değişime uğramıştır. Feodal zihniyet (ağalık-efendilik şuuru) ticareti tıkamış ve üretimi hantallaştırmıştır. Osmanlı Devleti ilk dönemlerinde yakaladığı iktisadi ivmeyi kaybetmiştir. Ülgener bu durumu ortaçağlaşma olarak kavramsallaştırır. Osmanlı ekonomisi 'ortaçağlaşma' ile kendi içinde kapalı bir ekonomi haline gelmiştir. Dış ve uzak ticari hayatın gelişmesi yavaşlamış, tüccar iç ticarete yönelmiştir. Ülgener'in deyiimiyle 'tam ve hakiki manasıyla esnaflaşmıştır.' (Bu konuda ayrıntılı için Ülgener, 1981)

Bu durumun nizama sokulması sebebiyle görevlendirilen Cevdet Paşa, Fırkay-ı Islahiye projesiyle bölgeyi düzene koymuştur. Yeni yerleşim yerleri kurmuş ve imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Üretimin artması ve ticaretin canlanması için çalışmalar yapmıştır. Ancak Cevdet Paşa'nın yaptığı bu çalışmalar Ülgener'in

Osmanlı'nın ilk döneminde bahsettiği iktisadi zihniyetten ayrı olarak modern bir vasıf taşır. Cevdet Paşa, Osmanlı Devleti'nin geleneksel iktisadi zihniyetine uygun olarak hareket etmiş ancak bunu modern bir tarzda gerçekleştirmiştir. Bölgenin ıslahı için yaptığı çalışmalarla modern bir şehrin temellerini atmıştır. Cevdet Paşa bölgedeki çalışmalarına iskân faaliyetleri ve bürokratik yapının düzenlemesiyle başlamıştır.

Kargılı Bölgesi Maraş'tan Amik Ovası'na gelen yolun kilidi olması sebebiyle burada Ordu Köyü kurulmuştur. Hacılar nahiyesinden buraya otuz hâne indirilmiştir. Bölgedeki beylerin büyük bir kısmı bağılıklarını bildirmişlerdir. Hassa kasabası kurulup her köyüne usulüne göre muhtar, birleştirilen üç nahiyenin ileri gelenlerinden birer kişi olmak üzere dört üyeden meydana gelen bir meclis oluşturulmuştur. Yeterli sayıda zabtiye müdürü ve bir de kaza müdürü atanmıştır. (Cevdet Paşa, 2014: 152-153) Akabinde Islahiye'nin kuruluşu için uğraşmıştır. Hassa'da olduğu üzere asker toplama ve vergi sicilleri işlemleri tamamlanmıştır. Cevdet ve Derviş paşalar iskân politikaları doğrultusunda Osmaniye'yi kurmuşlardır. Sıra Kars-ı Zülkadriye şehrine geldiğinde, Bozdoğan aşireti ve Tatarlar buraya bağlanırken, Karinti ve Sarkıntı aşiretleri de buraya yerleştirilmiştir. Bu şekilde Çukurova'nın iskânı ile bölge ekonomisi canlandırılmıştır. Sonrasında Zeytun ve Halep ıslahatlarıyla çalışmalar devam etmiştir. (İzgoer, 2016: 201)

İskân faaliyetleri sırasında tarihi yapılar onarılmış ve çalışmalar esnasında bölge halkının zarar gören mülkü tazmin edilmiştir. Çerçilli'ye giden Reyhâniye atlısı tarlayı vurup ekinleri çiğnemesinden dolayı, tarla sahibi Mustafa Bey'in zararı karşılanmıştır. Bölgenin kilit noktasında olan Niğbolu Kalesi de tamir ettirilmiştir. (Cevdet Paşa, 1986: III/149)

Cevdet Paşa'nın bölgedeki şehirleşme faaliyetleri, yerleşim yerlerinin kurulmasıyla sınırlı kalmamıştır. Şehrin ekonomik altyapısının oluşması için de yeni istihdam alanları kurmuştur. Bölgenin temel geçim kaynağı olan tarım ürünlerinin çeşitlendirilmesinde ve bunların ticari bir boyut kazanmasında çaba göstermiştir. Böylece bölgenin örgütlenmesi için modern şehrin bir örneğinin oluşturulması ve kapitalist dünyaya açılmak isteyen Osmanlı ekonomisi açısından önemli bir gelişme olduğu söylenilebilir.

Weber, şehrin doğasını tanımlarken ‘çok yönlülük’ üzerinde durur. Şehrin insanları sadece tarımla değil aynı zamanda ticaret ve alışverişle de kazançlarını sağlayan kişilerdir. Ancak tek başına ticaret ve alışverişin olduğu yerleri de ‘şehir’ saymak pek mümkün gözükmemektedir. Weber, bundan dolayı tek ticari yapının olduğu, ticaretin aile üyeleriyle devamlılığının sağlandığı, babadan oğula geçen Asya ve Rusya’daki ticarete köylerini şehir tanımından ayırır. (Weber, 2003: 86) Cevdet Paşa’nın Çukurova bölgesinde kurmaya çalıştığı sistem incelendiğinde temelde Weber’in ifadesiyle bölgede hakim olan babadan oğula geçen ağalık-efendilik adındaki ‘tek ticari’ yapının merkezi yönetim altında toplanması olarak ifade edilebilir. Cevdet Paşa, Osmanlı ekonomisinin modernleşmesinin önündeki bu feodal yapıları bir merkez altında birleştirmek istemiştir. Bununla birlikte yerli halkı da kendi ürettiği ürünün ticaretini kendi yapması konusunda teşvik etmiştir. Cevdet Paşa bu durumu şöyle anlatır: Fırkay-ı İslahiye hareketini duyan ahâli korkup köylerini terk etmişlerdir. Bölgedeki halk dağlara çıkınca harmanları yerde kalmıştır. Cevdet Paşa ise Kişnez ahâlisine gelip harmanları dövmesi ve zâhireleri alıp samanları dahi kendilerine satmaları için haber göndermiştir. Köyün civarındaki tepelere gelip uzaktan izleyenler harmanlarını olduğu gibi görünce yavaş yavaş harmanlarını satmışlardır. Ancak bu vakte kadar para ile saman satılmamış olduğundan samanı parasız vermek istemişlerdir. Ancak askerin diğer yerlerdeki mübâya’ına kıyasla bir fiyat konulup ürünler satın alınmıştır. (Cevdet Paşa, 1986: III/ 154-155) Cevdet Paşa böylece halkın devlete olan güvenini yeniden tesis etmiştir. Halkın ürettiği ürünün kendisinin satmasını sağlayarak ticari ilişkileri ve üretimi geliştirmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti’nin özellikle son dönemlerinde oldukça etkili olan ağalık tipi feodal yapılar üretimin önünü tıkamıştır. Uzun yıllar boyunca halkın üretimini sömürmüşler ve halkı ürününe ve ticarete yabancılaştırmışlardır. Takas yöntemiyle ihtiyaçlarını karşılayan Anadolu insanının para olan yabancılığını Cevdet Paşa şöyle anlatır: Cevdet Paşa, Anadolu insanının paraya olan yabancılığını şöyle anlatır, Resmen Ali Kâhya’nın vâlidisine misafir olup Ali Kâhyâ’nın misafirlere hizmet eden on üç yaşındaki çocuğuna başkatip Mazhar Bey, ‘Para ister misin?’, diye sormuş. Çocuk, ‘isterim’ cevabını verince kâtip ‘parayı ne yapacaksın’ demiş. Cevap olarak çocuk, ‘Para ile ne yaparlar bilmem ama birkaç gündür bizim köyle bir para lâkırdısı çıktı. Onun için görmek

isterim.' demiştir. Cevdet Paşa para mu'âmelesini bilmeyen çocukların birkaç gün içinde paranın kadrini öğrendiklerini de ekler. (Cevdet Paşa, 1986: III/161)

Osmanlı ekonomisinin dış pazara açılmaması, üretimin hantallaşması, merkezi bürokrasinin zayıflaması gibi nedenler Osmanlı Devleti'ni hızla modernleşen kapitalist dünya karşısında savunmasız bırakmıştır. Bu durum devleti büyük mali bunalıma sürüklemiştir. Cevdet Paşa'nın bu bağlamda yaptığı çalışmalarla bölgenin ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. Fırkay-ı Islahiye hareketiyle bölgede yetiştirilen tarım ürünlerinin yanı sıra pamuk ve limon gibi ürünler de kıymet kazanmıştır. Cevdet Paşa durumu şöyle ifade eder: Sis kasabası haricinde İbrahim Kethüda ve Şahin Kethüda'ya ait olan bahçelerde limon ve portakal yetişmektedir. Kozanlılar portakalı yiyip, limona itibar etmediklerinden limon para etmeyen bir üründü. Ancak askerler limonu satın almaya başlayınca limon para etmeye başlamıştır. Hatta Adana'dan limon getirilip satılmaya başlanmıştır. (Cevdet Paşa, 1986: III/ 182)

Fırkay-ı Islahiye Cevdet Paşa'nın ve beraberindeki devlet adamlarının önemli bir başarısıdır. İsyan bastırılmış, bölge mâmur hâle getirilmiştir. Bölgenin sosyal, iktisadi ve idari ihtiyaçları iyi tespit edilmiş ve çözümlenebilmiştir. Osmanlı Devleti'nin zayıflayan taşra teşkilâtı bölgesel olarak olsa bile güçlendirilmiştir. Islahatın başarılı olmasında en büyük pâyeye Cevdet Paşa'nın olmuştur. Dünyadaki iktisadi gelişmeleri yakından takip eden Cevdet Paşa ıslahatçının ötesinde ekonomistle eşdeğerdir. Fırkay-ı Islahiye doğrultusunda uygulanan ıslahat politikasının idari ve iktisadi altyapısını Cevdet Paşa oluşturmuştur. (İzgöer, 2016: 201) Cevdet Paşa, bölgede yaptığı ıslahatlarla modern bir kentin oluşumuna zemin oluşturmuştur. Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın yaptığı çalışmaların modernleşmenin özgün bir uygulaması olduğu söylenilebilir. Cevdet Paşa daima bölgenin yerel halkının inanç, âdet, gelenek ve göreneklerini göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Bu bağlamda baskı, zor kullanma ve çatışmadan kaçınarak gittiği bölgeleri refaha kavuşturmuş ve nizamı yeniden tesis etmiştir.

Özetle Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı modernleşmesinin geçirdiği önemli süreçlerden biri olan Tanzimat Devri'nin önemli devlet adamlarındandır. Cevdet Paşa ile ilgili tartışılmaz olan bir husus onun iyi eğitim görmüş olmasıdır.

Döneminin meşhur hocalarından ders almakla birlikte birçok devlet adamının tecrübesini yakından gözlemleme fırsatı bulabilmiştir. Cevdet Paşa içerisinde yaşadığı toplumu detaylı bir şekilde tahlil etmiştir. Bunun yanı sıra farklı eserlerinde farklı medeniyetler hakkındaki gözlemlerine de yer vermiştir. Cevdet Paşa'nın toplumsal meselelere ilişkin tutumu idealist bir devlet adamı portresinden uzaktır. Sorunlara yönelik çözümleri gerçekçi ve uygulanabilir şekilde olmuştur.

Teber'e göre ise Cevdet Paşa Atay'ın vurguladığı 'tutunamayanların' birinci derecede yakını olmasa bile, yaşamı boyunca medresenin has adamı olarak kalma çabasına karşın, geleneksel toplumla modernizm arasında kararsız kalan biridir. Cevdet Paşa, 'kendisini tutunamayan saymak' ile 'başkalarından başka' biri olduğu gibi yanlısamalı düşüncelere sahip trajik bir insandır. (Teber, 2014:122) Teber'in bu düşüncelerine karşılık Cevdet Paşa'yı aklamak gibi bir çaba yoktur. Ancak açıklık getirilmesi gereken birkaç nokta vardır. Cevdet Paşa'nın yaptığı ıslahatlarda görülen gayret onun kararsız biri olmadığını açıkça ortaya koyar. Özellikle Mecelle'nin yazım sürecinde devlet adamlarını türlü engellemeleri ve entrikaları Cevdet Paşa'yı Mecelle'yi yazmaktan hiçbir zaman alıkoymamıştır. Devlet işlerinin yoğunluğu içerisinde kaleme aldığı eserleri hiçbir mecburiyet veya menfaat gütmeyeyleminin sonucunda gerçekleşmemiştir. Ancak Ahmet Cevdet Paşa'ya toplumun farklı kesimlerdeki kişilerin yakıştırmaları ve onu bir tarafa çekme çabası Cevdet Paşa'nın fikir dünyasını anlamayı zorlaştırmaktadır. Cevdet Paşa, aidiyetlerin ötesinde kavranmaya çalışılmalıdır. Yaşadığı coğrafya itibariyle gelenekseldir ancak yeni olana tutkulu bir şahsiyettir. Bu bağlamda bahsedilen hususlardan birisi değil her ikisidir. Cevdet Paşa'nın yaptığı her çalışma sentezci bir düşünce sisteminin ürünüdür. Cevdet Paşa'nın anlaşılması ancak onun zaman, mekân ve değer bağlamında değerlendirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Ancak bununla birlikte Teber'in Cevdet Paşa'nın yalnızlığı, tutunacak dal arayıp da bulamaması ve biyografisinin ibret alınacak değerde olması konusundaki yorumlarının makul görüldüğünü belirtmek gerekir. (Teber, 2014: 122)

SONUÇ

Osmanlı Devleti kuruluşu itibarıyla incelendiğinde yöneticilerinin tebaası üzerinde güçlü hakimiyet kurduğu bir devlettir. Hükümdarların taşıdıkları kutsal hüviyet halkın devlete olan bağlılığını artırmıştır. Osmanlı toplum yapısı incelendiğinde ekonomiye dayalı sınıfsallıkların oluşmadığı ve tabakalar arasındaki akışkanlığın mevcut olduğu gözlemlenebilir. Bu durumun toplumsal çatışmaları en aza indirdiği söylenilebilir. Osmanlı Devleti'nde Avrupa toplumlarında meydana gelen ihtilâl ve ayaklanmalar kadar şiddetli çatışmanın ortaya çıkmadığı gözlemlenebilir. Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişlemesiyle merkezi otoritenin zayıflaması ve taşra teşkilâtının yeteri kadar işlevsel olamamasıyla ilgili sorunlar sebebiyle isyân ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti özgün karakterde kurumlar ve yapılar oluşturmayı başarmıştır. Meydana gelen çözümlerin bu yapıların işlevselliğini yitirmesinden kaynaklı olduğu söylenilebilir. Osmanlı Devleti'nin güçlü bir devlet olmasında kurduğu askeri yapı önemli bir yer teşkil eder. Devşirme usûlüyle Osmanlı devleti ordunun asker ihtiyacını karşılayanın yanında önemli devlet adamları da yetiştirmiştir. Devşirme usûlüyle yetişen kimselerin devletin üst kademelerinde yer alması toplumsal akışkanlığın bir göstergesi olarak düşünülebilir. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar hüküm sürmesi açısından meseleye bakılırsa devşirme sisteminin toplumsal yapı içerisinde denge unsuru teşkil ettiği söylenilebilir. Benzer şekilde kurduğu hukuki yapıyla da yönetici ve yönetilen arasındaki dengeyi muhafaza etmiştir. Tebaanın haksızlığa uğradığında doğrudan padişaha şikâyetle bulunabilmesi devletin adaleti tesis edebilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti kurduğu ilmi yapıyla da insanlığın ortak mirasına katkıda bulunmuştur. Ancak zaman içerisinde merkezi denetimin zayıflaması, resmi görevlilerin suistimalleri, liyakatın gözetilmemesi ve kurumların çağın ihtiyaçlarına cevap verememesi gibi sebeplerle devlet sisteminde bozulmalar meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen tüm sistemsel bozulmaları Batı'da meydana gelen gelişmeleri yakından takip edememe gibi bir nedene dayandırma tutarsız ve indirgemeci gözükmektedir. Osmanlı modernleşme sürecinin devlet sistemi içerisindeki bozulmalar, Avrupalı

devletler karşısında üst üste alınan yenilgiler, iç karışıklıklar sebebiyle başladığı söylenilebilir. 19.yy tüm dinamikleriyle tahlil edildiğinde ve aynı tarihlerde Batı’da meydana gelen gelişmeler göz önüne alındığında Osmanlı modernleşmesinin başlangıcı olarak ele alınabilir. Osmanlı Devleti’nde yapılan modernleşme çalışmaları öncelikle devlet otoritesinin yeniden kurulması konusunda yoğunlaşmıştır. Bu sebeple denetim mekanizmaları yenilenmiştir. II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp yerine Batı tipi bir ordunun kurulması bu duruma örnek oluşturacak niteliktedir. Aynı zamanda ulaşım ve haberleşme ağları geliştirilmesi denetim mekanizmalarını güçlendirirken bir yandan da modernleşmenin kitle düzeyine inmesine kapı aralamıştır. Özellikle Tanzimat Dönemi’nde eğitim alanında yapılan çalışmalarda halkın eğitilmesi ve aydınlanması gayesi taşınmıştır. Ancak Bauman’ın ifadesiyle modernizmin ‘avangard’ lığı varlığını daima muhafaza etmiştir. Modernleşmeyle kitle düzeyinde olmasa da toplumun üst tabakalarında gündelik yaşamda değişimler meydana gelmiştir. Tüketim kültürünün yaygınlaşması, lüks ve eğlence arayışı yeni kamusal alanları da beraberinde getirmiştir. Tanzimat Devri’nde Müslüman halk ile gayrimüslim halkın aynı konuma getirilmesi hatta sonrasında yaşanan gelişmelerle gayrimüslim halkın imtiyazlarının artırılması yeni toplumsal statü ve kimliklerin oluşması açısından önemli bir noktadır. II. Abdülhamit Dönemi’ne gelindiğinde ise kanunlaşma faaliyetleri hız kazanmıştır. Meşrutî yönetimin benimsenmesi ve Kanun-i Esasî’nin oluşması modern yönetim biçiminin aşamaları olarak değerlendirilebilir.

Toplumsal değişimler uzun yıllar boyunca devam eden sancılı süreçlerin sonucunda meydana gelir. Türk modernleşmesi kökenleri 19.yy’a hatta daha öncesine dayanan buhranlı ve tahlil edilmesi bir o kadar güç olan bir dönemin sonucudur. Günümüz itibarıyla düşünüldüğünde bu sürecin hala devam ettiği söylenilebilir. Ahmet Cevdet Paşa’nın eserleri bu dönemin aydınlatılmasında önemli bir misyona sahiptir. Cevdet Paşa’nın yaptığı çalışmalar analiz edildiğinde onun yöntemi ve perspektifinin Türk modernleşmesinde yeni bir boyut kazandıracak düzeyde olduğu söylenilebilir. Cevdet Paşa’nın modernleşmeyi tatbiki incelendiğinde Batı ülkelerini birebir taklitten ibaret olmadığı gözlemlenebilir. Yaptığı her çalışmanın düşünsel ve toplumsal altyapısının güçlü bir şekilde inşa edildiği söylenilebilir. Cevdet Paşa toplumsal yaşam biçimlerini, inançları, âdet ve gelenekleri hiçbir zaman

yadsımamıştır. Baskıcı, tependen inme ve zorlayıcı bir tavırdan uzak durmuştur. Toplumsal sorunların tespiti ve bunların giderilmesine yönelik gerçekçi bir tutum sergilemiştir.

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2013). *Osmanlı ve Ötekiler*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1960). *Tezâkir* (Cilt II.). Ankara: TTK.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1967). *Tezâkir* (Cilt IV.). Ankara: TTK.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1972). *Tarih-i Cevdet* (Cilt III.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1974). *Tarih-i Cevdet* (Cilt VI.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1976). *Tarih-i Cevdet* (Cilt I.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1986). *Tezakir* (Cilt III.). Ankara: TTK.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1993). *Tarih-i Cevdet* (Cilt I.). İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Ahmet Cevdet Paşa. (2014). *Ma'ruzat*. (Y. Halaçoğlu, Dü.) İstanbul: bky.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Akyüz, Y. (1990). "Darülmualimin'in İlk Nizamnâmesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa". *Milli Eğitim*, s.95.
- Akyüz, Y. (1991). Tanzimat Dönemi Eğitiminin Özellikleri. H. Y. Dursun (Dü.) içinde, *150. Yılında Tanzimat*. Ankara: TTK.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Kültür Koleji Yayınları.
- Akyüz, Y. (2011). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem yayınları.
- Akyüz, Y. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Al-Attas, S. M. (1993). *Islam and Secularism*. Malaysia: Art printing Works.
- Alperen, A. (2003). *Türkiye'de İslam ve Modernleşme*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Alpyağıl, R. (2009). Çağdaş Felsefedeki "Armağan" Tartışması Din Felsefesine Ne Kazandırabilir? *EKEV*(38), 87-102.
- Avcılar, S. B. (1999). Osmanlı Tabakalaşma Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme. *Osmanlı* (Cilt 4., s. 55-68). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aydın, M. (2011). *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*. İstanbul: Açılım Yayınları.
- Aydın, M. (2017). *Moderniteye Dışarıdan Bakmak*. İstanbul: Açılım Yayınları.
- Aydın, M. A. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik Yay.

- Ayhan, H. (1999). XIX. Osmanlı Devleti'nde Kurulan Cemiyet-i İlmiyyelerin Eğitim ve Öğretim Çalışmaları. *Osmanlı* (Cilt 4., s. 261-275). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Başgil, A. F. (2007). *Din ve Laiklik*. İstanbul: Kubbealtı yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berkes, N. (2017). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: YKY.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Bolay, S. H. (2015). Ahmet Cevdet Paşa. *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri* (Cilt 1., s. 56-102). içinde Ankara: Nobel yayınları.
- Cihan, A. (2007). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Aile Mektupları*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Demir Ömer., A. M. (1997). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Dumont, P. (1981). 1865 Tarihinde Güneydoğu Anadolu'nun Islahı. (B. Yediyıldız, Dü.) *Tarih Enstitüsü Dergisi*(10-11), 370-374.
- Durkheim, E. (2014). *Toplumsal İşbölümü*. (Ö. Doğan, Çev.) İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ebul'ula Mardin. (1996). *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebul'ula, M. (2011). *Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: Mardin Valiliği.
- Ekinci, E. B. (2015). Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukukçu Vechesi. S. H. Bolay içinde, *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri* (Cilt I). Ankara: Nobel yay.
- Ertan, V. (1964). *Ahmet Cevdet Paşa*. Ankara: Hilal Yayınları.
- Evren Burçak., G. C. (1997). *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Farabi. (1997). *El-Medinetü'l Fâzıla*. (A. Arslan, Çev.) Ankara: Vadi yay.
- Faroqhi, S. (2016). *Devletle Başa Çıkmak*. İstanbul: Alfa.
- Fatma Aliye. (1995). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Fatma Aliye. (2009). *Osmanlı'da Kadın*. (O. Sakin, Dü.) İstanbul: Bizim Kitaplar Yay.
- Foucault, M. (1994). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fromm, E. (1988). *Özgürlükten Kaçış*. (S. Budak, Çev.) İstanbul: Payel Yayınları.

- Fromm, E. (1993). *Özgürlükten Kaçış*. İstanbul: Payel yayınları.
- Gencer, A. İ. (1989). Tanzimat Fermanı 1839'dan 1876'ya Kadar Osmanlı İmparatorluğu. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Cilt 11.). içinde İstanbul: Çağ Yayınları.
- Gencer, B. (2011). *Hikmet Kavşağında Edmund Burke ile Ahmet Cevdet*. İstanbul: Kapı yayınları.
- Genç, M. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Georgeon, F. (2006). *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2010). *Sosyoloji*. (Ü. Y. Battal, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gündüz, M. (2015). *Eğitimci Yönüyle Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu-Batı yay.
- Habermas, J. (2015). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Halaçoğlu Yusuf., A. M. (1993). Cevdet Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7., s. 443-450). içinde İstanbul: TDV.
- Halaçoğlu, Y. (1989). Osmanlı Devlet Teşkilâtı. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Cilt 12.). içinde İstanbul: Çağ Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.
- Hamadah, S. (2011). On Sekizinci Yüzyıl İstanbul'unda Kamusal Mekanlar ve Bahçe Kültürü. D. G. Virginia H. Aksan. (Dü.) içinde, *Erken Modern Osmanlılar*. İstanbul.
- Hızlı, M. (1999). *Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Sıbyan Mektepleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- İbn Haldun. (1989). *Mukaddime* (Cilt 1.). İstanbul: meb.
- İlgürel, M. (2001). İstimâlet. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 23, s. 262-263). içinde İstanbul: TDV yay.
- Imber, C. (2014). *Şeriattan Kanuna*. (M. Bedir, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- İnalcık, H. (2015). *Adalet Kitabı*. İstanbul: Yeditepe yay.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar : tagayyür ve fesad (1603-1656)* (Cilt II.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2016). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar : ayanlar, tanzimat, meşrutiyet*. (Cilt VI.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.

- İnalcık, H. (2017). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu üzerine araştırmalar : Köprülüler devri*. (Cilt III.). İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- İnalcık, H. (2017). *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*. Ankara: İsam yay.
- İslatince Hasan ., A. F. (2013). *İktisadi Düşünceler Tarihi*. İstanbul: Ekin yayınları.
- İşpirli, M. (2000). İlmiye. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 22.cilt, s. 141-145). içinde İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
- İzgöer, A. Z. (2016). *Müslüman, Osmanlı ve Modern Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: İz Yayınları.
- Kara, İ. (2001). Türkiye'de Din ve Modernleşme. *Modernleşme, İslam Dünyası ve Türkiye:milletlerarası tartışmalı ilmi toplantı 17-19 Kasım 2000* .
- Karal, E. Z. (1962). *Osmanlı Tarihi* (Cilt VIII.). Ankara: TTK.
- Karal, E. Z. (2017). *Osmanlı Tarihi* (Cilt V). Ankara: TTK.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2017). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayalı, K. (1985). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 5). İstanbul: İletişim.
- Kirman, M. A. (2004). *Din Sosyolojisi Terim Sözlüğü*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kutluer, İ. (1992). Batılılaşma. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 152-155). içinde İstanbul: TDV.
- Küçük, C. (1999). *Osmanlı* (Cilt 4.). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Lewis, B. (2008). *Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, E. (1947). Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa. *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 13(1), 115-156.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiyede Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Mardin, Ş. (2017a). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim.
- Meriç, Ü. (1975). *Cevdet Paşa'nın Devlet ve Cemiyet Görüşü*. İstanbul: Ötüken.
- Meriç, Ü. (1992). *Cevdet Paşa'nın Toplum ve Devlet Görüşü*. İstanbul: İnsan yayınları.
- Oktik, N. (2013). *Suç Sosyoloji Cezanın Felsefesi*. Ankara: Nobel yay.
- Ortaylı, İ. (2017). *Batılılaşma Yolunda*. İstanbul: Inkılap Yayınevi.

- Ortaylı, İ. (2018). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ozankaya, Ö. (1976). *Toplumbilim*. İstanbul: Cem yay.
- Ölmezoğlu, A. (1977). Ahmet Cevdet Paşa. *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3., s. 114-123). içinde İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Özer, İ. (2006). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Pamuk, Ş. (2014). *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Platon. (1975). *Devlet*. (S. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Quataert, D. (2016). *Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rasim, A. (1987). *Osmanlı'da Batışın Üç Evresi*. (H. V. Dedeoğlu, Dü.) İstanbul: Evrim yay.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev.) Ankara: de ki yayınları.
- S.N.Eisenstadt. (2014). *Modernleşme:başkaldırı ve değişim*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sencer, M. (1974). *Osmanlı'da Din ve Devlet*. İstanbul: Erk Yayınları.
- Shaw Stanford., S. E. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Somel, S. Ş. (2010). *Osmanlı 'da eğitimin modernleşmesi*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Şafak, A. (1997). Hukukun Temel İlkeleri Açısından Mecelle'ye Bir bakış. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu* (s. 263-278). Ankara: TDV.
- Tabakoğlu, A. (1999). Osmanlı İçtimai Yapısının Ana Hatları. *Osmanlı* (Cilt 4., s. 17-31). içinde Ankara: Yeni Türkiye yay.
- Taylor, C. (2014). *Seküler Çağ*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Teber, S. (2014). *Tutunamayanlar'ın Politik Psikolojisi*. İstanbul: okuyan yay.
- Tekeli, İ. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim Sistemindeki Değişmeler. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 456-476). içinde Ankara: İletişim.
- Tekin, M. (2004). *Kutsal, Kadın ve Kamu*. İstanbul: Açılım Yayınları.

- Thornton, T. (2015). *Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tschannen, O. (2011). *Sosyoloji Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tümer, G. (1994). *İslam Ansiklopedisi*. 9. İstanbul: tdt yayınları.
- Uçarol, R. (1989). Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan 1839'a Kadar Osmanlı İmparatorluğu. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (Cilt 11. , s. 179-431). içinde İstanbul: Çağ Yayınları. Uzunçarşılı, İ. H. (1970). *Osmanlı Tarihi* (Cilt 5.Cilt). Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları* (Cilt I.). Ankara: TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*. Ankara: TTK.
- Ülgener, S. (1981). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Der yayınları.
- Ülkütaşır, M. (1945). *Cevdet Paşa*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Weber, M. (1986). *Sosyoloji Yazıları*. (T. Parla, Çev.) İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Weber, M. (2003). *Modern Kentin Oluşumu*. İstanbul: Bakış yay.
- Weber, M. (2014). *Hukuk Sosyolojisi*. İstanbul: yarın yayınları.
- Yavuz, H. (1997). Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini. *Ahmet Cevdet Paşa Sempozyumu* (s. 279-284). Ankara : TDV.
- Yıldırım, Ş. (2015). Ahmet Cevdet Paşa ve Hukukçuluğu. *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni* (Cilt 8.cilt, s. 1143-1156). içinde İstanbul: İnsan yayınları.
- Yıldırım Ali., Ş. H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: seçkin yay.
- Zürcher, E. J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim.

